

Slovenský kňaz, maďarský historik

KOR/RIDOR KNIHY 9.
2016

Redaktor:
József Demmel

Slovenský kňaz, maďarský historik

Listy a denník Ľudovíta Haana

Eds.: Csaba Katona a József Demmel

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelmi Intézet
Békéscsaba – Budapest
2016

Recenzent: Miroslav Kmeť

Redigovali: József Demmel a Csaba Katona

Edične pripravili:

Magdolna Laczó, Zsuzsanna Gulyás a József Demmel

Preklad z maďarčiny: Galina Sándorová

Podporili:

Ministerstvo ľudských zdrojov Maďarska

© József Demmel, Csaba Katona, 2016

© Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016

Za vydanie zodpovedá: Anna Kováčová a Pál Fodor

Na obálke: Ľudovít, Amália a Karolina Haanovci.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, zberateľ: János Kocsor

Návrh obálky: Martin Kraszlán

ISBN 978-615-5615-51-1

ISSN 2064-7727

Tlačiareň: Croatica Nonprofit Kft., 2016

Zodpovedný vedúci: Csaba Horváth

Obsah

József Demmel: „ <i>Slovenský kňaz, ale maďarský spisovateľ.</i> “	
O Ľudovítovi Haanovi	7
Listy Ľudovíta Haana	25
1. Samovi Bohdanovi Hroboňovi (3. 11. 1838)	25
2. Vilme Haan (31. 1. 1864)	27
3. Frigyesovi Pestymu (18. 4. 1865)	30
4. Frigyesovi Pestymu (12. 7. 1870)	32
5. Jozefovi M. Hurbanovi (1. 7. 1872)	33
6. Jozefovi M. Hurbanovi (15. 3. 1873)	35
7. Pavlovi Royovi (17. 7. 1873)	36
8. Jánovi Leškovi (19. 7. 1873)	37
9. Frankovi V. Sasinkovi (18. 8. 1874)	38
10. Kálmánovi Thalymu (3. 10. 1874)	39
11. Istvánovi Pajorovi (14. 10. 1874)	41
12. Istvánovi Pajorovi (9. 11. 1874)	42
13. Ľudovítovi Hroboňovi (19. 1. 1876)	43
14. Frankovi V. Sasinkovi (1. 2. 1876)	45

15. Samuelovi Bodorovskému (24. 1. 1877)	46
16. Ľudovítovi Hroboňovi (23. 2. 1877)	47
17. Ľudovítovi Hroboňovi (12. 6. 1877)	49
18. Kniežaťu Arturovi Odescalchimu (22. 11. 1877)	50
19. Samuelovi Bodorovskému (21. 4. 1880)	52
20. Frigyesovi Pestymu (25. 10. 1882)	53
21. Samuelovi Bodorovskému (2. 11. 1886)	54
22. Samuelovi Bodorovskému (17. 9. 1888)	56
23. Neznámemu adresátovi (28. 1. 1891)	59
Obrazová príloha	63
Denník Ľudovíta Haana	76
Príloha	109
1. Ján Kollár Ľudovítovi Haanovi (1839)	109
2. Pavel Rell Ľudovítovi Haanovi (10. 1872)	110
3. Pavel Rell Ľudovítovi Haanovi (3. 12. 1872)	112
Dielo Ľudovíta Haana – výberová personálna bibliografia	115
Csaba Katona: „ <i>Učiaci sa teológii, píšuci maďarské a slovenské básne.</i> “ Portrét kňaza/historika s dvojakou identitou	125
Adresáti listov Ľudovíta Haana	139
Poznámka redaktora a poďakovanie	141
Menný register	145

JÓZSEF DEMMEL

„Slovenský kňaz, ale maďarský spisovateľ.“¹

O Ľudovítovi Haanovi²

Ľudia žijúci v minulých časoch môžu byť pre nasledujúce generácie zaujímaví z viacerých dôvodov: napríklad preto, že boli poprednými osobnosťami, politikmi či umelcami svojej doby; alebo preto, že boli svedkami či aktérmi udalosti alebo epochy, ktorá sa spätne považuje za zlomový bod; alebo prípadne preto, že po nich zostali mimoriadne bohaté pramene, na základe ktorých sa dá lepšie spoznať daná doba. Zriedkavý je prípad, keď je niekto zaujímavý ako osobnosť s originálnym a jedinečným pohľadom na svet. Ľudovít Haan (1818 – 1891), hoci v podstate spĺňa aj predchádzajúce kritériá, je v skutočnosti mimoriadny pre svoj subjektívny pohľad.³ Je pravda,

¹ Ľudovít Haan Kálmánovi Thalymu, 3. október 1874. (V prípade listov publikovaných medzi korešpondenciou uvádzam len čas ich napísania).

² Štúdiá a publikácia vznikli vďaka Výskumnému štipendiu Jánosa Bolyaiho Maďarskej akadémie vied.

³ V posledných rokoch venujú maďarskí a slovenskí historici veľkú pozornosť Ľudovítovi Haanovi a najmä jeho historickej činnosti. Viď napr. Kmeť, Miroslav: Ľudovít Haan a Michal Žilinský (Zsilinszky) ako slovenskí cirkevní historici. In *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Ed.: Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Celoštátna slovenská samospráva, Békešská Čaba, 2010, s. 328–335. Kmeť, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Nadlak, Ivan Krasko, 2010, s. 53–76, 136–148, 194–202. Katona, Csaba: „A templomba járó öregeket faggattam [...] a régi Csabáról.“ Haan Lajos mint ember és történész. In *A múlt felfedezői*. Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat múltjából. Red.: Ádám Erdész–Csaba Katona. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2011, s. 16–34.

že Haan bol významná osobnosť: takmer štyri desaťročia bol kňazom najväčšej uhorskej evanjelickej cirkevnej obce v Békešskej Čabe (1855 – 1891), bol hlavným notárom evanjelickej cirkvi a autorom významných diel o miestnych a cirkevných dejinách; ako intelektuál so slovenským materinským jazykom, ktorý však mal v dospelosti uhorskú identitu, bol svedkom súvekeho slovenského národného hnutia a utvárania slovensko-maďarských vzťahov, ako aktívny a nadaný historik sa podpísal pod zrod profesionálnej uhorskej/maďarskej historiografie. Zostali po ňom aj úctyhodné pramene, vyše sto listov, pamäti a asi tucet, prevažne nepublikovaných rukopisov. To všetko je však jedinečné pre Haanov svojský pohľad na svet. Jeho korešpondencia, memoáre a iné záznamy nie sú dôležité a potrebné pre nasledujúce generácie aj v publikovanej podobe len preto, lebo sú významným prameňom o Békešskej Čabe 19. storočia, evanjelickej cirkvi, zrode a prvých desaťročiach profesionálnej uhorskej/maďarskej historiografie, ako aj o slovensko-maďarských vzťahoch, ale aj preto, lebo Haan ako priamy pozorovateľ dokáže rozprávať pútavo a čitateľovi ponúka obraz, ktorý v iných prameňoch nenájde, alebo ho nájde len veľmi ťažko: kto v Békešskej Čabe nosil nohavice (a nie gate) a čo to hovorí o vtedajšej elite mestskej spoločnosti; prečo ho poľskí priatelia na univerzite nezdravili, keď ho uvideli konverzovať s Rusom; ako sa pred vynájdением zápaliek zapaloval oheň a ako boli zariadené byty; prečo hlavný župan Antal Radvánszky zabubnoval na vnukovom bubne do uší historikom, ktorí bádali v rodinnom archíve; ako jeho mladší brat a výtvarník Antal Haan žil na ostrove Capri v bývalom Tiberiovom paláci; s akými rodinnými konfliktmi sa borili veriaci v Nadlaku a ako ich pomocou svojho kňaza, teda Haana, vyriešili. O ľuďoch, ktorí sa spomínajú v rukopisnej pozostalosti Ľudovíta Haana, sa nedozvieme len to, kedy sa narodili, kam chodili do školy, kedy, kde a čo robili či napísali, ale aj to, ako sa správali k svojej manželke, či holdovali alkoholu alebo rozumeli žartu. Pri čítaní Haanových textov intímne, dôverne spoznáme život

v 19. storočí, dobovú Békešskú Čabu, uhorský vedecký život, život evanjelickej cirkvi či slovenské národné hnutie. Pravda, nemôžeme zabudnúť, že aj priamy pozorovateľ má osobné preferencie, záujmy, krivdy, ktoré treba vnímať ako faktory ovplyvňujúce text.

Hoci texty hovoria aj samé za seba, niekoľko vecí sa oplatí preskúmať detailnejšie. Najprv dôkladnejšie prebadáme rodinu Ľudovíta Haana, potom jeho duchovnú a historickú činnosť, napokon zase jeho slovenské väzby.

Od Békešskej Čaby po Capri – Haanovci v 19. storočí

Ľudovít Haan sa narodil síce v Sámsonháze, no nemal ani mesiac, keď sa rodina presťahovala do Békešskej Čaby. V čase jeho narodenia si totiž jedna z najväzenejších cirkevných obcí v krajine zvolila za svojho kňaza jeho otca, Jána Haana. To neznamená len to, že odtiaľto pochádzajú jeho prvé spomienky, ale aj to, že od otca, ktorý bol kňazom v Békešskej Čabe až do svojej smrti v roku 1855, teda tridsaťsedem rokov, dostal aj akési nehmotné dedičstvo. Aj Ľudovít Haan totiž vyštudoval za kňaza. Vďaka svojmu talentu a usilovnosti, ako aj nehmotnému otcovskému dedičstvu bol počas študentských čias v Békešskej Čabe zvolený za učiteľa a pomocného kňaza. V rokoch 1851 – 1855 bol síce kňazom v Nadlaku, ale stalo sa tak zrejme preto, lebo v zmysle cirkevných pravidiel nemohol byť pomocný kňaz v tej istej obci hneď zvolený za kňaza. V roku 1855 však bol ako nástupca svojho zosnulého otca jednohlasne zvolený za kňaza v Békešskej Čabe.

V roku 1845 sa oženil s Karolinou, dcérou učiteľa Jána Vilima, ktorý, podobne ako Ján Haan, prišiel do mesta na základe cirkevného poverenia zo vzdialeného regiónu. Jeho svokor bol síce v Békešskej Čabe vykorený a pre svoju profesiu chudobný, no predsa len bol váženou osobou, ktorá mestské prostredie do istej miery civilizo-

vala. Ako príklad uvedieme, že aktívne inicioval šľachtenie ovocných stromov (čím si, nie mimochodom, výrazne priliepšil k učiteľskému platu). Azda ešte názornejší je príbeh, podľa ktorého Vilim na nemalú hrôzu rodičov, ktorí z povery nechali svojim synom narásť dlhé vlasy, v jeden vyučovací deň všetkých svojich žiakov ostrihal a poverčivým rodičom tak demonštroval, že dieťa nebude po ostrihaní nešťastné.⁴

Haanovcom sa na jeseň 1848 narodila jediná dcéra, matka však (zrejme pre popôrodné komplikácie) o niekoľko týždňov zomrela.⁵ Ľudovít Haan sa o niekoľko rokov oženil so svojou švagrinou (spoločné dieťa nemali), čo dnes môže pôsobiť nezvyčajne, no v danej dobe to bol logický krok, osvedčená rodinná stratégia. Vdovec totiž v duchu dobovej tradície nemohol svoje dieťa vychovať sám, musel sa buď znova oženiť, alebo dieťa zveriť najbližšiemu ženskému príbuzenstvu. Keďže jeho jediná dcéra Karolina beztak vyrastala u jeho švagrinej, Haan manželstvom len spojil tieto dve stratégie (čo bola v tej dobe pravdepodobne každodenná prax).

Smrťou prvej manželky sa však rad rodinných tragédií neskončil: z jeho troch vnukov prežil len jeden a aj jeho 26-ročná dcéra podľahla v roku 1874 kiahňam.⁶

O dva roky neskôr, v roku 1876, jeho starší brat Vilmos pre ľahkovážnosť prišiel o majetok a strhol so sebou celú rodinu. Vilmos mal veľký dom a obrovské majetky, rodine zatajil len to, že ich nekúpil za vlastné, ale na úver. To bol dôvod, prečo jeho súrodenci s pokojom

⁴ Wilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza. Tanítói múködésének félszázados emlékünnepe alkalmából tisztelőinek emlékül írta egykori tanítványja Zsilinszky Mihály. Gyula, 1871, s. 22–23.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Ľudovíta Haana, 33.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Ľudovíta Haana, 33, 60.

v duši podpísali jeho zmenky, hoci v skutočnosti mal dlh vo výške 32-tisíc forintov. Keď Vilmos Haan padol, Vilma ručila jeho veriteľom za 7 000 forintov, Albert za 2 000 forintov a Ľudovít Haan zasa za 5 000 forintov. Navyše, keďže s peniazmi nehospodáril dobre ani Albert, Vilma a Ľudovít museli dohliadať aj na to, aby ho nečakal Vilmosov osud. Ľudovít Haan tak prakticky až do konca života, do roku 1890, splácal dlh, ktorý sa spolu s úrokmi vyšplhal na 11 000 forintov.⁷ Dlžoby napokon vyrovnal až potom, čo po smrti mladšieho brata Antala zdedil celý jeho majetok. Bez Antalovej smrti by dlh sotva splatil, keďže jeho ročný plat bol bez štóly a naturálií len 400 forintov.⁸ Niet divu, že najvrúcnejšie spomínal práve na Antala: „*Spomedzi bratov som vždy najviac sympatizoval s ním. Zvyšní dvaja za veľa nestáli,*“ napísal svojmu zaťovi Mihályovi Zsilinszkému.⁹

Pravda, mladšiemu bratovi nebol zviazaný náhodou, veď obrovský dlh sa spláca ľahko, ak človek zdedí palác cisára Tiberia, čo sa stalo Ľudovítovi Haanovi. Antal Haan sa narodil v roku 1827 a vyučil sa za maliara. Nebol síce slávnym a významným talentom, no spomedzi súrodencov bol materiálne najlepšie zabezpečený. Istý príjem mu zaručovalo maľovanie portrétov, no okrem toho získal aj poverenie zhotoviť v Taliansku pre Maďarské národné múzeum kópie talianskych majstrovských diel. Spočiatku sa usadil v Békešskej Čabe, kde si postavil veľký dom a vytvoril obdivovanú okrasnú záhradu, no koncom sedemdesiatych rokov 19. storočia sa rozhodol presťahovať sa do Talianska. Na ostrove Capri kúpil od talianskej

⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Ľudovíta Haana, 62. Záznam Ľudovíta Haana: Vilmos bátyámért fizettem. Munkácsy Mihály Múzeum, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 7. 11.

⁸ Haan Lajos híványa. Munkácsy Mihály Múzeum, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 6. 1.

⁹ Ľudovít Haan Mihályovi Zsilinszkému, 24. máj 1888. Múzeum Mihály Munkácsyho, Békešská Čaba, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 8. 9.

vlády spustošený palác cisára Tiberia, preto posledné desaťročie svojho života zasvätil obnove budovy a zo záhrady chcel urobiť „pozemský raj“.¹⁰

Problémy farára

Rodinný život Ludovíta Haana bol plný problémov a podobne neľahká musela byť aj jeho práca. Nielen preto – ako to nespočetnekrát spomína vo svojej korešpondencii –, že mal na starosti vedenie cirkevnej obce s 22-tisíc členmi, v ktorej okrem bohoslužieb a iných cirkevných obradov mal na starosti aj úlohy súvisiace s cirkevnou správou, čo si vyžadovalo nemalý organizačný talent. Nad rámec týchto povinností, ako to vidíme v zápisnici z rokov strávených v Nadlaku, sa musel venovať aj záležitostiam veriacich.¹¹ Do spomínanej malej zápisnice si Haan zapisoval sťažnosti členov cirkevnej obce, spravidla išlo o rodinné zvady, ktoré sa na úrady nedostali. Tieto texty na jednej strane ukazujú, aké dôverné funkcie mali kňazi na čele cirkevných obcí (dnes by sme ich označili za rodinných terapeutov, mediátorov), respektíve akú mali neformálnu mocenskú pozíciu, veď mohli zasiahnuť aj do najintímnejších rodinných záležitostí svojich veriacich. Zápisnica je teda vynikajúci prameň na pozorovanie vzťahu Haana, ktorý študoval na nemeckých univerzitách, k okolitému rurálnemu, sedliackemu svetu. Haan, napríklad, podľa zápisnice často napomínal mužov, aby neboli korheli, nepili, nebili ženu a deti, ženám zasa dohovárал, aby neboli „jazýčnice“, neodvrávali svojim mužom, boli poslušné a dievčatá zasa upozorňoval, aby nechodili v noci do krčmy, ak je pre ne dôležitá česť. V kraj-

¹⁰ Zsilinszky, Mihály: *Haán Antal 1827 – 1888*. Gyula, 1890.

¹¹ Haan Lajos nagylaki ev. lelkész hivatalos jegyzőkönyve 1851. eszt. Szent Mihály naptól. Békés Megyei Könyvtár.

nom prípade dokonca jednému manželskému páru odporučil odlúčenie.

Kedže v Békešskej Čabe bola obrovská evanjelická cirkevná obec, súčasne v nej slúžili dvaja rovníocenní kňazi. Gusztáv Szeberényi¹² bol za kňaza zvolený v roku 1853, Ľudovít Haan zasa v roku 1855 ako následník svojho otca a kňaza Jána Haana. Haan v cirkvi vo všetkom spolupracoval so Szeberényim. Bol to primárny záujem oboch kňazov, inak by ich svetské vedenie cirkvi mohlo ľahko postaviť proti sebe.¹³ Vďaka spolupráci Haana a Szeberényiho sa evanjelická cirkev v Békešskej Čabe počas ich pôsobenia výrazne rozvinula. Bola postavená nová fara, založili gymnázium, dievčenský ústav a dvanásť nových elementárnych škôl, postavili nový kostol a existujúce dva kostoly komplexne zrekonštruovali. Rovnako sa zhodli aj v otázke rozvoja a modernizácie školskej infraštruktúry, ako aj v otázke nevyhnutnosti metodických a didaktických reforiem vo vyučovaní.¹⁴

Praktická spolupráca však neznamená, že boli aj zadobre. Išlo totiž o dvoch talentovaných, aktívnych, usilovných a ambiciózných ľudí, ktorí boli na rovnakej pozícii a veľmi podobná bola aj ich životná dráha. Neprekvapí teda, že ich záujmy sa stretávali. Časť problémov riešil Haan obchádzaním konfliktov: v cirkevnej hierarchii sa Szeberényimu, ktorý sa uchádzal o vyššie cirkevné pozície, rovno uhol z cesty, čo však neznamená, že tieto pozície ho nechávali chladným. Napríklad, bol hrdý na to, že bol zvolený za hlavného notára cirkvi.¹⁵ Teda to, že Haan sa v cirkevnej hierarchii z praktických dô-

¹² Demmel, József: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.*

¹³ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Ľudovíta Haana, 36.

¹⁴ Haan, Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba, 1991, s. 87.*

¹⁵ Zsilinszky, 1893, s. 18.

vodov Szeberényimu uhol z cesty, neznamená, že to nepovažoval za krivdu. V korešpondencii a denníku spomína každú Szeberényiho novú funkciu, no vždy trpko poznamenáva, že to znamená, že v čase Szeberényiho neprítomnosti bude mať v cirkvi oveľa viac povinností. Ich vzťah však nebol zlý len pre povinnosti navyše, ktoré mal Haan na svojich pleciach: ich silná rivalita je zrejmä aj z toho, že Haan na takmer každej druhej či tretej strane spomína Szeberényiho, no vždy vo výrazne negatívnom kontexte...

Ostrohy a historici – zrod uhorskej/maďarskej profesionálnej historiografie

Na internete (dokonca aj na popredných spravodajských portálov) sa často objavuje úradný list z roku 1903, ktorý Pozemkovému a melioračnému úradu v Pécsi napísal zástupca riaditeľa oddelenia mincí a starožitností Maďarského národného múzea. List síce obsahuje zdvorilostné formulácie „šťastných mierových čias“ („Veľavážený Pozemkový a melioračný úrad“, „s úradnou úctou Vám odpovedám“ atď.), no je napísaný štýlom, ktorý neznesie tlačiarenskú čerň. Pracovníci úradu sa totiž v najprestížnejšej inštitúcii slúžiacej na uchovávanie maďarskej národnej pamäte zaujímali o to, čo majú robiť s hrdzavými ostrohami, ktoré sa našli pri obci Nagyberki? Nanešťastie sa ich – trochu dôležito sa tváriaci – list dostal k spomínanému zástupcovi pre numizmatickú zbierku Lászlóvi Réthymu. Réthy, ktorý bol pod pseudonymom Árpád Lőwy známy ako autor populárnej obscénne poézie, im s najväčšou možnou prostotou odpovedal, čo majú „*páni so svojimi ostrohami*“ urobiť.¹⁶

¹⁶ Celé znenie listu vid' napr.: http://muut.blog.hu/2008/03/31/egy_fontos_forras_ujrakozlese

List je dnes zaujímavý nielen pre svoju oplzlosť, ale aj preto, lebo za vitálnym brýzganím sa skrýva aj skutočný obsah, myšlienka – v tomto prípade konflikt medzi profesionálnou historiografiou a aktivizmom miestnych amatérskych historikov, ktorí výrazne preceňujú vlastnú vedeckú rolu. A prečo sú tento list a myšlienka zaujímavé v súvislosti s Ľudovítom Haanom? Najmä preto, lebo Réthyho list, ktorý bol od Haana o generáciu mladší, zachytáva okamih, kedy sa predstavitelia profesionálnej maďarskej historiografie začínajú vedome vymedzovať voči nadšeným amatérom. Hoci dnes to už považujeme za prirodzené, pre generáciu pred Réthym bol obvyklý presný opak. Jedným z najlepších príkladov je kariéra Ľudovíta Haana ako historika.

Haan totiž začínal ako amatérsky historik, veď ako kňaz mal, prirodzene, teologické vzdelanie a historiografii sa venoval len vo voľnom čase ako zapálený amatér, ktorý sa spočiatku venoval miestnym dejinám. Svoje prvé skromné dielo napísal na požiadanie presbytéria pri príležitosti stého výročia vysvätenia tzv. malého kostola v Békešskej Čabe a zverejnil v ňom fragmentárne údaje o meste a kostole.¹⁷ Poverenie cirkevnej obce ho motivovalo k ďalšiemu výskumu, ktorý viedol k prvej veľkej monografii o Békešskej župe z roku 1870. Toto už bola klasická historiografická úloha, navyše nie z tých ľahších. Haan sa kolegovi historikovi Ivánovi Nagyovi sťažoval na náročnosť práce: „*Azda ani o jednej župe nie je také ťažké získať staršie historické údaje ako o Békešskej župe. Táto župa nemala väčšie, významnejšie slobodné kráľovské či biskupské mesto, v ktorom by pracoval nejaký archív. Túto župu dvesto rokov ovládali Turci, za ten čas sa odiaľto odťahovali všetci zemepáni, niektorí odišli do Biharskej župy, iní do Sedmohradska a ľud vymrel.*“ Vážnym problémom bolo aj to, že Haan žil

¹⁷ Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett Haan Lajos. N. váradon, Tichy Alajos, 1845.

ďaleko od knižníc v hlavnom meste, navyše bol mimoriadne vyťaženy aj ako farár.¹⁸

Hoci úloha nebola ľahká, Haan ju úspešne zvládol, veď rovesníci jeho dielo vyslovene chválili a čoskoro bol zvolený aj za korešpondujúceho člena Maďarskej akadémie vied. Paralelne s výskumom Békešskej župy zozbieral a vydal zoznam a krátke životopisy študentov z Uhorska, ktorí študovali v Jene. Jeho významným vedeckým počínom bolo to, že ako prvý identifikoval uhorských – ale nemeckého pôvodu – predkov Dürera a dokázal, že Dürer pochádzal z békešskej šľachtickej rodiny Ajtóssyovcov.¹⁹

Nielen Haanova kariéra historika, ale aj jeho miestny spoločenský aktivizmus je príkladom toho, ako sa miestne dejepisectvo a moderná historiografia spojili do organickej jednoty. Haan totiž v Békešskej župe založil Archeologický a kultúrnohistorický spolok, ktorý aktívne viedol. Prvoradým a najdôležitejším cieľom spolku bola propagácia vedy a podpora spoločenskej integrácie prostredníctvom vedy. Považoval, napríklad, za dôležité, že sa na fórach spolku „*pre ušľachtilý cieľ*“ spojili predstavitelia navzájom súperiacich miestnych politických zoskupení, ako aj to, že prednášky spolku si vypočuli stovky osôb, vrátane „*mnohých obyčajných roľníkov*“.²⁰ Podľa neho to bolo dôležité aj preto, lebo „*z útrov zeme sú často vykopané meče, ostrôhy atď., no kým sa to dozvie človek ako ja, tak už z nich kováč dávno ukul klince*“.²¹

Vidíme teda, že Réthym zosmiešnené zbieranie ostrôh malo v Haanových časoch ešte dôležitú funkciu: aktivizmus miestnych historikov bol nevyhnutným zázemím profesionálnej historiografie, čo na

¹⁸ Ludovít Haan Frigyesovi Pestymu, 18. apríl 1865.

¹⁹ Zsilinszky, Mihály: Emlékbeszéd Haán Lajos lev. tagról. Budapest, MTA, 1893, s. 22 – 24.

²⁰ Ludovít Haan kniežaťu Arturovi Odescalchimu, 22. november 1877.

²¹ Ludovít Haan Frigyesovi Pestymu, 18. apríl 1865.

jednej strane vytvorilo spoločenskú objednávku na vznik profesionálnej historiografie²² a na druhej strane – najmä v archeologickej oblasti – viedlo k nenahraditeľnej zberateľskej činnosti. Hnutie zanietených amatérov poslúžilo maďarskej historiografii nielen starozitnosťami, ktoré vyoral pluh, ale aj mnohými významnými základnými a nenahraditeľnými prameňmi. Súčasťou tohto hnutia bol totiž aj proces, kedy stáročné šľachtické rody hrdo sprístupnili svoje rodinné archívy bádateľom: aj Haan vo svojej korešpondencii a denníku často spomína takýto výskum prameňov, ktorý bol príslubom veľkých výsledkov.

Pomaďarčujúci pansláv – o Haanových slovenských väzbách

Ľudovít Haan vyrastal v Békešskej Čabe v podstate v slovenskom jazykovom prostredí. Jeho rodičia mali slovenský materinský jazyk, no svoje deti vychovávali prinajmenšom dvojjazyčne, ak sa nerozhodli aj pre výmenu jazyka. Ľudovít Haan a jeho súrodenci si totiž v dospelosti dopisovali výlučne po maďarsky, v tom čase bola teda rodinným komunikačným jazykom jednoznačne maďarčina.²³ Lu-

²² Haan sa o tom zmienil aj v liste Kálmánovi Thalymu: „Vieme, že medzi členmi historickej spoločnosti – ako aj medzi čitateľmi časopisu Századok – je málo odborníkov; väčšinu z nich tvoria statkári, obchodníci, advokáti atď., ktorých do našej spoločnosti pritiahneme tým, že jej vestník bude síce kvalitatívne zodpovedať požiadavkám dnešnej doby, no nebude priveľmi vedecký, ale rozmanitý, aby ho so záujmom čítal aj diletant, aj odborník.“ Kálmánovi Thalymu 9. februára 1870. MNL OL P. 1747. 17. k. 2310–2314.

²³ Výnimkou potvrdzujúcou pravidlo je jeho ujec Salamon Petényi, ktorý svojmu synovcovi písal slovensko-maďarsko-nemecké listy, pričom v jednom liste jazyk vystriedal aj šesťkrát (Salamon Petényi Ľudovítovi Haanovi, 17. január 1848. Békés Megyei Könyvtár, pozostalosť Ľudovíta Haana) ako aj bratranec Pavel Rell, ktorý si s ním dopisoval po slovensky (vid. Prílohu).

dovít Haan sa v dospelosti – hoci sa v maďarskom denníku dôsledne vymedzoval ako „Slovák“ – jednoznačne stotožnil s maďarskou národnou ideou. Napríklad, v liste z roku 1870 o svojej činnosti v Békešskej Čabe uviedol, že „na tomto veľkom slovenskom mieste je azda mojou najväčšou zásluhou to, že, pokiaľ je to možné, šírim lásku k maďarskému jazyku“.²⁴ Kálmánovi Thalymu sa zasa v roku 1874 takto ospravedlňoval: „V Hone a Pesti Napló nedávno vyšlo zopár hlúpych článkov, ktoré dokonca aj v Čabe hľadajú slavistické tendencie. Články nie sú zamerané proti mne, ale proti môjmu kolegovi Szeberényimu. Lajos Haana, ktorý je síce slovenský kňaz, ale je maďarský spisovateľ, aktívny člen Uhorskej historickej spoločnosti, nedávno v Békešskej župe založil archeologický a kultúrnohistorický (maďarský) spolok, nikto nebude obviňovať zo slavistických tendencií.“²⁵

Haan v denníku uvádza, že už počas prešovských štúdií sa zasaďoval o to, aby predstavitelia slovenského a maďarského národného hnutia spolunažívali v pokoji, a preto sa spojil s Gyulom Sárosym: „Už za našich študentských čias začala klíčiť nenávisť medzi maďarskou a slovanskou rasou. Sárosymu to nebolo po vôli, preto ma vyzval, aby som sa s ním spojil, aby sme obaja predstavili obom národom literatúru toho druhého a takto ich možno zblížili.“ Na základe tejto poznámky ho jeho zať Mihály Zsilinszky prezentoval ako prívrženca slovensko-maďarského zmierenia a mediácie medzi národmi a od neho toto hodnotenie potom prebrali aj nasledujúce generácie.²⁶

²⁴ Ludovít Haan Frigyesovi Pestymu, 12. júl 1870.

²⁵ Ludovít Haan Kálmánovi Thalymu, 3. október 1874.

²⁶ Székely, Lajos: Haan Lajos a történetíró és a magyar-szlovák barátság úttörője. In *Emberek, sorsok, forradalmak*. Történelmi arcképvázlatok a társadalmi haladás és nemzeti megbékélés jeles képviselőiről. Red. András Hegyi. Szeged, József Attila Tudomány Bölcsészettudományi Kar Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszék és a TIT Csongrád megyei Szervezete, 1983.

Dôležitým aspektom spomínania je však to, že spomínajúci sa snaží priblížiť svoju osobu normám platným v okamihu písania.²⁷ Musíme si teda uvedomiť, že Haan, ktorý mal v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia silnú maďarskú štátno-národnú identitu, nazerá na svoju mladosť v Prešove už ako uznávaný uhorský vedec a cirkevný hodnostár. Ak však prihliadneme na dobové pramene, zistíme, že v tridsiatych rokoch 19. storočia mal Haan vyslovene úzke vzťahy s poprednými predstaviteľmi slovenskej národnej idey, dokonca sa stotožnil aj so samotnou slovenskou národnou myšlienkou. Zachoval sa, napríklad, jeho list z roku 1838, ktorý z Prešova poslal Samovi Bohdanovi Hroboňovi do Levoče. Z hľadiska obsahu listu, použitých jazykových prostriedkov, ako aj pojmových rámcov je jednoznačné, že Haan sa považoval za príslušníka moderného slovenského národa: „*U mne náhradná křew činj rodinu: ale rodina mi gest každý ten, kdo city mjim rovné pěstuge, rodina mi gest každý ten, kdo wěrně a horliwě Dobro a Blahoslawěnstwuj Národa mého napomáhá. – Drahý bratře! My dwa sme se předtjm gedem drubemu neznámj, na kwětaucým poli národnosti sešli,*“ napísal Haan po slovensky, pričom jednoznačne myslel slovenský národ. V liste sa dokonca sťažuje, že prešovská slovenská spoločnosť nie je podľa neho taká aktívna ako levočská. Treba si všimnúť aj záverečné formulácie listu: Haan žiada Hroboňa, aby v jeho mene pozdravil „*každého verného Slováka*“, a svoj list podpísal ako „*wáš wěrný prjtel a brateř*“

²⁷ Horváth, K. Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In Szekeres, András (red.): *A történetész szerszámosládája*. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2003. Výnimkou nie je ani denník Ľudovíta Haana, stačí sa pozrieť, čo píše o vlastných narodeninách: „*Ja, Lajos Haan – vlastne Lajos August – , som sa narodil 13. augusta 1818 v Sámsonháze v Novohradskej župe. Mal som práve tridsať rokov, keď boli pri Világosi hanebne zložené zbrane. Keby som to bol vedel, radšej by som ešte deň zostal v šere, aby som nemusel za deň svojho narodenia označovať takýto čierny deň mojej vlasti.*“

w národu: *Ludewjt Jaroslaw Haan*.²⁸ Je potrebné poznamenať, že Haanovo druhé krstné meno bolo August, a nie Jaroslav. Jaroslav bolo prijaté meno, ktoré odzrkadľovalo dobový úzus, že všetci slovenskí žiaci hornouhorských vyšších evanjelických škôl vyjadrovali svoju príslušnosť k Slovákom prijatím slovensky znejúceho mena (Miroslav, Miloslav, Velislav, Jaroslav atď.).²⁹ Počas prešovských štúdií bol Haan dokonca v kontakte aj so samotným Jánom Kollárom. Kollár ho charakterizoval slovami: „*wy negen milownjkiem národu, ale i učinliwým a wzdělaným milownjkiem gste*“ a dodal: „*Ó, kým se gen počet mladjků Wám podobných množj w našich školách!*“³⁰

Na základe istých signálov môžeme usudzovať, že Haan bol v blízkom vzťahu aj s vodcom hnutia, Ľudovítom Štúrom. Vo vyššie spomínanom liste sa síce sťažoval na Prešporčanov, teda na Štúrov kruh, no keď sa, napríklad, v roku 1842 vracal po viacročnom pobyte z Nemecka a cestou do Bratislavy minul aj posledný halier, práve od Štúra si na cestu a jedlo požičal desať forintov. Je takmer isté, že Haan mal v Bratislave medzi evanjelikmi mnoho známych a vieme aj to, že Štúr nepatril medzi ľudí, čo si mohli dovoliť požičiavať, veď aj sám žil z pôžičiek, keďže nedostával plat.³¹

²⁸ Ľudovít Haan Samovi Bohdanovi Hroboňovi, 3. október 1838.

²⁹ József Demmel: Moderný národ z družiny, čo porušila normu? Ľudovít Štúr a dejiny slovenského národného hnutia – z antropologického hľadiska. In Neznámy Ľudovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Zostavil: József Demmel. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 2016. 45–64. Peter Šoltés: Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In Dušan Kováč, Eva Kowalská, Peter Šoltés a kol.: Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí. Bratislava, Historický ústav SAV – VEDA, 2015. 238–262.

³⁰ Ján Kollár Ľudovítovi Haanovi v roku 1838. Békés Megyei Könyvtár, pozostalosť Ľudovíta Haana.

³¹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Ľudovíta Haana, s. 27.

Bolo by ľahké hľadať dôvody obratu, hovoriť o obrátení Pavla, o zrade národa. O tom, že Haan sa začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia ešte nadchýnal slovenskou národnou ideou, no koncom štyridsiatych rokov 19. storočia sa stal prívržencom maďarského reformného hnutia. Takto by sme však nevzali do úvahy dôležitý faktor utvárania jeho národnej identity: jeho evanjelické vierovyznanie. Haanova slovenskosť sa totiž nikdy nechápe sama osebe, ale vždy v evanjelickom cirkevno-spoločenskom kontexte. Jeho slovenská identita a systém kontaktov sú najsilnejšie na prešovskom evanjelickom kolégiu, kde sa vzdialený od domova ocitol v slovenskej študentskej komunite. V tomto období je v aktívnom, úzkom kontakte nielen so Samom Bohdanom Hroboňom, ale aj dvoma najvplyvnejšími predstaviteľmi slovenskej národnej idey, Ľudovítom Štúrom a Jánom Kollárom. Aj slovenské kontakty, ktoré si udržal až do smrti, sa spájajú buď s jeho prešovskými rokmi alebo sieťou kontaktov v evanjelickej cirkvi. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia si s Jozefom Miloslavom Hurbanom dopisoval najmä o cirkevných otázkach a aj jeho, podobne ako väčšinu adresátov svojej slovenskej korešpondencie, oslovuje „*Drahý Bratře w Panu*“, čím odkazuje najmä na spoločnú vieru. Nemôžeme zabudnúť ani na to, že Haan svoje cirkevné povinnosti (bohoslužby, obrady atď.) až do konca života vykonával najmä v slovenskom jazyku, keďže do roku 1860 sa v Békešskej Čabe ročne konali len štyri bohoslužby v maďarskom jazyku.

Haan bol teda ako súčasť evanjelickej spoločenskej siete a evanjelický kňaz Slovák, ako verejne aktívny človek, intelektuál a historik zasa Maďar. Dve identity sa u Haana prejavovali v iných spoločenských sieťach, čo aj on sám vyjadruje v citovanom liste, keď píše, že Ľudovít Haan je síce slovenský kňaz, ale maďarský spisovateľ.

Haanovo rodinné zázemie, isté charakteristiky jeho kňazskej práce, jeho názory na rolu historiografie pri formovaní spoločnosti a jeho vzťah k slovenským koreňom sú dôležitý oporný bod pre presnejšiu interpretáciu jeho textov a pochopenie ich kontextu, hoci väčšina textov Ľudovíta Haana by obstála aj sama osebe.

Bibliografia

Rukopisné pramene

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Deník Ľudovíta Haana.

http://muut.blog.hu/2008/03/31/egy_fontos_forras_ujrazozlese
Haan Lajos híványa. Munkácsy Mihály Múzeum, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 6. 1.

Haan Lajos feljegyzése: Vilmos bátyámért fizettem. Munkácsy Mihály Múzeum, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 7. 11.

Haan Lajos nagylaki ev. lelkész hivatalos jegyzőkönyve 1851. eszt. Szent Mihály naptól. Békés Megyei Könyvtár.

Ľudovít Haan Mihályovi Zsilinszkému 24. mája 1888. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, pozostalosť Ľudovíta Haana, Hd 2015. 8. 9.

Salamon Petényi Ľudovítovi Haanovi 17. januára 1848. Békés Megyei Könyvtár, pozostalosť Ľudovíta Haana.

Ján Kollár Ľudovítovi Haanovi v roku 1838. Békés Megyei Könyvtár, pozostalosť Ľudovíta Haana.

Vydané pramene a odborná literatúra

Demmel, József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egy-

- házban. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézet, 2014.
- Demmel, József*: Moderný národ z družiny, čo porušila normu? Ľudovít Štúr a dejiny slovenského národného hnutia – z antropologického hľadiska. In Neznámy Ľudovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Zostavil: József Demmel. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 2016, s. 45–64.
- Haan Lajos* naplója. Békéscsaba, 1971.
- Haan, Lajos*: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett Haan Lajos. N. váradon, Tichy Alajos, 1845.
- Haan, Lajos*: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba, 1991.
- Horváth, K. Zolt*: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In Szekeres, András (red.): A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2003.
- Katona, Csaba*: „A templomba járó öregeket faggattam [...] a régi Csabáról.” Haan Lajos mint ember és történész. In A múlt felfedezői. Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat múltjából. Szerk.: Erdész Ádám–Katona Csaba. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2011, s. 16–34.
- Kmeť, Miroslav*: Ľudovít Haan a Michal Žilinský (Zsilinszky) ako slovenskí cirkevní historici. In Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Ed.: Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Celoštátna slovenská samospráva, Békešská Čaba, 2010. 328–335.
- Kmeť, Miroslav*: Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí. Nadlak, Ivan Krasko, 2010.
- Kmeť, Miroslav*: Historik Ľudovít Haan – emblematická osobnosť slovenskej dolnozemskej society In Acta historica Neosoliensia. Tomus 10. 2007. 282–313.

- Šoltés, Peter*: Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In Dušan Kováč, Eva Kowalská, Peter Šoltés a kol.: Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí. Bratislava, Historický ústav SAV – VEDA, 2015, s. 238–262.
- Székely, Lajos*: Haan Lajos a történetíró és a magyar-szlovák barátság úttörője. In Emberek, sorsok, forradalmak. Történelmi arcképvázlatok a társadalmi haladás és nemzeti megbékélés jeles képviselőiről. Szeged, 1983. Red. András Hegyi. Vydavateľ: József Attila Tudomány Bölcsészettudományi Kar Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék és a TIT Csongrád megyei Szervezete.
- Zsilinszky, Mihály*: Wilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza. Tanítói működésének félszázados emlékünnepe alkalmából tisztelőinek emlékül írta egykori tanítványa Zsilinszky Mihály. Gyula, 1871.
- Zsilinszky, Mihály*: Emlékbeszéd Haán Lajos lev. tagról. Budapest, MTA, 1893.
- Zsilinszky, Mihály*: Haán Antal 1827 – 1888. Gyula, 1890.

Listy Ľudovíta Haana

1838

1. Samovi Bohdanovi Hroboňovi

W Prešowe 1838 dne 3^{ho} - Listop.

Milý bratře Slowáku!

Odpustjte Mi, že na Waše mně wělice milé psánj tak pozdě odpowidám [nečitateľné] se tým, že sem ani příležitosti, ani času dostatečného neměl Wám Uctu a djk můg wygewiti, tjm neočákwanejším mi byl Wáš list, tjm wěšj mně naplnil radostj, radostj nad tjm, že Wy, gehožto horliwost a láska ku Národu mi giž dáwno powědomá gestit, za wůdce spolubratrů Slowáků zwolen gste; radostj nad tjm, že Wy negen slowěm, ale i prjkładem lásku ku matce našj milé, Slawii, rozněcugete, gehožto důkaz patrnyj gest ted zase z mrtwjch zhrjšenj kežmarský spolek; radostj nad tým, že w prsách wašjch sauhlas citů mých nacházege, wěrně Wám prawici mau podáwati můžem, práwěm a radostně Wás bratřem mjm w Národu nazjwage. U mne náhradná křew činj rodinu : ale rodina mi gest každý ten, kdo city mjm rowné pěstuge, rodina mi gest každý ten, kdo wěrně a horliwě Dobro a Blahoslawěnstwj Národa mého napomáhá. – Drahý bratře! My dwa sme se předtjm geden druhemu neznámj, na kwětaucým poli národnosti sešli; žádně pochybnosti nemám, že se i na něm gednuo wartugme : ale obychoem se nelaučili aspon tak blahý widuce staw Slowá-

ků w Uhrách, gaký gest ted'. Nebo gak málo se nacházegj, kterj spolu s Wámi cjtj, že nemáme třeskem pleskem, ale pokogně cestů nám wyměrenau gjste: I sama Společnost přešporská (to wám ale gen sub rosa³² mluwým) wěłmi hurtem pokračuge, ačkoli to i z psychologických důwodů, i z politických w našem položenj nebezpečné gestit. Nedáwno sme dostali od gednoho z gegjch Údů list, naplněný wýpowědemi urážliwými. Gakowé zbůrenj list tento mezi udami společnosti naše způsobil, psati to hanbým se wám. To ale už wšeccko, Bohu djka! napravěno gest a pewnau máme nádegi že wšeccko gešte redněgi, horliwěgi pũgde, nežli předtjm.

Ale snád se ptati budete, proč se u Nás, mezi bou žáky tak málo o Národ swůg zaugatjch duš nacházj? Bláze Wám, že Hlawáčka máte,³³ — — My — — sapienti pauca!³⁴ —

My co gsme, samy od sebě gsme, gestli sobě samy nespomůžeme, žádnen Deus ex machina nám wěru nespomůže. Náš wělectený Pán Přednosta³⁵ ani dostatečného času nemá, ani nenj dosti tým Národnjm duchem nadšený, aby se našeho spolku horliwě zaujmjal; kromě neho pak žádného z weřegných učitelů nemáme, wěci našj nachýlenému. Mámeli u okolnjch farářů utočiště hledati? Gj wšicknj tak chudobnj gsau, že ani ku swjm potřebám dostatečné důchodky nemagj. Wěрте mi, bratře milý! nám mnohem težcegi gest něco progiti, gako by ste mysleli. Práwě ted' dostáwámzprawu od pána Fejérpatakyho, že Kollarowo poprsj již hotowé gest. Gá ho wěłmi netrpěnlivě očekáwám. Wy si tež gistě tento národnj poklad zwážjte?

³² Důverne.

³³ Michal Hlaváček (1803 – 1885), podporowatel' slovenského študentstva. V tom čase bol profesorem, neskůr i rektorem ev. lýcea v Levoči, kde roku 1832 založil Spoločnosť českoslovanskú. V rokoch 1854 – 1874 bol profesorem a rektorem ev. kolégia v Prešove, kde zorganizowal a wiedol Slovenskú spoločnosť.

³⁴ Můdrych málo.

³⁵ Anton Ludowít Munyai (1787 – 1849), profesor a v rokoch 1833 – 1845 a 1847 – 1848 rektor ev. kolégia v Prešove.

Ale giž gsem se i welmi prodlužil. Pozdrawte ode mne všech wěrnjch Slowáků. Gá, obgjmage Wás bratersky zůstawám

*Wáš
wěrný prjtel a brateř w národu
Ludewjt Jaroslaw Haan.³⁶*

1864

2. Vilme Haan

Milá sestra Minka!

Určite mi prepáčiš, že som tvoj pekný skutok nedávno nahlásil výboru pre chudobných, ktorého som aj ja členom. Výbor s mimoriadnym uznaním prijal tvoju zásielku, ako to vidíš v priloženom a aj starým [nečitateľné slovo] podpísanom výpise z uznesení. Ulož si ho ako milú spomienku.

Tvoja zásielka však nepostačí na živobytie 15, ale len 8 ľudí do konca februára, aj to len vtedy, ak ešte pošleš 10 forintov na chlieb. Lebo hladné slovenské bruchá toho veľa zjedia. Štyria ľudia potrebujú jednu holbu polievky a k tomu masť, cibulu atď., preto výboru nahlásim stravu nie pre 15, ale 8 ľudí.

Zle si počula, že u Szeberényiho³⁷ každý deň varia pre 15 ľudí. To nie je pravda! Aj u Szeberényiho, aj u mňa dostáva stravu každý deň šesť ľudí. Spolu s tvojou zásielkou bude Málíka³⁸ od 27. januára každý deň variť a vydávať jedlo pre 14 osôb.

³⁶ List dopĺňa riadok kolmo: *Zkážte mau Úctu T. P. Tomašekowi, Müllerowii a Hlawačekowi, ačkoli gsem s ostatnjm gešte neznámý.*

³⁷ Gusztáv A. Szeberényi (1816 – 1890), farár a kolega Ľudovíta Haana v Békešskej Čabe.

³⁸ Amália Vilim, druhá manželka Ľudovíta Haana.

Viem, že Ťa to zaujíma, preto Ti napíšem niekoľko slov o tunajšej situácii. Máme veľa hladujúcich rodín, najmä teraz v zime, keď nemajú prácu. Na radnici síce už od augusta rozdávame pšenicu, no niektorí sa k nej 8 – 10 týždňov nedostanú, lebo núdzou trpia mnohí, a nikdy nedostanú oveľa viac než polmerice. To ich pred vyhladovaním nezachráni. Preto sme ja a Szeberényi nedávno vo výbore iniciovali vznik polievkových spolkov, teda aby páni a zámožnejší gazdovia spojili sily a buď dali peniaze alebo aby sa každý, kto môže, postaral o istý počet chudobných, a do konca februára im poskytoval polievku a chlieb, lebo hrozí, že pre zlú životosprávu sa na jar objaví skorbut či iné nákazlivé choroby. So Szeberényim sme návrh po viacerých vystúpeniach horoko-ťažko presadili a výbor nás dvoch a katolíckeho pátra poveril, aby sme takéto polievkové spolky založili. To bolo v piatok. V nedeľu som o tom kázal v kostole, kde som majetnejších vyzval ku kresťanskému súcitu. Vedeniu mesta sa moja kázeň natoľko zapáčila, že ma vyzvali, aby som ju vytlačil, no ja som to nechal tak, lebo nikdy som nebol prívržencom takýchto produkcií. Sčasti touto kázňou, sčasti inými privátnymi výzvami sme spolu so Szeberényim zozbierali vyše 700 forintov. Z týchto vyžobraných peňazí sme doteraz založili dvadsať stravovní alebo alumneí, v ktorých každý deň dostáva teplú stravu a skyvu chleba 30 – 60 osôb. Skrátka, doteraz sme do konca februára zabezpečili stravu pre vyše 1200 hladujúcich. Pol druhu týždňa každý deň od druhej poobede do večera sedíme ja, Szeberényi, katolícky kňaz a doktor Réthy³⁹ na radnici a rozdávame hladujúcim lístky. Ako som povedal, každý deň sa varí v dvadsiatich kuchyniach. Okrem toho sme približne dvesto chudobných rozdelili medzi privátne osoby. Ja a Szeberényi každý deň poskytujeme stravu pre šesť hladujúcich. Tvoj dar prišiel v pravý čas, práve vtedy, keď sa o tejto idei uvažovalo a mal dobrý efekt.

³⁹ Pál Réthy (1809 – 1896), hlavný mestský lekár, zakladateľ mestskej nemocnice.

Tomu, kto bol lakomý, som povedal: Vidíte, moja sestra nebýva v Čabe a predsa z Váradu poslala na stravu ôsmim ľuďom a vy ako miestny sa nezľutujete nad chudobným hladujúcim spoluobyvateľom? Takáto reč bola účinná a motivovala k milosti mnohých, ktorí by inak žgrolšili.

Vidíš, milá Minka, že tu nielen kážem, ale aj robím, čo môžem. Je síce pravda, že nedávno nejaký čabiansky korešpondent písal o tejto veci v maďarskej tlači a celú vec prezentoval ako zásluhu Zsigmonda Omasztu.⁴⁰ Nie je to však zásluha Zsigmonda Omasztu, ale len a len zásluha Lajosa Haana a Gusztáva Szeberényiho. Omaszta bol skôr proti ako za. No z takýchto vecí si ťažkú hlavu nerobím. Dobro nekonám preto, aby ma chválili, ale preto, lebo ho mám rád.

Zajtra bude u nás koncert pre hladujúcich. Veríme, že aj na ňom získame niekoľko forintov pre naše alumneá.

Teraz však už končím. Je večer a ja som takmer celý deň písal, už ma trochu bolia oči.

Všetci sme zdraví a bozkávame Teba, švagra a celú Tvoju rodinu, zvlášť Máliku a Linku.⁴¹

Kedy prídete? Nebojte sa, že tu panuje hlad, máme ešte toľko, aby ste nepomreli od hladu, a ak to nepôjde inak, je tu dvadsať alumneí, kam môžeme ísť na polievku.

Boh Vám žehnaj! Bozkáva Ťa

Tvoj milujúci brat
Lajos Haan

V Békešskej Čabe 31. januára 1864

⁴⁰ Zsigmond Omaszta (1801 – 1867) bol v tom čase prvý podžupan Békešskej stolice.

⁴¹ Karolina Haan, jediná dcéra Ľudovíta Haana (1848 – 1874).

3. Frigyesovi Pestymu

Velebný pán!

Iste si ma ráčite pamätať z čias, keď velebný pán okolo roku 1857 v knižnici maďarskej akadémie bádal údaje vzťahujúce sa na Temešvár a ja zasa na minulosť Békešskej župy. Ja som už dejiny Békešskej župy napísal, môj rukopis⁴² je dnes u tajomníka akadémie Antala Csengeriho.⁴³ V časopise *Hon* som sa dočítal, že spoločnosť zadunajských milovníkov histórie⁴⁴ si stanovila za úlohu napísať najmä dejiny jednotlivých žúp. Keďže velebný pán je predsedom tohto spolku, boli by ste taký láskavý a od pána Csengeriho prevzali môj rukopis, prezreli ho, povedali mi svoje prípadné poznámky a informovali ma: či sa nedá, doplniac to, čo ešte doplniť treba a zmeniac to, čo zmeniť treba, využiť na vyššie spomínaný účel? Rukopis by som ochotne prepustil spolku a. za mierny poplatok; b. s podmienkou, že ho môžem vydať aj osobitne, samostatne. Som si plne vedomý, že v mojej práci je veľa nedostatkov; no v každom prípade treba vziať do úvahy, že azda ani o jednej župe nie je také ťažké získať staršie historické údaje ako o Békešskej župe. Táto župa nemala väčšie, významnejšie slobodné kráľovské či biskupské mesto, v ktorom by pracoval nejaký archív. Túto župu dvesto rokov ovládali Turci, za ten čas sa odtiaľto odsťahovali všetci zemepáni, niektorí odišli do Biharskej župy, iní do Sedmohradska a ľud vymrel. Keď bola župa v roku 1716 opäť inkor-

⁴² *Békés vármegye hajdana*. Pest, 1870.

⁴³ Antal Csengery (1822 – 1880), politik, novinár, ekonóm, od roku 1858 riadny člen a zapisovateľ Maďarskej akadémie vied.

⁴⁴ 27. decembra 1863 vznikla v obci Répceszemere Spoločnosť zadunajských milovníkov histórie, ktorá bola predchodkyňou Uhorskej historickej spoločnosti založenej v roku 1867.

povaná do krajiny, župný súpis nenašiel na 56 míľach viac než 2 500 obyvateľov, väčšina z nich tu ani trvalo nebývala, bola to kadejaká zberba, alebo [nečitateľné slovo] pastieri dobytká, ktorí bývali zväčša v provizórnych podzemných dierach, a keď dobytok spásol trávu, šli ďalej. Za týchto podmienok je veľmi ťažké odkryť minulosť župy. V župnom archíve v Gyule nie je nijaký dokument z obdobia po roku 1715. Ráčte vziať do úvahy aj moje povolanie. Ďaleko od akéhokoľvek archívu a knižnice vediem veľkú cirkev s 22-tisícimi dušami a popri množstve úradných povinností si len ukradomky nachádzam čas na prácu na literárnom poli. Toto všetko do istej miery ospravedlňuje nedostatky mojej práce.

Je veľmi pekné, že vznikla spoločnosť zadunajských milovníkov histórie; nebolo by však na škodu v župách alebo aspoň v oblastiach založiť aj archeologické spoločnosti, už aj preto, aby sa mnohé starožitnosti vykopané zo zeme nedostali do židovských rúk, ale sa zachránili pre vlasť; potom aj preto, aby sa zachované staré budovy konzervovali, neničili. Aj u nás sú z útrob zeme často vykopané meče, ostrohy atď., no kým sa to dozvie človek ako ja, tak už z nich kováč dávno ukul klince. V takýchto prípadoch by mohli pomôcť župné archeologické spoločnosti, lebo by sa o vec zaujímali viacerí a medzi ľuďom by sa dalo ľahšie rozšíriť, že je škoda takto nájdené predmety zničiť, odhodiť či zapotrošiť, treba ich odovzdať niekomu, kto pozná a chápe ich historickú hodnotu. Ja, pokiaľ sa to dá, takéto starožitnosti zbieram, ale moja zbierka je malá a sú v nej najmä tu nájdené staré mince.

No už som sa veľmi rozpísal. Ešte raz vás prosím, buďte taký láskavý, prevezmite a prezrite si môj rukopis a do 1. mája mi zašlite svoje prípadné poznámky. Zostávam s úctou,

oddaný služobník Velebného Pána

Lajos Haan
evanjelický kňaz

v Békešskej Čabe 18. apríla 1865

1870

4. Frigyesovi Pestymu

Drahý priateľ, Pane!

V prílohe posielam všetkých 12 zošitov časopisu *Uj M[agyar] Muzzeum* z roku 1854. Teší ma, že Vám nimi môžem poslúžiť. Keď raz zájdem do Pešti a navštívim Vás, požiadam Vás namiesto nich o niektoré z Vašich diel.

Prijmite moje poďakovanie za hodnotenie mojich prác. Sotva ich mohla posudzovať kompetentnejšia autorita.⁴⁵

Až sa hanbím, že som doteraz nezaslal ročné poplatky členov čabianskej historickej vedeckej spoločnosti. Najbližšie ich, ešte v tomto mesiaci, vyzbieram a pošlem in summum.⁴⁶

Mínulý mesiac ma superintendent Székács⁴⁷ požiadal, aby som mu poskytol zoznam svojich doteraz publikovaných prác. Nevediac, na aký účel ich žiada, som jeho prosbu splnil. Až neskôr som sa dozvedel, že chcel, aby ma prijali za člena akadémie. Na to mám zatiaľ málo zásluh, a preto ma moje nezvolenie vôbec neprekvapilo, ale na druhej strane ma teší, že ma považovali aspoň za hodného kandidatúry.⁴⁸ Nuž možno neskôr, keď budem mať viac zásluh, hoci sa priznám, že v tejto veľkej cirkvi, v ktorej mám zverených 22-tisíc duší, si sotva nachádzam čas na to, aby som mohol čosi vykonať na literárnom poli. Na tomto veľkom slovenskom mieste je azda mojou najväčšou zásluhou to, že, pokiaľ je to možné, šírim lásku k maďarskému jazyku.

⁴⁵ Frigyes Pesty publikoval uznanlivú recenziu o Haanovej rozsiahlej monografii *Békés vármegye hajdana*, ktorá vyšla v roku 1870.

⁴⁶ Spolu, lat.

⁴⁷ Evanjelický superintendent József Székács (1809 – 1876).

⁴⁸ Haana napokon zvolili za korešpondujúceho člena Maďarskej akadémie vied až na štvrtý pokus v roku 1876.

Určite pôjdete do Vašskej župy?! Ja nemôžem. Bol by problém na taký dlhý čas opustiť moju cirkev.

Veľmi som dúfal, že sa na ceste zo Sedmohradska do Pešti krátky čas zdržíte v Čabe. Nenašli ste medzi množstvom listín, ktoré ste v Sedmohradsku preštudovali, niečo, čo sa vzťahuje na minulosť Békešskej župy?

Boh Vám žehnaj! Zostávam s úctou

Váš oddaný ctiteľ

Lajos Haan
evanjelický kňaz nie reformovaného, ale augsburského vyznania⁴⁹

v Békešskej Čabe 12. júla 1870

1872

5. Jozefovi M. Hurbanovi

Přewelebný Pane!

Nezazľte mi, gestliže Was, pri mnohých prácech wašjch, ač dle osoby neznámý, gednau prosbú obtežugi. Cithara Sanctorum,⁵⁰ tato bohatá duchownj bane našeho ew. slowenského lidu, tak mi prirostla k srdci, že se od dáwna zaoberám tau mišlenkú, wydat tlačem gegi monographii. I přičinil sem se tedy k tomuto djlu a osmelugi se zdelit Wam ho s tau prosbú: budte tak láskawým, přčtete tento móg rukopis a zdelte mi na

⁴⁹ Pesty z nepozornosti Haana v adrese listu dlho tituloval reformovaný kňaz.

⁵⁰ Vid' Denník Ľudovíta Haana a poznámka č. 134.

krátce Waše poznamenánj. Budel usúdek Waš prjzniwým, tedy umjnil sem sobě práci tauto o nekolik týdnú wydat' tiskem, budto na vlastnj utraty, budto cestau předplacenj. Nasledowat magi gešte žiwotopisy: Banowskyho, Blahoslawa gednoho i druhého, Cenglera, Ertla, Hruškowice atd. A wúbec wšech tech, od nichž se pjsne w Cithare Sanctorum nalezagj.

Gestliby ste chtel byt tak láskawým a zdelit neco z djlečka meho na ukažku we wašjch cjr. listech,⁵¹ kupr. žiwotopis Tranowskeho, toby mne welice tešilo. Snad bych tak [nečitateľné] došel cjele, žebych totiž aneb předplatců zjskal, aneb žeby nekdo rukopis múg přewzal. W tomto pádu poslal bych Wam gešte i cjmer Tranowskeho, který sem w Pešti dal do dřewa wyrezat, který ale potom po upotrebenj nazpet prosit budem.

Gestliže mi rukopis o tri týdne pošlete zpátky, dost tomu času. Tjm cjlem pripogil sem i potřebné poštowé marky. Čibych tam u Was nekde nemohl dostat ku prehlednutj prwnj wydánj Tranosciuse?

Seberini⁵² se už cele zotawil a pozdrawuge Was. Gá pak zústawám s úctou

Waš

Přewelebný Pane

na Čabe. 1872

dne 1-ho Julia

uprimný Bratr w Kr Panu

a ctitel

Lud. Haan

slbkazatel

⁵¹ Evanjelický cirkevní časopis, v roku 1863 ho založil a vydával Jozef Miloslav Hurban.

⁵² Išlo o Gustáva Adolfa Seberínyiho, farára a seniora v Békešskej Čabe, od r. 1872 superintendenta (biskupa) Banského dištriktu.

6. Jozefovi M. Hurbanovi

Přewelebný Pane, drahý Bratře w Pánu!

Z mojích domowych účtow widím, že som predplatenie na Cirk. Listy ešte posial neposlal. Jako sa to mohlo stať, to neznám. Tu tedy posílám predplatok 4 zl.

Posílám spolu i na Sladkowičov pomník 6 zl. K tomu prispeli:

<i>Lud. Haan</i>	<i>1 zl.</i>
<i>Mich. Žilinsky</i>	<i>1 –</i>
<i>William Droppa</i>	<i>1 –</i>
<i>Karol Linder</i>	<i>1 –</i>
<i>Dord' Čepregi</i>	<i>1 –</i>
<i>Jozef Jančo</i>	<i>1 –</i>
<hr/>	
<i>spolu</i>	<i>6 zl.</i>

Jestlibych se snád mýlil a jestlibych ten predplatok už bol zaslal, tedy tie 4 zl. obrátte dla Wašeho zdání k nějakému dobročinnému cíli.

Tlač Cithary Sanctorum se něco opozdí. Vyjde jen pri konci Aprile, proto, že budau přitlačený i kóty, i podobyžeň Hruškowicowa. Prosím, račtež o tom na krátce uwědomit čtenáři Cirk. Listú, aby se nad tím moji předplatitelé nezastawowali, že se dílečko toto ještě nerozposílá. W předešlom týdni som poslal rewauckému gymnasiu jako milodar od našej cirkwi 100 zl. Ufam, že i z Cithary S. hojnau pomoc jim udelím.

Mýlíte se w tom přewel. p. Bratře, když w Cirk. Listoch píšete, že mam w rukopisu Plutarcha ew. slowenského. W rukopisu ho ještě nemám, ale jen ted' sbírám k tomu dáta. Má to byt' zajiste, – jak se samo sebou rozumí, – dílo wetší, s dwau aneb tři dílech. K tomu se, krom Boží milosti, potřebuje i čas aspon dwú let. Dáli Hospodin žiwota a zdrawí, pod dwúma lety míním s tím byt' hotow, na wzdor hrozně mnohé úradní

práci, kterau mi tato ohromná, wiše 24 tisíc duši počitující cirkew dáwá. Nebo wěru kaplána ja málo potřebujem, ba ani zhusta upotřebit nemaužem, ponewadž jestli jen co to wešší pohřeb, již chtejí miti na pohřebe né kaplána, ale starého. A se superintendentstwím Seberíniho ještě se mi jiste namnoží tej úradnej práci. Ale wšak Pan posúd pomáhal: on bude pomáhat i dále. Jeho moc se w nemocech našich dokonáwa.

Zústantež i Wy, přewel. pBratře, poraučen Jeho swaté ochraně i s Wašimi milými domácými, to ze srdce winšuje

Waš

*na Čabe. 1873
dne 15 Marca*

*Úpr. Ctitel a Bratr w P.
Lud. Haan*

7. Pavlovi Royovi

*Welebný Pane,
Drahý Bratře w Panu!*

Cithara S.⁵³ už předca wyšla. Že tak pozde, račtež to pripisowať nie mne, ale knihlačiarowi. Tu posílám Wám i objednané 30 ex. S úprimným poděkowáním, za Wašu ochotnosť a s tou prosbou, račtež mi peniaze čím skor odoslať.

Malbych tedy u Was 15 zl. Z týchto račte podržať 10 zl. ako milodar čabjanskej cirkwi Wašej cirkwi určený; mne ale poslať w hotowosti 5 zl. a na tie 10 zl. quittang.

Milost P. našeho JKr. S Wámi a s Wašou cirkwow, která wolakedy mojej cirkwi bola dala muža znamenitýho, pastiera apoštolského, Sa-

⁵³ Vid' pozn. č 134.

muela Tešedika w Puchowě r. 1710 narodeného, který tu na Čabe od r. 1744 – 1749 apoštolským duchom účinkował a w našom starom chráme před oltárom pochovaný leží. Bol on otcom chýřečneho Sam. Tešedika, sarvašskeho knaza.

Pripojenau historiú Čaby přijmite wdačne na pamiatku, ako aj zpráwu o školách čabianských.

S bratrským pozdrawěním som

Waš

*na Čabe. 873
d. 17 Julia.*

*upr. Bratr w P.
Lud. Haan*

wel. Paw. Roj w Puchowě

i hist. Čaby

i zpráwa

8. Jánovi Leškovi⁵⁴

Welebný Pane, Drahý Bratře w Panu!

Před rokom bol ste láskawý a poslal ste mi cestou berínského učitele Jana Slujku darom waš wýřečný katechismus. Dowolte, abych som sa aj já Wám zawdačil po jednom wýtisku mojej Cithari Sanctorum, pamětností bčabanských a zpráwy o školach našich čabianských.

Welmi by mi milo bolo, keby sme sa raz mohli zísť a osobně obznámit. Azdajže wolakedy na generálnom Conwentě. Wašich cirkewnikow widíme často tu u nas s wšelijakým riadom. Práwě aj dnes showáral som

⁵⁴ Ján Leška (1831 – 1909), náboženský spisovateľ, v tom čase bol evanjelický farár v Bzinciach.

sa s istým údom, který newládal dost' swojho pana farára přechwalit, hutujúc len to, že sa ženit nechce.

Ufám sa, že z čistýho výnosu Cithari S. budem moct wyše 150 zl. udelit w Rewúci.

U nas anjel smrti počíná brozně kosit. Na Sarwaši a Orošháze trwá cholera už čturtý týden a předca umierá denně do 30 lidí. Na Čabe zjawila sa asi před týdnóm. Wčera sme mali už 20 pohrabow a dnes tež tolik. Smutný nam bude iste konec Julia a počiatok Augusta, ked sa ešte wätšmi zapradie do této wěliké cirkwi, čo očakáwať môžeme. Mezeitim, co w rukach Božích sme! Stanež se wúla Jeho!⁵⁵

U Was to prawda chýr o podobné bide!? I jakožebý i, w tom wašom kraji, při tom zdrawém powětrí? Žiw Was jen všemohaucý Hospodin, milý a drahý Bratře, k prospechu cirkwi.

Milost Pana našeho JKr. s wámi!

Zústawám s úctou

Waš

na Čabe. 1873
dne 19 Julia

úpr. Citel a Bratř w Panu
Lud. Haan

1874

9. Frankovi V. Sasinkovi

Přewelebný Pane!

Mam čest oznámit, že zitrejšího dne s maďarskou historickou společnostou nastaupim cestu do Bystrice. Pobawim sa tam až do konca tohto

⁵⁵ Posledná veľká cholerová epidémia v Uhorksu sa začala v septembri roku 1872.

mesice a mienim sa oddať ku preskúmaňu archiwu Radwanskowského w Radwani. Jestližebych tam asnád nejakau pamatnejšau listinu w slowenskom jazyku nalezol, odpišem ju a sdelim Přewelebnosti Wašej pře matičný archiw. Moj zať Žilinsky mieni do Štiawničky odcestowať s tou istou spoločnosťou ku preskúmaňu Rewayovského archiwu. Požiad som i jeho, aby, jestliže čo slowenského nalezne, to podobně odpísal a Přewelebnosti Wašej sdelil.

Zostávám s úctou

Přewelebnosti Wašej

*na ten čas w Pešti.
1874 dne 18 Aug.*

*ponižený služ. a uprimný ctitel
Lud. Haan
čabianský ew. slb kazatel*

10. Kálmánovi Thalymu

Drahý priateľ Kálmán!

Priložený list je adresovaný Ivánovi Nagyovi.⁵⁶ Posielam ho Tebe, lebo neviem, kde Iván Nagy býva. Buď taký láskavý, vlož ho do obálky, napíš na ňu adresu a expeduj na určené miesto. Prepáč mi, že Ťa s tým obťažujem. List si inak prečítaj. Nájdeš v ňom niečo, čo vzbudí Tvoj priateľský súcit so mnou. Veru, nemyslel som si, že po pekných dňoch strávených spoločne v Radványi, ma doma čaká takýto hrozný úder.⁵⁷

⁵⁶ Historik, genealóg, bádateľ uhorských aristokratických rodov Iván Nagy (1824 – 1898).

⁵⁷ Dcéra Ludovíta Haana, Karolina Haan onedlho po Haanovom návrate domov podľahla kiahňam.

Barón Gábor Prónay ma požiadal, aby som ho začiatkom októbra navštívil v Acsi a prezrel jeho rodinný archív. Dozvedel sa o tom Radvánszky⁵⁸ a ihneď mi napísal, aby som z Acse zašiel aj k nemu do Radvane. Každopádne by som to urobil a v súčasnom zármutku by mi takýto výlet veľmi prospel, ale kolega Szeberényi nie je doma, príde až 15. októbra, preto musím byť doma. Radvánszky mi napísal veľmi milý list. Hovorí, že v živote nezažil krajšie dni než tie v našej spoločnosti.

Debrecínsky učiteľ teológie Ferencz Balogh začiatkom budúceho roka začne vydávať mesačník a požiadal ma o spoluprácu. Vopred som mu prisľúbil listy a dokumenty z Radvane.

Ako cirkevný hlavný notár uhorských veriacich augsburského vyznania teraz pracujem na monografii. Bol som poverený napísať monografiu o generálnom konvente a generálnom inšpektorskom úrade cirkvi augsburského vyznania.⁵⁹ Bude mať okolo 20 hárkov. Ak to tak ako ja chce aj Boh, tak približne v marci alebo apríli vyjde spoločne s 2. zväzkom *Békési diplomatarium*, ktorý spomínam v liste Ivánovi Nagyovi.

Priateľu, urobili ste veľmi dobre, že ste Zsilinszkého⁶⁰ zvolili do výboru historickej spoločnosti. Je to znamenitý, činorodý človek. Hodil by sa aj za akademika.

Boh s Tebou, drahý priateľ. Bozkáva Ťa

Tvoj úprimný priateľ
Lajos Haan

V Békešskej Čabe 3. okt. 1874.

⁵⁸ Zvolenský hlavný župan Antal Radvánszky (1807 – 1882), blízky priateľ Ludovíta Haana.

⁵⁹ Haan, Lajos: *A magyarországi ágostai hitvallásu evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal*. Budapest, 1882.

⁶⁰ Politik, historik, zať Ludovíta Haana Mihály Zsilinszky (1838 – 1925).

P. S. V *Hone* a *Pesti Napló* nedávno vyšlo zopár hlúpych článkov, ktoré dokonca aj v Čabe hľadajú slavistické tendencie. Články nie sú zamerané proti mne, ale proti môjmu kolegovi Szeberényimu. Lajosa Haana, ktorý je síce slovenský kňaz, ale je maďarský spisovateľ, aktívny člen Uhorskej historickej spoločnosti, nedávno v Békešskej župe založil archeologický a kultúrohistorický (maďarský) spolok, nikto nebude obviňovať zo slavistických tendencií.

No nemôže obviňovať ani moju cirkev, keďže ako čisto slovenská cirkev založila za môjho pôsobenia maďarské gymnázium, dve čisto maďarské elementárne školy, v nedeľu zaviedla osobitné maďarské bohoslužby a pre svoje potreby prostredníctvom mňa vydala osobitný maďarský spevník. Práve preto som na vyššie spomínaný hlúpy, nezrelý článok ani neodpovedal. L. H.

11. Istvánovi Pajorovi

Velebný pán!

Minulé leto ste ráčili požiadať môjho kolegu Gusztáva Szeberényiho,⁶¹ aby Vám poskytol nejaké údaje k životopisu Jánoša Kollára;⁶² konkrétne, aby Vám napísal, či Kollár navštívil Nemecko, alebo nie? Či bola Mína ospevovaná v jeho *Slávy dcere* ideál? Alebo skutočne existovala?⁶³ Szeberényi ma informoval o Vašom liste, preto som to,

⁶¹ Evanjelický kňaz v Békešskej Čabe a superintendent Gusztáv Szeberényi (1816 – 1890).

⁶² Peštiansky evanjelický kňaz a slovenský básnik Ján Kollár (1793 – 1852).

⁶³ Ján Kollár vo svojom najznámejšom básnickom diele, *Slávy dcere*, zvečnil svoju jenskú lásku Wilhelminu Schmidt, od ktorej sa po univerzitných štúdiách odlúčil. Správu, že Wilhelmina žije a čaká na neho, sa Kollár v Pešti dozvedel od Haanovho ujca Salamona Petényiho. Kollár sa s dievčinou one dlho aj oženil.

čo som o Kollárovi – ktorý bol v mladosti mojím priateľom a dopisovali sme si – vedel, zverejnil v Agaiovom týždenníku *Magyarország és a nagyvilág*.⁶⁴ Moja stať vyšla v posledných dvoch číslach časopisu. Ráčte si ju prečítať; možno Vám bude na úžitok. Dodám ešte, že Kollárov životopis som už zverejnil v diele *Jena Hungarica* z roku 1858, ktoré ochotne poskytnem velebnému pánovi, ak ho nevlastní.

Lajos Koricsánszky⁶⁵ s manželkou sú práve u mňa a úctivo Vás pozdravujú.

Zostávam s úctou k velebnému pánovi

Váš oddaný služobník
Lajos Haan
evanjelický kňaz

V Békešskej Čabe 14. októbra 1874

12. Istvánovi Pajorovi

Velebný pán!

Prijmite najprv do daru moje dielo *Jena Hungarica*. Mám ešte dost výtlačkov.

Chcem Vás ďalej informovať, že Szeberényi dostal Váš list, ako aj noviny, v ktorých vyšiel preklad predspevu *Slávy dcery*,⁶⁶ o liste a novinách mi povedal. Jediný dôvod, prečo na Váš vzácný list neod-

⁶⁴ Haan, Lajos: Kollár János és Slávy dcerája. *Magyarország és a Nagyvilág*. 4. 10. 1874. č. 40. s. 492–493.; 11. 10. 1874. č. 41. s. 505.

⁶⁵ Čabiansky advokát Lajos Koricsánszky.

⁶⁶ István Pajor preložil predspev *Slávy dcéry*. Ide o jediný maďarský preklad Kollárovho kľúčového diela.

povedal, je ten, že som mu povedal, že jeho odpoveď je zbytočná, keďže aj ja sa chytám napísať velebnému pánovi, ako aj činím.

Predspev je preložený veľmi pekne. Nevieť, ako si velebný pán poradí so sonetmi? Tie je pre mnohé cadentie⁶⁷ veľmi ťažké preložiť.

Koricsanszkyovci sú u mňa a úctivo Vás pozdravujú. Trávil tu čas od jari, zajtra sa vracajú do Pešti a Lajos Vám odkazuje, že čoskoro Vám z Pešti napíše.

Gusztí Szeberényi je zdravý a pozdravuje Vás.

Prepáčte, že už musím končiť. V tejto veľkej cirkvi máme toľko práce, že človek si na písanie listov nájde čas len ukradomky.

S vlasteneckým pozdravom zostávam s úctou

Váš oddaný cititeľ

Lajos Haan

velebnému pánovi
v Békešskej Čabe 9. novembra 1874

1876

13. Ľudovítovi Hroboňovi⁶⁸

Milý, drahý Ludowite!

Welmo lutujem, že som Ťa za tie turačiky interpeloval. Nuž nestar sa Ty za ne nič. Keď jich budeš mať, nuž jich pošleš, však to ni tak veľká

⁶⁷ Tu rým, lat.

⁶⁸ Ľudovít Hroboň (1817 – 1880), spisovateľ, brata Sama Bohdana Hroboňa, v tom čase evanjelický farár v Liptovskej Sielnici.

wěc, žeby sa Sebě mal za to nepokoje robit. Servata valebunt!⁶⁹ Alebo wješ čo, Lajko moj? Ešte najlepšie bude takto: ja som čistý wýnos Cithari S. bol slúbil Rewúcej. Ked už Rewúce nemame, nuž obetujem tieto peniaze na waš sielnický organ – tuším w Nowinach som čítal, že na organ robiš sbierku – a tak tedy, ked jich sozbieraš, wlož jich do wašej cirk. pokladnice. Nach Wam Hospodin pomáhá. Takby teda tato wěc bola wybawěná.

Nuž, čože Wy tam, Brat moj, robite? ako že sa máte? že maš dost bôjow a potikaníc sa, to widím z twojho listu. Avšak to w tomto žiwote ináč byti nemože, nemože zwlašte čo sa nas pastierow duši nam swěřeních dotýče. My musíme w boji stať wopřed, bojowať ten dobrý boj wíry, chceme i sebě i naším nam swěřením získať tau neuwadlau korunu sláwy. Odplata chybowat' nebude. Tu na zemi dobrá, požehnaná pamiatka u našich cirkewnikow, který jestliže neuznajau za žiwa, uznajau po smrti a zpomínať nas budau s wdačnosťow: tam ale ta odplata žiwota wěčného, kterau zaslíbil Pan všem, jenžby se toho báli a zwělebeni Jména Jeho winšowali.

Čo sa nas dotýče, my nie tak bojow, ako radej přec máme mnoho. Welká cirkew, wela práce: Aj tohoto roku sa rozmnožil tento naš čabianský Sion o 333 duše, anž narozenich bolo 1338, zomřelo ale 1005. Stawíame teraz nowý, úhľadný, už tretí chrám Páně, wežow zaopatrený, který nas asi 20, tisíc zl. koštuwat' bude. Dostawěný je už natolko, že sme w nom cez zimu mohli dočasne služby božie konať. – Potkala nas ale minulýho roku aj nehoda. Naš welký, 50 centowý zwon, který sme len před poldruha rokom si zwážili, puknul sa. Nastává nam to teda z nocou dať zliat'. Hlawně, že w Contrakte máme, že ten který ho zliwal, za 10 rokov dobre [nečitateľné].

A teraz už odpust', drahý Bračok, že musím zawriet' list. Ty maš tam wiac času, ako já, a tak piš mi čím častejšie. List twój mi bude wždy witaným a milým.

⁶⁹ Uschované sa zide!

Pozdrav twójich drahých domácich, Samka, ženičku. Som s úctou

*na Čabe. 1876.
d. 19 Jan.*

*Tvoj
starý, wěrný
Lud. Haan*

14. Frankovi V. Sasinkovi

Welebný Pane!

Radujem sa z toho, že sa Wam zase otwořilo pole učinkowania. Prosim, keď bude mať vychádzať Waš „Letopis“ račte ma o tom uwědomit, abych sa mezi odberatelow přihlásil. – Čo sa tich dwú listin dotýče, lepšie bude, keď jich pod wašim menom vydáte.⁷⁰ Teraz by ma ešte genirowalo, keby pod mojím menom vyšly.

Mňou wydaný békešský diplomatár nemám. Předal som ja bol ešte w rukopise dielo Laufferowi, který ho potom na svojej trowě dal vytlačit. Mezitím, práwě dnes odcházám do Pešti ku pobrabu Deáka. Ač budem mocť tam dostáte edon exemplár, wdacně Wam ho po mojom návratu zašlem, ako aj Žilinským wydaný „békésmegyei régészeti egylet évkönyve“;⁷¹ lebo wed, myslím, toto rozumiete.

Ešte jedno. Či máte moju Jenu hungaricu? a moju Citharu sanctorum?⁷² jestli nie: račtež ma o tom uwědomit na ednom Correspondenzblatte,⁷³ abych i to pripojil w tom pádu, jestližeby ste jích nemal.

⁷⁰ N. n.: Česko-slovenské listiny. In *Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu*. 1876/1. s 64–65.

⁷¹ Ročenka Archeologického spolku v Békešskej župe.

⁷² Prácu *Jena hungarica* (encyklopedický prehľad asi 1 500 študentov z Uhorska, ktorí študovali na univerzite v Jene v rokoch 1557 – 1857) vydal roku 1858 a *Citharu sanctorum* roku 1873 (o Transciuu).

⁷³ Korešpondenčný listok.

Tie listiny z Justhowského archiwu a spolu ešte asi 150 iních, na békeškau župu sa wztahujúcich, mňou w komorskom archiwe copirowanich, mienime so Žilinským wydať na jar, pakliže budeme mať – peniazi k tomu.⁷⁴

*Odporúčajme Was ochraně Wšemohaucieho, som s úctou
Waš*

*na Čabe. 1876.
dna 1 Febr.*

*úprímny ctitel
Lud. Haan*

1877

15. Samuelovi Bodorovskému⁷⁵

*Urozený, blahorodý Pane
a drabý příteli!*

Waš dar, jak zanimawá listina, tak i wzáctné pipasáře – čím neočekáwanejší mi byli, tim radostneji mne překwapili. Teši ma welice, že sa na mňa rozpomínáte. Kebych Wam len i ja wolačim ešte poslaužit mohol! Račtež ma uwědomit aspon na correspondenblatte o tom: čo som wam vlastně byl poslal? Citharu S. wjem že som zaslal; mam ale ešte

⁷⁴ Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal összegyűjt. és közrebocsájtja Haan Lajos és Zsilinszky Mihály. Budapest, Tettey N. és Társa, 1877.

⁷⁵ Samuel Bodorovský (1825 – 1891), slovenský národovec, od roku 1872 bol mestským notárom v Banskej Bystrici. Spolupracoval najmä s Lichardom, Sasinkom, Križkom, Dobšinským, Zechenterom-Laskomerským.

exempláře z mojej historii Čaby, Jeny hungariky atd. Jestlibych Wam z tichto nebyl asnáđ poslal exemplár, wdačně poslaužim, mam jich dost.

Jestliže dowolite, listinu Wami poslanau odošlem Sasinkowi do jeho „Letopisu“ awšak, ponewadžby Was to bezpochyby genirowalo, nie pod wašim, ale pod mojim menom. Mňa to naskrz negeniruje. Člowěk može byt aj mađarským, aj slowenským spisowatelom a při tom předca dobrým wlastencom. W Sasinkowom Letopisu už wyšly aj tje dvě listiny, od králownej Marii,⁷⁶ které som si bol odpisal wo wašom mestskom archiwě. Jestliže ešte aj za tím niečo podobnieho zanimaweho, na cirk. historiü sa wztahujúceho naleznete, bud slowenského, aneb latinského, prosím, uwědomte ma o tom.

Ostatně do dälšej lásky odporučaný zostáwam s úctou

Waš

*na Čabe. 1877.
dne 24 Jan.*

*upř. oddaný ctitel
Lud. Haan*

16. Ludovítovi Hroboňovi

Drahý Příteli a Bratře!

Odpust, že tak pozde odpowedám na twoj milý list. Přičina toho: že som za jedon čas bol nemocným a potom už od počiatku Decembra nemam kaplána a kdo zná, kedy ho i dostanem – nuž [nečitateľné] pohrúžený som ustawičně w prácach úradních w tak weliké cirkwi.

Čo sa dotiče štipendialního wýboru, milíš sa w tom, žebych ja bol jeho údom. Udom a spolu notárom jeho je moj collega Györy Elek, který

⁷⁶ Vid' poznámka č. 70.

stále w Pešti je obydljený. Mneby z Čaby tažko bolo k zasednutím výborovým do Pešti odchádzať.

Dla generálného protokolu od r. 1873 a nasl. záleži výbor tento z nasledujúcich mužow:

Predseda: generálny dozorca. Údowé: baron Jan Podmanicky, baron Bedrich Podmanicky, Dord Žiwora, Štefan Balašša, Alexander Večey, Otto Dežöfi, Imrich Fest, Tomáš Pechy, Jozef Baňo, Pawel Major, Arpád Kubini, baron Dezider Prónay, Pawel Ošťffy, Anton Radvansky, Pawel Sontagh, Imro Ivanka, Jan Šranc, Peter Matuška, William Györy, Štefan Batizfalvy. Notár: Elek Györy. A tak tedy napospol mužowja, od nichž nemaš čo čakať. Asnád jediný Peter Matuška – a asnád Arpád Kubini, na ktorýchby si dobre urobil, keby si písal. Ja ani jednoho neznám natolko, abych s nim tak [nečitateľné] abych jim písať mohol. Jediný William Györy mi je takým priateľom, na ktorýho strany syna Tvojho písať i možem i písať budem.

Wěru, Brat moj, uzko sme za theológiou. Ja už od počiatku Decembra hladám kaplána a nemožem ho dostať. Teraz som už powolal z wiedzenské fakulty istého Liffu, a on sa mi aj prislúbil. Ale to je chyba: že je skutočným vojákom. Nuž kdo zná, či ho mne k woli dajau do rezerwy? Ozaj, čiby sa u Was nenašol niekdo, čoby kapellancu u mňa prijal? Plat jeho: 150 zl. [nečitateľné] a celé opatrenie.

Pozdraw mi twoju milau ženičku, brata Samka a wšech známých. Pan wšemohaucý posilnuj Ťa! som s bratským a priateľským úprimným pozdrawěním

Twoj

*na Čabe. 1877.
dna 23 febr.*

*starý wěrný
Lud. Haan*

17. Ľudovítovi Hroboňovi

Drabý a úprimný Brat môj!

Toho týždňa som bol s Radwanským⁷⁷ a dozvedel som sa od neho, že Syn tvoj zaslaúžené stipendium, o ktoré si i mne bol písal skutočne obdržal. Radiujem sa z toho srdečne. Wšemohaucý Hospodin nach bude pomocníkom driečnému synkowi tvojmu, aby si z neho vychovať mohol samého služebnika Páně. Ak ma pBoh bude žiwiť a žiwiť i Jeho, časom može byt mojím kaplánom. Radwansky mi rozpráwal, že mal dost' bojow, pokiúd stipendium to wychodil. Wěř mi, že je Radwansky w tomto ohlade hodná chlapina, ktorý na srdci nosi los knazow ewanjelických a jejich synkow.

Čože wy robíte? ak sa ma Samko?

Ja len žijem do wóli božej. Ženička moja často chorá. Nemoc jej sa wyložiť nedá: awšak pri tom koná svoje denné práce.

Seberini teraz na wizitacii po békešských cirkwách.

Kaplána som od Decembra po Junius nemohol dostať, tak malo je theologow. Teraz je u mňa Lacjak Emil, kterjho som si do konca Augusta iba požičal od zwolenského seniora Raaba, býwalého to mojho kaplána.⁷⁸ W Auguste ho musim vrátiť. Dosial sa ale wrátja naši mladícy z Nemecka.

Pozdrawujem twojich milích a som

*Tvoj
na Čabe 1877*

*upr. priateľ
Lud. Haan
dne 12 Junia*

Prosím Was, račte sa opítať pana Krčmeryho, prečo mi neposilá ten edon ex. Matauša Trenčanského, o který som mu už wyše dvoch týdnów písal?

⁷⁷ Antal Radvánszky (1807 – 1882), politik, zvolenský a po roku 1875 turčianský hlavný župan, inšpektor ewanjelickej cirkvi v Banskom dištrikte. Pod pseudonymom Antonín Varšianský písal aj slovenské verše.

⁷⁸ Károly Raab (1840 – 1922), ewanjelický farár, v rokoch 1863 – 1866 Haanov kaplán.

18. Kniežatu Arturovi Odescalchimu

Prevelebné urodzené knieža,
hlboko vážený Pane!

Mimoriadne ma teší, že sa Vašej velebnosti podarilo v Somogyskej župe založiť podobný archeologický a kultúrnohistorický spolok, aký pracuje v Békešskej župe. Dozvedel som sa o tom z domácich novín a hneď som si pomyslel, že Vaša velebnosť je hybnou pákou tejto blahodarnej veci. Ráčte uveriť, že sa nedá vyriečiť to množstvo blahodarných vplyvov, ktoré takéto spolky majú na región, v ktorom vznikli. Po prvé sa elita župnej inteligencie, bez ohľadu na stranu, zjednotí pre ušľachtilý cieľ, čo samo osebe je veľký výdobytok, najmä v dnešných podmienkach, kde sa doteraz v spoločenských kruhoch len politizovalo, a to aj v takých, ktoré politike nerozumejú. Je načase, aby sme synov našej vlasti odpúťali od často jalového politizovania a nasmerovali ich k vážnejšej, vedeckej oblasti. Po druhé takéto regionálne vedecké spolky a múzeá zachránia pred zánikom mnoho zaujímavých archeologických predmetov, ktoré ak sú menej hodnotné, tak sa stratia a zapotrošia; ak sú hodnotnejšie, tak sa dostanú do židovských rúk a sú roztavené. Takto však zhromaždené v župnom múzeu vrhajú zaujímavé svetlo na minulosť regiónu, v ktorom sa našli. Naš spolok v Békešskej župe sa, chvalabohu, nielen drží, ale sa z roka na rok aj rozširuje, naše múzeum sa zasa rozrastá, preto čoskoro budeme musieť nájsť pre naše muzeálne exponáty priestrannejšie miesto.

Myslím, že ohľadne žiadosti Vašej velebnosti, aby som Vám zaslal naše stanovy, je najnáležitejšie zaliečať sa Vám priloženým prvým zošitom našej ročenky, v ktorej sú vzadu naše stanovy. Na ukážku som priložil aj listinu spolku. Prijmite obe ako symbol mojej úprimnej úcty k Vašej velebnosti. Naša listina je veľmi pekná. Naša pečať zobrazuje génia, ktorý faklou osvetľuje ruiny. Odporúčam Vám, aby

ste aj Vy dali svojim členom takúto listinu. Darmo, každý človek má v sebe viac či menej samolúbosti. Mnoho ľudí presvedčí stať sa členom spolku aj to, že dostanú listinu, ktorú si môžu dať pod sklo. U nás platia riadni členovia poplatok 3 forinty. Listinu vydávame na požiadanie za 2 forinty. Aj z toho máme pekný príjem.

Vašej velebnosti odporúčam do pozornosti ešte jednu vec. Ostatné spolky podobné nášmu vždy zasadaajú na rovnakom mieste, juhohorský vždy v Temešvári, hornouhorský vždy v Košiciach a spolok vo Vaškej župe vždy v Szombathelyi. V Békeškejskej župe konáme inak. Každý rok síce usporiadame jedno zasadnutie v sídle župy, v Gyule, ale okrem toho sa každý rok konajú aj dve vidiecke výjazdové zasadnutia, jedno na jar a druhé na jeseň, a to na rôznych miestach. Tieto vidiecke výjazdové zasadnutia sú spojené s predčítaním. Téma predčítania sa vždy týka minulosti mesta, v ktorom sa výjazdové zasadnutie koná. Okrem toho na tieto výjazdové zasadnutia berieme so sebou aj niekoľko hodnotnejších muzeálnych exponátov, o ktorých prednášame, a divákov žiadame, ak nájdu takýto alebo podobný predmet, aby ho nevyhodili ako neužitočný odpad, ale aby ním obohatili naše župné múzeum. Na výjazdovom zasadnutí v Szarvasi som, napríklad, prezentoval naše muzeálne exponáty z kamennej doby, na zasadnutí v Čabe z bronzovej doby, na zasadnutí v Orosháze zasa hlinené predmety. Vaša velebnosť si ani nedokáže predstaviť, s akou pietou počúvali stovky divákov, medzi ktorými bolo mnoho obyčajných roľníkov, môj nenáročný výklad. Takto vzbudíme záujem o archeologické predmety, a keď niekto niečo nájde, ihneď to prinesie do múzea. Nie každý človek má čas na to, aby v župnom meste, kam prišiel riešiť svoje záležitosti, navštívil aj múzeum. Keď teda ľudia nemôžu prísť do múzea, my k nim múzeum privezieme. Ak hora nejde k Mohamedovi, musí Mohamed k hore. Tento postup odporúčam aj Vám.

Keď zosilniete natolko – nech Boh dá! –, že vydáte ročenku, náš spolok s Vami veľmi rád nadviaže výmenný vzťah.

Mrzí ma, že Vám nemôžem zo svojej zbierky poslážiť listinou vzťahujúcou sa na Somogyskú župu. Ak sa mi v budúcnosti niečo podobné dostane do ruky, ochotne Vám poslúžim.

S vlasteneckým pozdravom zostávam s úctou

Oddaný služobník Vašej velebnosti

Lajos Haan

v Békešskej Čabe 22. novembra 1877

1880

19. Samuelovi Bodorovskému

Welectený, urozený Pane!

Waša urozená milost mi už tak mnoho lásky prokázala, že sa temer ostiecham s nowow prosbou obťažovať. A predca nutno mi je to učinit. Sbíeram totiž dáta snemowé ohladom našich ewanjelických záležitostí z XVI stoletia. Data takowéto, která se síce drobnostmi býti zdajau, awšak jsau welmi důležitě pre historika a objasnujau historiu, nalezajau sa zwlašte w reláciach krajinsko-sněmowých wyslancow. Bystrica už w XVI století na sněmoch bola vždy zastaupená wyslancom svojím, a síce jako mesto ewanjelické, ewanjelikom. Tito wyslancowé, po skončení sněmu wrátiač sa domow, dáwali obyčajne wywod a relaciu mestu, které jich bolo wyslalo. Jiste, že sa takowéto relacie nalaznau i w archiwu wašom, počnúc od 1524 až do 1600. Prosim was, račtež ma uwědomit o tom, máтели w archiwu w skutku takowýchto relacii? kolko jich je? z kterých rokov? či jsau jen krátké a či asnad obširnejšie? Tomu, kterýby mi jich odpísal, welmi wdačne zaplatim, wed sa mi to krem toho wyplatí, ked dielo wydam. Teraz prošelbych

*len kratičkau odpowěd na moje otázky; potom pro re nata,⁷⁹ určím, že
čo sa ma odpísať.*

*Na leto wezmem učast' wo wýletu historické společnosti w Prešowe
a odtial na den na dwa zastawim sa w Radwani a budem tak smelý
nawštíwit Was.*

*S uprimným pozdrawením som
Wašej urozenej Milosti*

*na Čabe. 1880.
dňa 21 Apr.*

*uprimný ctiteľ
Ludw. Haan*

1882

20. Frigyesovi Pestymu

Drahý priateľ!

V uplynulých dňoch som bol v Pešti, bol by som ťa býval navštívil, ale mal som natoľko zadelený čas, že som tak nemohol urobiť ani pri najlepšej vôli. Mali sme cirkevné zasadnutia a ja ako cirkevný hlavný notár som vtedy, keď sa iní zabávali, prechádzali a chodili na návštevy, musel fabrikovat' zápisnice.

Počul som, že vycestuješ do Ríma. Nech Ťa na ceste sprevádza Boh a nech Ťa šťastne, obohateného o mnohé duchovné poklady, dovedie domov.

⁷⁹ Za daných okolností, podľa potreby, lat.

Môj mladší brat⁸⁰ nežije v Ríme, ale na ostrove Capri, v Neapolskom zálive. Dúfam, že keď budeš v Taliansku, nevynecháš návštevu tohto najkrajšieho kúta sveta. Brat Antal Ťa srdečne prijme vo svojej vile a ako má vo zvyku, keď má uhorského hosťa, na vrchol bašty zavesí uhorskú zástavu, aby dal obyvateľom Capri na vedomie, že Antal Haan má hosťa z Uhorska. V týchto dňoch mu napíšem a ohlásim mu Tvoju návštevu. Ešte raz, nech Tvoje kroky žehná Boh!
Bozkáva Ťa

Tvoj oddaný priateľ
Lajos Haan

V Békešskej Čabe 25. októbra 1882

1886

21. Samuelovi Bodorovskému

*Urodzený Pane,
Wělectený příteli!*

Uprimně dekujem, že se na mne s láskou rozpomináte. Wšecko, co se na Mateje Bela wztahuje, je mi wýtáné a milé. Pakliže i zatím neco takoweho w archiwu naleznete, prosim, račtež mi to sdelit.

Neznam, od koho sem to byl slyšel, že nemocníte. Nu, chwála Bohu, z wašeho listu widím, že to již přešlo a že ste zase we wašem wam milem archiwu. Bůh zdržujž Was jen ještě na mnohá letá!

⁸⁰ Maliar Antal Haan (1827 – 1888) prežil posledné roky svojho života na ostrove Capri.

Od Kovača, nynejšiho kaplána bystrickeho, byl sem Wam wzkázal uprimné pozdraweni. Neznam, či to wyridil. Prawda, takowýto mladi lidé, lehko se na takowéto comissie zapominaji.

Co se Wagnera⁸¹ týče, je to muž učený, hodný. Wydal mezi iným i životopis Šafaríka w řeči maďarské.⁸² Já si sobě s nim tu i tu dopisujem. Psal on jedno druhé i o Belowi w přešporských nemeckých nowinach, prawda, nic noweho, ale jen podle mě monographiu, ba, jako znám, jeho zwlašte přičinenim nazwaná w Prešpurku ta ulice, kde schrána těla neboheho Béla odpočiwá „Bél Mátyás utcza“. Onby bezpochyby chcel uplnejšie životopis Béla shotowit, jako som to já učiňil. Newiem ale, žeby nejaké nové data spolu sebrati mohl. A jen možno, ja již použil w mě monographii všecko.

Odchod od nas driečneho Penzla⁸³ weru lutujem ze srdce i já. Stráwil sem u neho nejednu milau hodinu. Pokoj prachu jeho!

Odpustíte, že mi náwal prác nedowoli, abych se s wámi takto, aspon listowně, když to osobně se stati nemauže, jako to Bystričan mluwí: unterhaltowat⁸⁴ mohl.

Winšujúc dobreho, staleho zdrawi od Hospodina a odporučajúc se i nadále do wzáctneho pro mne přátelstwi, som s úctou

Waš
Čaba. 886
dne 2 Nov.

wřele oddaný
Ludw. Haan

⁸¹ Akiste Ludovít Wagner (1846 – 1930), pedagog, historik a jazykovedec. Zaoberal sa najmä Bratislavskou župou.

⁸² Wagner Lajos: *Safarik élete és művei*. Budapest, 1878.

⁸³ Anton Penzel (1810 – 1886), známy pomológ, od roku 1849 evanjelický farár v Banskej Bystrici, od roku 1859 senior. Pre Maticu slovenskú napísal prácu *Ovocinár na Slovensku* (1867).

⁸⁴ Udržiavať písomný styk, z nem. „unterhalten“.

Pred dvúma týdmi nawštíwil sem byskupa Ipolyiho⁸⁵ we Waradine a obedował u neho. Spomína s láskú Bystricu a Kríž, kde mu, precy, tak dobre bylo! Je síce zoslabnutý niečo, ale wjac pri tom len obrazotwornosći (képzelüdés) ako skutočnej chúrawosći!⁸⁶

1888

22. Samuelovi Bodorovskému

*Urozený Pane,
drahý priateľu!*

Po dlhšej prestávky našej correspondencii milo ma překwapil Waš priateľský list a k nemu pripojené zanimawé odpisy. Ja to wšeccko sbieram na hrbu, čo takto od niekoho dostanem a ked sa toho nazbiera, tedy dám to dowedna scompingowat.⁸⁷ Ked', reku, nepoužijem já, použije po mojej smrti dakto iný, komu sa moja knihowňa a listáren dostane. Lebo ja som weru už s 13m Augustom do 70-^{bo} roku mojho žiwota wstaupil, nuž a dla Žalmu 90^{bo} „wšech dnú lét našich jest lét sedemdesáte“ „a jen silnejšího prirozeni osemdesate lét“, kdo zná, jak dluho mi ještě milost Boží showiwať bude! Dosial som, bud Bohu chwála, zdrawý a pri sile. Ai teraz pracujem na druhom wydání mojej „Békésvármegye hajdana“

⁸⁵ Arnold Ipolyi, pôv. Stummer (1823 – 1886), taktiež historik a priateľ L. Haana. V rokoch 1871 – 1886 bol rímskokatolíckym biskupom v Banskej Bystrici a v roku 1886 v Oradei. Ako banskobystričský biskup mal dve sídla, druhým bol Svätý Kríž, dnes Žiar nad Hronom.

⁸⁶ O mesiac nato – 2. decembra – však zomrel.

⁸⁷ Skomponovať, zostaviť, zrejme z nem. komponieren.

ktorým ma moja stolica powěřila, abych ho wydal z nowu s obrazma.⁸⁸ W této záležitosti konal som teraz dwa roky dlauhau cestu do Münchenu a nalezl tam wyše sto árchow dokumentow z XVI stoletia na bekešskau stolicu sa wztahujúcich „in dem Landesarchiw“. Jako sa to tam dostalo, toby dlauhé bylo wyprawowať. Na krátce jen tolik: tehdaž temer celau tauto stolicu włádal Dord, Markrábe brandenburský, ten welký lutheran a priateľ Lutherov a ked sa po bytke u Mohače z krajiny wystehowal, odniesol so sebou celý stoličný archív do Nemecka. Možete si mysliet, aká to radosť pre mna, ked som sa tam w týchto listinach prehrnal a je odpisowal. Dielo moje, Boh dá, wyjde pod rokom na světlo. Mam za to dostať od stolici honorár 2500 zl. Koštuje to ale aj mnoho práce, zwašte mna, který som spolu tak welkej cýrkwí knazom, kde mam zaopatrowať 27 tisíc dietok! Nuž ale, dobrý pan Boh! Ide to pomály!

Testament Baumhackla ma welmo zanimá! Ozaj ač Wam tak zbywať bude času, odpište mi ho, alebo dajte odpísať: wdačne zaplatím!

Wúbec ta Waša milá Bystrica bude mi wždy milow rozpomienkow. Škoda toho mojho Radwanskyho. Jak milé wečeri som u neho ztráwil r. 1880 ho. Ai Nyárowci ma napekajau, aby som ich nawštíwil, lebo oni tiež byly u mna r. 1881. Ale ked je to tak daleko a čas nezbywá! A ten Ipolyi, to bol moj šwagor. Jeho sestřinu dceru ma za manželku mojho bratow syn, advokát na Čabe. Bohu žial, že z dedictwa po byskupowi ani len haliera nedostal!

My sme boli weru v predešlé jaři we welkém nebezpečenstwi následkom powodně. Sto a sto wozow bežalo na salaše, kam sa lud naš, jako na bezpečnejšie mesto prestehowal so svojim zbožím. Otworili sme chudobě aj naš welký chrám, který bol preplnený zbožím, ládami, duchnami. A hla, ked sme sa nazdali, že nam je už koněc, že nikdy wiac Čaba Čabow nebude, w tau noc priwolal pan vlnám na mesto naše sa oboriwším: „potud a né dale!“ Okolo půlnoci pretrhla woda na troch

⁸⁸ Rukopis – po odbornom lektorovaní – župná komisia odmietla. Haan potom začal prepracowávať, ale dielo už ho nedokončil.

mestach železničný gát a hnala sa od mesta nášeho tam, tam na nížiny, do biharskej stolici a my vzdychli a dakowali panu Bohu za jeho už neočekanau milosť!

Práce tu welmi mnoho! Predešlýho týdňa mal som len pohrabních kázni osem, – ačkolwek len dospeljším, wyše 14 ročným kážeme. A tie mnohé conwenty, cirkewné, školské, mestské! Werte mi, že pres den sotwa za hodinu možem pokojne pracowať, bez toho, aby mi niekdo na dweře neklopal. Ai toho leta som sa musel na tri týdne odialiť do Budína, do cýsarských kúpelow, nie preto, abych sa kaupal, ale abych pokojně pracowať mohol moje wierálne práce.

Ozaj, či som Wam ja už poslal moj madarský zpewník, piesne to napospol z Tranosciusa preložené – alebo historiu generálných konwentow našich, kde je aj žiwotopis a podobyzeň Radwanskeho? Uwedomte ma o tom, len tak na poštowej karotky a zašlem Wam jedno alebo druhé. Wy pak za to budete tak dobrý a pošlete mi asi šest tých borowkowých, znamenitých pipasárow. Mal som jich dost od Was : ale wšecky mi odwliekli moji zdejší pajtáši, nuž nemam teraz ani jedon!

A teraz ešte raz dakujem za Wašu uprimnau priateľskau lásku a rozpomienku na mňa a som s úctou

Waš

uprimně oddaný
Ludw. Haan

na Čabe. 1888
dna 17. Sept.

23. Neznámemu adresátovi

Welebný Pane Bratře!

Dakujem Wam srdečně za Waš uprimný winš, s kterým započínate Waš mne milý list odo dňa 23 Januara.

*Wšemohaucý a dobrotiwý nebeský otec, račiž všetko to, čo mne bla-
hoželáte, w hojně míře splnit i na Was.*

Že ste Transcianum na mojho wnučka addressowaně, už naspet poslal, to ste welmi dobře wykonal, lebo už na mna došla upozornujúcá cedula, že ho čakajau naspet. Je to, jako ho my woláme, takrečené Unicum, to jest dielo takowé, které w krajině celej po riedku nachádza, najwiac asnad w 5-exemplároch a proto si takowéto Unicum každá werejné bibliitheka wisoce waží a stráži to, ako poklad a nerada dáwá na widjek.

Ač moja knihowna, která wyše tritisíc kusow knih obsahuje, ma zo pár takowýchto knih. Tak kupr. Jedno takowéto Unicum, ktoré w celé krajine len u mňa, w akademickej a muzealnej bibliotšky sa nalezalo a které som ja za 10 xrov kaupil, predal som predošleho roku takowemuto milownikowi starožitních knih za 80, prawím za Osemdesjat' zlatých. Bola to takrečená: historia colloquii osepregiensis, / exendebat Bartf, David Suttgesell. An. 1596./ Mam ešte aj wjac takowýchto drahocenných knih, menovite Bibliu tatínskau tlačenau w Benatkach r. 1497. potom Severini Scultetii hypomnemata, Bartf 1599 a Krmanowa kázeň slowenskau, keď r. 1707 [nečitateľné], Rakociho [nečitateľné] po(s)wiewcal. Skulteti w Uhorsku a Sedmohradsku nalezá sa len w troch exemplaroch; tretí je moj; Krman len w čtyroch, čtvrtý je u mňa. Ja(k) to widíte pan Brat, už od mojej mladosti tak robím, že ked wolaktoryj kňaz umrie, o nomž znam, že jeho starý otec alebo dědo bol mužom učenyj, po pohrabě som na tretí, čtvrtý den už tam, ale hladám knihy

wzácné ne v biblioteke, lebo tam obyčajne nalezám len krásne viazanie Jókaiho alebo Jósikove regény,⁸⁹ ale idem na padlaš a tam pri kochu potom nalezám knihy wzácné, cenu majúce. Tak som si zväžil po 10-20 xrov už kopy takých knih, ktoré jsau ozdobou mojej biblioteky a ktorébych trebars dnes hodne draho predat' mohol. Nuž ale dost o tom teraz. Aj toto som len preto pripomenul, že na Was widím muža, ktorý, kduby sa k tomu celou chuťou pričiniť chcel, mohol by si získať tolko známosti na poli literatury, ktorá kniha stará ma cenu a ktorá nie. Budeme sa o tom potom obšírnejšie zhowárať, keď príjdem na Tranowskyho Jubileum do Mikuláša, kam sa strojím aj s manželkou aj s našim Seniorom Achimom.⁹⁰ Len že weru welmo počínám už slabnut, ako to w 72 ½ ročného starca, ktorý sa wela napracowal, inakšie ani byť nemôže.

Na tau Wašu otázku: že či Samuela Tranosciusa⁹¹ ešte aj teraz za apostatu, odpadlca držím, len tolko: že weru už teraz nie. Odkial žeby ozaj pochodila na proti jeho osobě ta hnusná nenáwist u katolíckych kňazov, kterau už r. 1744 doswedčil tehdajší mikulašsky knaz, keby sa Tranoscius pozdejšie bol stal katolíkom? Potom, žeby ho vraj bystričanja r. 1658 boli wolali za kňaza, keby neboli přesvědčeni býwali o tom, že je s telom, dušow lutherán? Mňa Kollár bol dowiedol na milnau cestu, ked som písal Citharu Sanctorum.⁹² Lebo, ak za wzpominám, w jeho wýklade ku Slawy dceře čítal som dakde, že bol pozdejšie apostatom. Wydawatelom Kalendára Lutherowho je Bachat. Weru, prw akoby bol wydal pojednanie o Tranosciusovi, mohol sa ma zpítat', či w ňom dačo nemienim premenit.

⁸⁹ regény (maď.) – román

⁹⁰ Adam Áchim (1830 – 1899), náboženský spisowateľ, od roku 1857 ewanjelic-
ký farár v Alberte, od roku 1871 senior v Sarvaši.

⁹¹ Samuel Tranovský – syn Juraja Tranovského.

⁹² Haanova publikácia o Tranosciuu.

Hornanskymu⁹³ som písal, aby pohladal drewozezi Hruškoviča a Tranowskýho. Odpowed jeho: že dost hladal, ale jich nikde w piwnici svojej, kde drewozezi odkladá, naleznúť nemohol. Prosim Was, pridajte k Wašmu pojednaní aj to: že teraz aj Haan inakšie smyšlia o Sam. Tranowskemu a že keby sa redaktor bol od neho opítal, aj onby bol priswedčil, že Tranowsky apostatom nebol.

Keby ste ma raz tak nauštíwit mohol tu na Čabě, weru by sme dobre ztráwili den-dwa.

Nu s tým [nečitateľné] blaze, až do wideni w Mikulaši, chceli tak pan Brát. Som Waš

*upr. Brat w P.
Ludw. Haan*

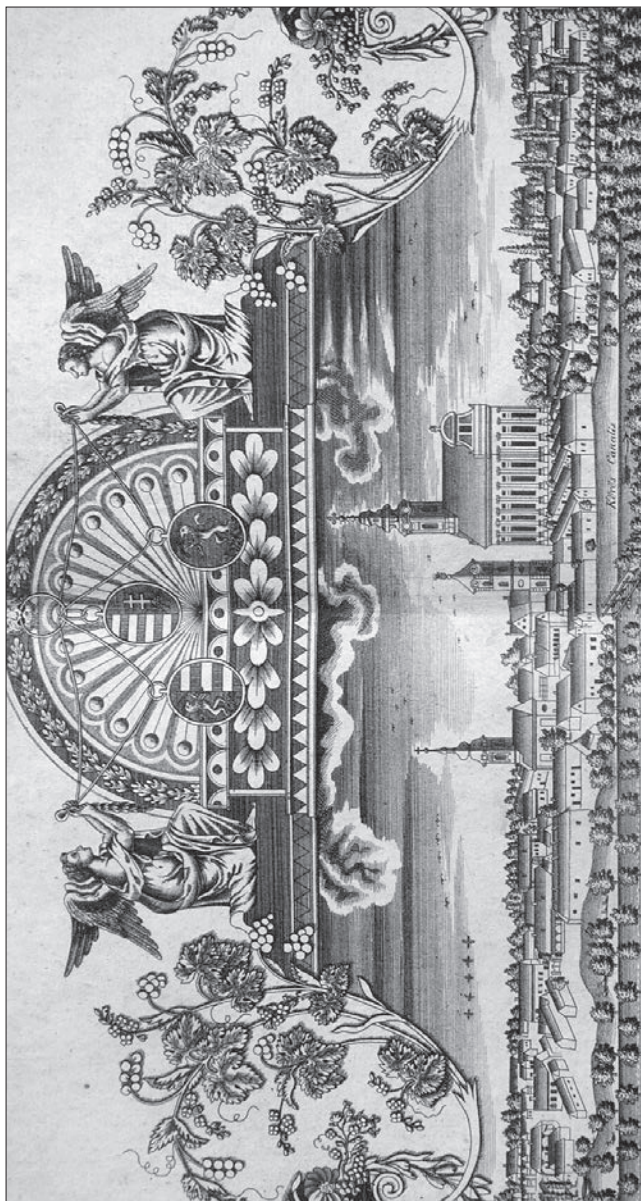
*Na Čabe 1891
Dne 28 Jan.*

⁹³ Viktor Hornanský ml., vydavateľ a kníhtlačiar v Budapešti.

Obrazová príloha

*Na zasadnutí Maďarskej historickej spoločnosti v Prešove
(Huan je v prostrednom rade tretí sprava) (Múzeum Mihály Munkácsyho, Békešská Čaba, zberateľ: János Kocsor)*

Štylizovaná panoráma Békéscsáby v 19. storočí (Békéscsád župná knižnica, Békéscsád Čaba)

1851.

Sept. 30^{án} panasu róla Csernáj György felője Matejisko
Pátra, hogy mitán a sokszor seneciel leányával, atlakon alá
járogat, Matejisko neje többőn ősrre kurváira leányát
iszoralm feltőlőből. Ma is újra Csernájne' kindőn vonta,
's eme ok tenem éppen Matejisko midőn pecetek, kasulról
's földre ruhintja Csernájnet 's ingvállas elrepi.

October 6^{án} nálam mind a két nő megjelent. Matejisko
sokszor rédegg 's koromkibba jár. Megindótt, hogy ez az egy, mi
után neje 's gyermeke van. A leány újat kocsnába ment, velle
beszéltem, mi az anúsza' szeri őt. Megindótt, hogy az az egy
ha beszéltem sziceti: - Dege mind a két nő megindótt, 's
erőn az más küvelés az pőpőnek, az más élen legkőből
is az beszélőnek, az egyen dolgot az egy tekiűsék, mentha nem is
törőss volna. Ki ezután első' kérdi a dolgot újra pőpő:
kálna, ~~am~~ az le a bűnös 's lakolai pőpő.

Az elrepi ingváll fejtem jui Mat. 20 p. őt. az
hét alatt. - Megjűt az aindan a panasuorant.

October 12^{én} az evangélikus egyházba bevettém az
Morvasora alól Palow Judit nevű katholicus
leányt; kinek elhunyja anyja katholicus róla,
élő' atyj' pőpő Palow Maiton evangélikus.
A' katholic. Ck. én nem ardtt bíróny' dravja,
de atlak illyet a két tanuk.

Nov. 11^{én} Franke Mihályne Eszöbet panasu rón ~~Ortolyan~~
sokj Mariána fejűt Fabricky Jánosnál, hogy az több
helyűt nevesője kujaneknál mind, hogy fejűt hál.
Ez beszélt az ő neje Judit.

Mitán ~~az~~ igaznak salátium, hogy Fabrickyne ife
nyan az beszélt, midőn fejűt igaznak több kiment pőpőbi, az ő
után legyűt: "mug mar' aida 's Gard'ann igaz" 's ez el is
kősvellővő; Kominye a seráj, megdolgálan, megindótt
's előttm kért arde ~~Ortolyan~~ Frankeának, hogy több' az upar
beszéltem nem pőpő, fejűt rószat nem gondol. Ezzébirás elmen-
nek a' nek' 's lak. Danábla. 's az jővőny újat pletyki
tal' huzam' nem lehet.

Úradná kňazská zápisnica Eudovita Haana v Nadlaku,
1851 – 1853 (Békešská župná knižnica, Békešská Čaba)

Dcéra Eudovíta Haana Karolina Haan a jeho druhá manželka Amália Vilim v roku 1866 (Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba, zberateľ: János Kocsor)

Utközön meglátogattam meg Széchenyien iskolatársamat, Hrolony Lajos
 lelkész, valamint szintén régi, hű iskolatársamat, Dörök Andrást, nagyfa-
 lusi (Volke wos) papot is ^{szüve} alosport, kivét levetésében voltam ugyan, de
 1858 óta nem láttam. Ezel egy kő trefat is csináltam magamnak. Szegelyi
 nyolcs óra volt, amint feledésgemmel berückoltam. Mondom némelyk: es a basa
 temas kisse megneveltem, se pedig se pevesz. Amint levélkék a kocsidat, az én
 Andrást barátom figyaa a tornaciban. En keményem magamat is német, mint
 "Pfarrer Szechtlo aus Eperies und meine Gemahlin". Sok hajlongás után bele
 pünk a pogyakba. En fogva is némelyt parlorozok, az én Andráson híres
 mártófelegit. Egyzeme megállok, megörööm gallasjárnal figyaa a mondóm:
 "mú ale, Ondrá, szo strjel de Teba, á ma Ty u skutku nepozná?"
 Az én Andráson megdöbben, ráni meresti szemét a egyzeme övömmel eké:
 alja megat: Haan! Igen, igen, mondóm, az vagyok! Volt ere övön
 a hársát, mindjárt sealdé, elhúsa rajt, gyermeket. Mondhatom, es pár
 ely kelleme övöt felöltöm régi jó barátommal, melyeknél emléke jóla ki nem
 vész szíveimöl. Megnéstem a templomot, megmutattam megamnak a
 hársat, melyben Collegámnak Szebenyinek atija, Dr. Szebenyie János Super-
 intendens szükelet, aután dmentniük szintén iskolatársamhoz a ottani ta-
 nítóhoz Sipka Gyurkához.

Innen nemmel Turcokba mentem, hogy meglátogathassam azen falut,
 melyben nőmnek atija, az én jó ipam, Vilim János beszélt a nio szükelet, si.
 Dörökötök. Turcok megye leírni nem fogom, mert híres meglátáshatja az ely
 vado annak leírását, bármely földrajzban. Akkor mai nagyban kedveltek az ely:
 munkálatok a vasúthoz, mely Královánál Turcokon keresztül Elyemig fog ve:
 zeni. Az árszajot hemvegen az olaszoktól, mést en elömmunkálatokat az illeté
 zarsaság olaszoktól kezdődte, résmit meü euk jobban eik megokot ehet, se:
 szent meü euker desobban kapta, mést a magyarországi nagrsámoskhat. Eay
 nagy voltótem enen utamban Turcok le. Mazonban. Izen Mazon jelenly a
 magyarországi slaidmunkat, vez amint öket a magyar szajó nevesni szöket,
 a parolavoknaké feleke és köijponja. Még a Badkormányban volt est,
 hogy a felsőországi slaidok, kiknek idén alott Kurmany, Karoly, Husban, Hod:
 na, Frau idet, Joth Paulányi Vilmos, több ekath-lekhez egy öt elödelmi
 tarulatot alapítottak "slowenská matica" em alatt. A Badkormány, hogy
 a törvay alatt a magyar eleme elödelmüözsa, protejalna öket a karszeggel meg:
 erődítte az alapszabályokas. Az alapszabályokban ki van utvan azen min:
 den politika a a tarsulat ugy van elöjünctve, mést tudtan elödelmi carzet,
 aszaban nem lehet azt ragadni, hogy az elödelom usögye alatt politikai eé:
 lokas hajhász. Elvanda bérki a tarsulat alatt kintek Narodnie Hlowinya
 ed eröl megfog gyözödni. Sz a lap, azen usögy alatt, hogy a slaidyag Ma:
 gyarországon el van nyomva, köötkeresesen setja a magyar faj eleni gyi:
 léletet. Vajon az ott az oly országban, min Magyarorszá, nem politika
 ürd e? ber lapnak egész tendenciáján transzportál Salackyok amur

Rukopis dennika Eudovíta Haana

(Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest)

*Ludovít Haan v roku 1880
(Múzeum Mihálya Munkácsyho,
Békešká Čaba,
zberateľ: János Kocsor)*

*Mihály Zsilinszky
a Karolina Haan v roku
1867, kedy uzavreli
manželstvo (Múzeum
Mihálya Munkácsyho,
Békešká Čaba,
zberateľ: János Kocsor)*

A. B. szabai ág. hívő evang. egyház által a teltly
 járnárainczállapítónak dorasiól és fienaiól

A, Az egyházról

- 1, Zabad talás az új mevesen paptalban.
- 2, 400, azaz négyezer forintot pénze jénben.
- 3, Késze talót a hivőből bezedess buva.
- 4, Nagyonmeg hold föld.
- 5, Késze tal.

B, A városról

- 1, Fide gelye vag szizenhas stori gema.
- 2, Késze tal.

C, Szola

- 1, Hircgulecsén 30 az az háromszéker vag.
- 2, Szarásén 3 az az háromszéker vag.
- 3, Eskerés és hircsicsén 30, az az háromszéker pengő.
- 4, Nagyonmeg aradásén 3 az az három vag.
- 5, Szarásén 10 pengő.
- 6, Szaloni hircsics és szarásén 16 az az szizen
váltóbar.
- 7, Hircgulecsén 1 az az egy váltó forint.

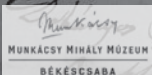
Ezzen fizetésből koteles a teltly a fienai
 járnárak gerinszejne költségei segédletkegi sara.
 egyházi foglalkozásokai segédje közzemunkálása
 notariál végzés. A segéd más nem telix.

B. Gatain, 1886. nov. 7. diten sarona presbyter

Hircsics
 Nagyonmeg
 Szarásén
 Hoffman

Fedorinji Juscelioz
 Kérés

Pal Gaudin
 Gaudin

 MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM
 BÉKECSABA

Kňazské poverenie Ludovita Haana (Múzeum Mihályja
 Munkácsyho, Békešská Čaba, zberateľ: János Kocsor)

*Antal Haan, najmladší brat
Ludovíta Haana
(Zsilinszky, Mihály: Haán Antal
1827 – 1888. Gyula, 1890.)*

*Albert Haan,
mladší brat
Ludovíta Haana
(Múzeum Mihály
Munkácsyho,
Békešská Čaba,
zberateľ: János Kocsor)*

A Jan. 31. ike level tartozika!

Munkácsy
MUNKÁCSY MIHÁLY MŰZEUM
BÉKESSÁBA

Redves Minkám!

Mai borsós meg, de ama nem voltam elkészültre, hogy míg a főispánok is
Kapa. Belokungo vesztése "a miú Jóni neves". Pedig ugy van.
Egyen más kúrtom kúrtom poron a hivatalos leveles, alkalma.
Sőt enél az én levelemmel együtt fogó kapa. # A' obly asy,
sőt enél : hogy a csabai indigi birtomány a jeryjokkányos mi-
deig felkúrd tudomás vjétti a főispánok. Ebben a jeryjokkány-
ben olvasta a főispán, hogy de is jeryjokkány volt a csabai
indigcsoknek is fogta magát, és is isre egy hivatalos megkö-
szönő leveles.

Felkúrd tudomás nem ismi
Kúrd leveles, hanem csak
a hivatalos leveles, degram
az egyenél. Munkácsy kúrd
leveles 15. sőt kúrd.

Fedél el az is a csabai mille emléket.

Munkácsyjan egyidőrekk vassunk is vjéltünk egy-
kolostunk kúrd, fogó, egyenélkúrd. Jmé vjélt.
Husvickor elvái

szemü ördü
H. Haasony

Bécsaba 564
Febr. 15.

Az alomvisszatérő uszan jó min eluk a pasulya, borsós etc.
Mái eddig 1500 embert kúrdunk kúrd.

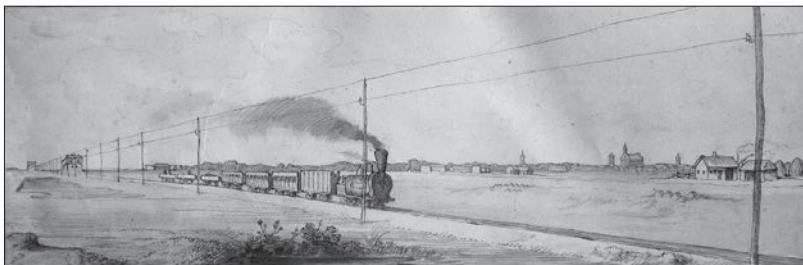
List Ludovíta Haana staršej sestře Vilhelmine Haan z roku 1864
(Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba, zberateľ: János Kocsor)

*Karolina, dcéra Ludovíta Haana,
na malbe Antala Haana
(Haan Antal. Munkácsy Mihály
Múzeum, Békéscsaba,
1988. január 22. – március 1.)*

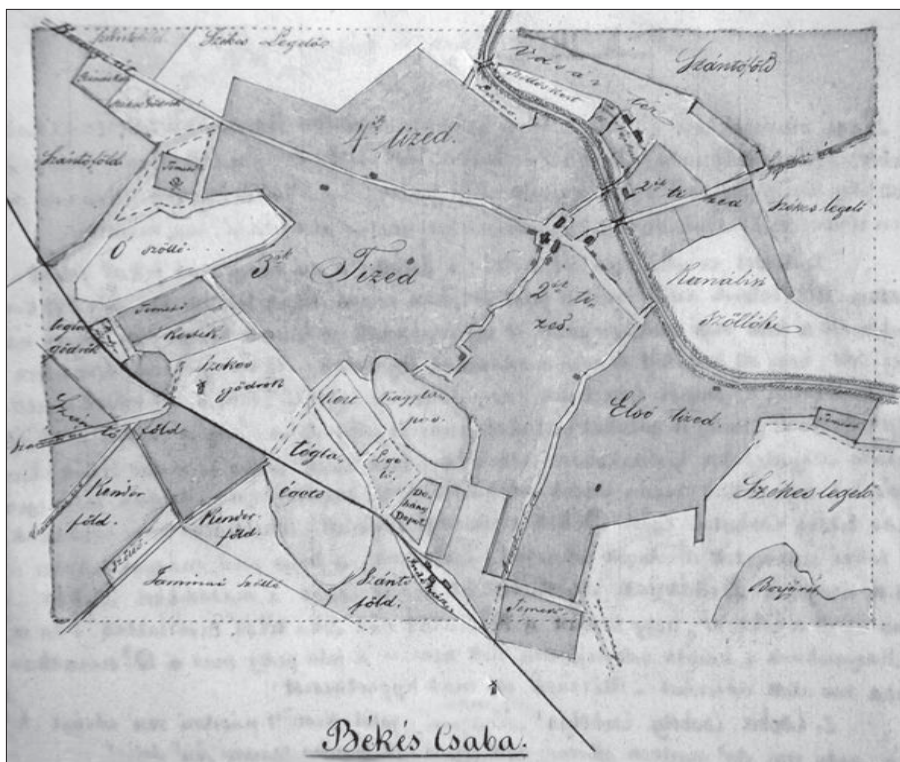
*Ludovít Haan
(MNL BÉML XV. 9./100.)*

*Panoráma Békéskéj Čaby zo železničnej stanice v rukopise Ludovíta Haana
(Békéšká župná knihnica, Békéšká Čaba)*

*Ludovít Haan, Karolina Haan a jeho druhá manželka Amália Vilim v roku 1866
(Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba, zberateľ: János Kocsor)*

Mapa Békešskej Čaby v rukopise Ludovíta Haana
(Békešská župná knižnica, Békešská Čaba)

Denník Ľudovíta Haana

Predslov⁹⁴

Nedávno som v niektorom čísle týždenníka *Vasárnapi Ujság* čítal denník zadunajského dedinského notára z minulého storočia. Celý sa venoval drobnostiam – najmä domácim a súkromným záležitostiam –, a predsa bol v mnohých ohľadoch zaujímavý, keďže osvetľoval vtedajšiu dobu a vtedajšie spoločenské pomery. Pomyslel som si: keby som ja, farár najväčšej a najpočetnejšej evanjelickej cirkvi, občan tohto rozvíjajúceho sa dolnozemskeho mesta s veľkou budúcnosťou, ktoré stráca svoj dedinský charakter, chronologicky zaznamenal udalosti, zmeny okolo mňa, budúce generácie si to iste so záujmom

⁹⁴ Ľudovít Haan začal písať svoj Denník, ktorý má však po formálnej stránke charakter memoárov, v roku 1870. Posledné záznamy sú z roku 1890, kedy sa v opise dostal po rok 1883. Rukopis sa vďaka jeho zaťovi Mihályovi Zsilinszkému dostal do rukopisného archívu Széchényiho národnej knižnice (Quart. Hung. 1952. Haan Lajos naplója). V roku 1971 bola vydaná skrátená verzia textu, v ktorej (bez označenia vypustených miest!) boli vynechané práve dodatočne najzaujímavejšie strany týkajúce sa národnostnej otázky, respektíve dobovej evanjelickej cirkevnej spoločnosti. Zo 159-stranových pamätí, ktoré boli napísané prevažne v maďarskom jazyku, sme vybrali najmä tieto pasáže, ďalej dôležitejšie udalosti zo života Haana, respektíve sa čitateľ môže oboznámiť aj so súdobým svetom prevažne slovenskej Békešskej Čaby. Pre ľahšiu orientáciu sme vybrané tematické časti dodatočne opatřili nadpismi. Niekoľko úryvkov preložených do slovenčiny publikoval János Gombos v Čabianskom kalendári na rok 2003 a v periodiku Dolnozemský Slovák (č. 4, 2006).

prečítajú. Taký je krátky príbeh môjho denníka. Mrzí ma, že som ho nezačal písať už v roku 1855, keď som sem nastúpil do kňazského úradu. Darma! „Uplynulý čas nevráti ani večnosť.“ To, čo som doteraz každý týždeň zameškal, vynahradím zo svojich spomienok až do dnešného dňa, kedy som denník začal písať, a to do 16. januára 1870. Je možné, že zabudnem zaznamenať niečo, čo by mohlo byť zaujímavé: čitateľa však môžem ubezpečiť, že všetko, čo napíšem, je pravda a stalo sa to tak, ako som napísal.

Svoj denník teda v mene Boha začnem vlastným životopisom, aby ctený čitateľ spoznal najprv jeho autora.

Ja, Lajos Haan – vlastne Lajos August –, som sa narodil 13. augusta 1818 v Sámsonháze v Novohradskej župe. Mal som práve tridsať rokov, keď boli pri Világosi hanebne zložené zbrane.⁹⁵ Keby som to bol vedel, radšej by som ešte deň zostal v šere, aby som nemusel za deň svojho narodenia označovať takýto čierny deň mojej vlasti. Môj otec sa 12. augusta vrátil z Čaby, kde predniesol skúšobnú kázeň, a kde bol jednohlasne namiesto hýrivého Mihálya Boszyho⁹⁶ zvolený za kňaza. Narodil som sa na druhý deň po jeho príchode domov.

⁹⁵ 13. augusta 1849, v deň zloženia zbraní pri Világosi, ktorý ukončil maďarskú revolúciu 1848 – 1849, mal Haan už 31 rokov.

⁹⁶ Michal Bosý (Boszy) (1780 – 1847) pôsobil ako ev. kňaz na rôznych miestach (v Pondelku, Tisovci, Asóde), v Békešskej Čabe slúžil v rokoch 1816 – 1818, ďalšie dva roky bol profesor na seniorátnom gymnáziu v Polnom Berinčkoku, neskôr pôsobil ako farár v Slovenskom Aradáči, vo Vyšnej Pokoradzi a v Rimavskom Brezove. Vynikal rozsiahlymi vedomosťami a filologickým vzdelaním. Zaoberal sa aj botanikou, mineralógiou, ale najmä literatúrou. Je prvým slovenským prekladateľom Shakespeara (do tzv. bibličtiny). Sám bol autorom množstva básní v češtine, maďarčine a latinčine. Haanom spomínaný „hýrivý život“ spočíval v jeho ťažkostiach zžiť sa s jednoduchým sedliackym prostredím, čo ho zrejme viedlo k nadmernému požívaniu alkoholických nápojov.

Haanovci

Môj otec sa oženil v máji 1811. Moja mama je Judit Petényi, dcéra už spomínaného kňaza Gábor z Ábelovej a staršia sestra Salamona, známeho ornitológa, paleontológa a strážcu národného múzea.⁹⁷ Spolu splodili tieto deti:

Vilmosa, ktorý bol v Čabe najprv kontrolór sirotskej komisie, neskôr zástupca poručníka. Teraz je súkromník. Nar. 19. apríla 1812;

Vilheminu, ženu lekárnik Józsefa Molnára z Veľkého Varadína. Nar. 29. decembra 1813;

Annu Constantiu, ako dvojročná zomrela;

Lajosa;

Alberta, ktorý je už niekoľko rokov mestský zapisovateľ v Čabe. Nar. 1. novembra 1820;

Constatniu Ersébet, ako dvojročná zomrela;

Antala, maliara, ktorý raz býva v Čabe, inokedy v Ríme. Nar. 5. januára 1827.

Prvé spomienky na Békešskú Čabu

Najstaršia vec, na ktorú si z detstva spomínam, je dokončenie výstavby nového kostola a jeho vysvätenie.⁹⁸ Veľmi dobre si pamätám

⁹⁷ Ján Šalamún Dobromír Petian (Petényi) (1799 – 1855) z Ábelovej sa vypracoval na známeho zoológa, bol zakladateľom vedeckej faunistiky a ornitológie v Uhorsku, v roku 1834 sa stal správcom zoologických zbierok Národného múzea, kde jeho zásluhou boli aj slovenské popisky vystavených exponátov. Predtým pôsobil ako slovenský ev. farár v Cinkote. Bol priateľom Jána Kollára a prispel do jeho zbierok ľudovej slovesnosti zápismi starých slovenských spevov, hier a povestí.

⁹⁸ Veľký kostol sa vedľa malého kostola v Békešskej Čabe začal stavať v roku 1807 a vysvätený bol 29. júna 1824.

aj to, keď sa vo vnútri robili lavice a bol postavený organ. Bol som tam každý deň a pozoroval som majstrov pri práci. Pamätám si aj to, že v susedstve kostola smerom na Kétegyházu stál domček. Predtým to bol byt a škola Samuela Gasparida. Neskôr v ňom bývali stolári a tesári, ktorí pracovali na kostole, a keď bol kostol dokončený, domček sa zbúral. Sediac na ulici pred naším domom, som pozeral, ako ho rúcajú. Pamätám si, že otec sa veľmi hneval na organistu, že zle odmeral priestor pre organ. Keď organ priviezli, zistili, že sa nezmestí na chór, preto boli nútení chór vysunúť viac do vnútra kostola a rozšíriť ho.

Keď sa robil interiér kostola, bol som taký odvážny, že – mohol som mať šesť rokov – som vyliezol cez okno nad hlavným vchodom, a držiac sa rímsy som vo výške piatich siah začal dookola liezť po múre. Preliezol som takmer polovicu kostola, keď ma otec uvidel. Pohľad na mňa ho vystrašil, lebo keby sa mi trochu pošmykli nohy, spadnem a zlámem si väzy. Miernym hlasom ma zastavil, a keď som bol na zemi, dobre ma vyobšívaj.

Záujem o históriu

Neskôr, keď som sa už trochu naučil po latinsky, som s veľkou pasiou listoval v starých matrikách a otec mi vysvetľoval, čomu som nerozumel. Veľmi ma zaujímali najstaršie zápisy v matrike od Samuela Buriana, konkrétne zopár riadkov, ktoré napísal v roku 1735 o Péróovom povstaní, ktoré prešlo aj cez Čabu. Otec mi vysvetlil, o aké povstanie šlo, a vidiac, že sa rád učím, zaviedol zvyk, že po večeroch nám deťom rozprával o rôznych svetových udalostiach. To bol pre mňa impulz k tomu, že som si čoraz viac obľúbil štúdium histórie.

1834 – 1839: študentské roky v Prešove

Čo sa týka môjho vzdelania, najviac som vďačný takzvaným maďarským a slovenským spoločnostiam.

Tieto spoločnosti akoby tvorili v škole respublicu. 40 – 50 slušných chlapcov vytvorilo spoločnosť, ktorá sa každú stredu a sobotu stretávala v kolégiu. Jeden, kto bol určený, prečítal prácu, ktorá bola vydaná na posúdenie inému členovi. Potom určený člen vyšiel na katedru a predniesol básnickú skladbu od Vörösmartyho,⁹⁹ Bajzu¹⁰⁰ atď. Členovia spoločnosti prednes zhodnotili a o všetkom sa písala zápisnica. Keď posudzovateľ hodnotil prečítanú prácu priaznivo, položila sa otázka, či je hodná toho, aby bola zapísaná do knihy zásluh. O tejto dôležitej otázke sa rozhodlo hlasovaním.

Tieto spoločnosti pracovali úplne oddelene od školy. Mali vlastnú knižnicu, pečať, pokladnicu, slobodne zvolených funkcionárov ako predseda, tajomník, pokladník a knihovník. Voľby prebehli tak, že spoločnosť začiatkom roka zasadla, najprv zvolila predsedu a potom ostatných funkcionárov. Potom sa celá spoločnosť za zvukov hudby pobrala k bytu predsedu, kde zvolenú osobu s výkrikmi nech žije, more patrio, vzali na ramená. Potom šli k ostatným. Ten, komu sa dostalo takejto pocty, si to veľmi vážil. Ja som mal také šťastie, že už v druhom roku som bol zvolený za knihovníka a v poslednom roku svojho pobytu v Prešove som bol zasa zvolený za podpredsedu pána učiteľa Vandráka.¹⁰¹ Túto veľkú poctu by som nevymenil za nič na svete! Inak v mojich časoch prežívalo prešovské kolégium obdobie svojho rozkvetu. Sotva verím, že predtým či za mnou malo ta-

⁹⁹ Mihály Vörösmarty (1800 – 1855) najznámejší básnik maďarskej romantiky.

¹⁰⁰ József Bajza (1804 – 1858) maďarský básnik, literárny kritik.

¹⁰¹ András Vandrák (1807 – 1884), pedagóg, filozof, od roku 1831 profesor v prešovskom kolégiu.

kých žiakov, ako sme boli my.¹⁰² Najmä maďarská spoločnosť mala vo svojich radoch veľa znamenitých chlapcov.

1841 – 1842: univerzitné roky

Keď som v Prešove ukončil teologické štúdium, odišiel som do Štiavnice, aby som u vtedajšieho superintendenta Jánoša Szeberényiho¹⁰³ zložil takzvané *candidaticum*. Dobré som sa pripravil a úspešne som to zvládol. Keď som sa zo Štiavnice vrátil domov, cez župu som ihneď podal žiadosť uhorskej kráľovskej kancelárii vo Viedni o cestovný pas do Nemecka. Za čias Metternichovej vlády počas panovania cisára Františka to bolo veľmi ťažké. Tam hore nemali radi, ak uhorská mládež odchádza na nemecké univerzity, ktoré mali demagogickú povesť. Aj moja žiadosť bola až do polovice augusta (roku 1841) neúspeš-

¹⁰² Haan bol členom československej aj maďarskej spoločnosti. Svoju básnickú tvorbu v oboch jazykoch z prešovského obdobia zhrnul v rukopisnom zápisníku: *Ludevit Haan: Jegyzökönyv 1836 tól* (Literárny archív – Slovenská národná knižnica /LA – SNK/, Martin, sign. MJ 58). Z nich uvedieme napr. básne *Oda k národu slawskému, Lazar umjragicj, Vlast a národ, Oda pri prježitosti perwého Sedenj Společn. Čslowanské w Prešowe dně 25^{bo} Září 1836*. Haanove študentské verše prezrádzali jeho slovanské zanietenie v Kollárovo duchu, napr.: „... *Ab! kam ste pošli stjny Swatopluka? / Sláwný Karle Čechů otče, Hus učení, / Sobiesky, Zrínyi, Pětr wládný / Hwězdohořý Jaroslav, kde pak ste?... W Europe každý reč, zvyki národa / Swého wychwalugic rozširowat hledj, / gen Sláwowe vlastnj nešetrij / wjce reč a zvyki co papoušek...*“ (LA – SNK, Martin, sig. 44 B 18). Vid. aj list č. 1. a Prílohu.

¹⁰³ Ján Seberíni (1780 – 1857) pochádzal z roľníckej rodiny z Veličnej na Orave. V r. 1811 – 1813 bol farárom v Kochanovciach a potom až do smrti slúžil v Banskej Štiavnici. Od r. 1834 zastával úrad superintendenta Banského dištriktu. Patril k podporovateľom žiadosti E. Štúra o vydávanie slovenských novín, hoci nepatril k stúpencom spisovnej slovenčiny a sám používal bibličtinu (napr. Zpěvník evanjelický, 1842).

ná, hoci cirkevný agent György Procopius urobil v mojej veci všetko, čo bolo v jeho silách. Leto roku 1841 som teda čakajúc na pas trávil čítaním a písaním. Konkrétne som napísal článok do vtedajšieho *Jelenkoru*, v ktorom som sa zmienil o zásluhách Békešskej župy a mesta Békešská Čaba v oblasti šírenia maďarského jazyka, menovite som pochválil čabianskeho učiteľa Mihályja Csorbu a učiteľa Jánosa Vilima z Poľného Berinčoka.¹⁰⁴ Písať do novín bola vtedy veľká vec. V celej Békešskej župe nebol ani jeden človek, ktorý by písal do novín. Môj článok teda vyvolal veľkú senzáciu nielen v Čabe, ale aj v celej župe, a vďaka nemu som získal menšiu slávu. Možno vďaka tomuto článku bola v Čabe čoskoro založená maďarská vyššia škola, ktorú som navrhoval, a ja som bol zvolený za jej učiteľa, ako nižšie uvidíme.

(...)

V Prahe sme sa stretli s Beniaminom Cservenákom¹⁰⁵, ktorý bol už na ceste domov z Halle. Driečny, vzdelaný chlapec, ale pansláv. Do slovenčiny preložil *Cirkevnú históriu*, ktorú vydalo združenie Kalwi, no len čo sa vrátil domov, dostal suchoty a ešte pred tým, než sa stal kňazom, zomrel. Vďaka Cservenákovi sme spoznali pražského lekára Wanieka, ktorý bol zanieteným členom mladých Čechov (Jung Böhmen). Waniek ma potom zoznámil s Palackým, Hankom, Šafárikom,¹⁰⁶ ktorých som navštívil v ich domovoch, Jungmanom,¹⁰⁷

¹⁰⁴ Haan počas štúdiá na gymnáziu v Poľnom Berinčoku býval u učiteľa Jánosa Vilima a roku 1845 sa oženil s jeho dcérou Karolinou. Po jej smrti si vzal druhú Vilimovu dcéru, Amáliu.

¹⁰⁵ Benjamín Červenák (1816 – 1842), slovenský spisovateľ, učiteľ, v rokoch 1838 – 1839 bol zástupcom Juraja Palkoviča na československej katedre bratislavského evanjelického lýcea.

¹⁰⁶ František Palacký (1798 – 1876), český spisovateľ, historik; Václav Hanka (1791 – 1861), český básnik, knihovník; Pavel Jozef Šafárik (1795 – 1861), slovenský básnik, historik, slavista.

¹⁰⁷ Josef Jungmann (1773 – 1847), český literárny historik, jazykovedec.

barónom básnikom Villányim, autorom divadelných hier Štěpánkom atď. Jungmann si ma veľmi oblúbil, daroval mi svoju najnovšiu prácu *drobné spisy weršem i prózu*¹⁰⁸ a na pamiatku mi ju aj podpísal. Knihu mám dodnes. Po večeroch som chodil do klubu mladých Čechov, ktorí sa zabávali recitovaním vlasteneckých básní a spevom. Bolo to v časoch českého národného obrodenia, kedy Česi začali vytvárať obrovskú opozíciu proti čoraz viac sa rozmáhajúcim Nemcom.

(...)

Počas môjho pobytu v Berlíne bývalo v hlavnom meste okolo pästo vyhnaných Poliakov, väčšinu tvorili univerzitní študenti. Čoskoro som sa s mnohými z nich, potom, čo som im ako Slovák porozumel a oni porozumeli mne, zoznámil. Boli tu skutočne zanietení a vynikajúci chlapi, jeden bol vynikajúci hudobník, druhý zasa maliar či spevák a ten, čo nevynikal v ničom inom, vynikal aspoň v pití! Boli nahnevanými nepriateľmi Rusov, najmä cára. Raz som bol aj v ich klube. Čítali tam politické rozpravy, konkrétne snívali o obnovení Poľska. Ako Slovák som však mal priateľov aj medzi Rusmi, ktorí študovali v Berlíne. Raz ma navštívil bohatý študent Panov s vyberanou výchovou, o ktorom jeho krajanovia tvrdili, že časom na neho čaká ministerský post. Počas nášho žoviálneho rozhovoru ktosi zaklopal na dvere a vstúpil jeden z mojich poľských priateľov. Keď u mňa uvidel Rusa, ani sa mi nepozdravil, ani si nesadol, vzal si klobúk, porúčal sa a zabuchol dvere. Odvtedy sa moje priateľstvo s Poliakmi skončilo. Keď som sa im na dvore univerzity či na ulici prihovoral, prijali to chladne a odpovedali mi len cez plece.

¹⁰⁸ Josef Jungmann: Sebrané spisy: weršem i prozau. V Praze, 1841.

1842: učiteľský post v Békešskej Čabe

Naši druhovia zostali vo Viedni, do Prešporuku sme sa pobrali len dvaja, ja a János Repiczky, a to pešo. Od Viedne až do Prešporuka neustále lialo, do vlasti som sa teda vrátil premoknutý, premrznutý, v deravých čižmách a čo je horšie, bez jedného grajciara. Za posledných desať grošov sme si v Devíne kúpili slivky. Bol som vo svojej vlasti, teda ako doma. Lajos Stúr¹⁰⁹ mi požičal desať forintov, vďaka ktorým som parníkom odcestoval do Budapešti.

Ujca Salamona Petényiho¹¹⁰ som však v Pešti nenašiel, preto som bol vo veľkých rozpakoch, ako sa teraz dostanem do Čaby, keď nemám nijaké peniaze? Ako som sa uvažujúc prechádzal po Pešti, zrazu niekto za mojím chrbtom skríkol: Pán Haán! Pán Haán! Už ste počuli, že vás v Čabe zvolili za profesora? Ohliadnem sa späť, bol to čabiansky obchodník Ficsovits. Od neho som počul túto správu po prvý raz. Otec mi síce napísal list do Berlína, v ktorom ma o tom informoval a žiadal ma, aby som sa urýchlene vrátil domov, ale list ma už v Berlíne nezastihol.

Békešská Čaba v prvej polovici 19. storočia

Venujem ešte jeden pohľad domu mojich rodičov a vtedajšej Čabe, keďže predstavuje jednu epochu môjho života.

Otec býval na fare na dolnom konci, na juhovýchodnej strane starého kostola, teda tam, kde teraz bývam ja. Vtedy však ešte stála

¹⁰⁹ Hoci Haan to vo svojich memoároch, ktoré začal písať v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, osobitne nezdôrazňuje, aj z tejto poznámky je zrejmé (a odkazy na to nájdeme aj neskôr), že v mladosti bol v úzkom kontakte s členmi slovenského národného hnutia, napríklad so spomínaným Ludovítom Štúrom (1815 – 1856).

¹¹⁰ Vid' poznámka č. 97.

stará fara, v ktorej som po smrti otca býval až do roku 1863. Byt pozostával z troch do seba sa otvárajúcich izieb, zo sluhovskej izby prístupnej z ulice, kuchyne a špajzy, pivnice a úzkej izbičky, ktorá slúžila ako knižnica alebo skladisko haraburdia. Podľa tohto opisu bol byt pomerne pohodlný, bol aj dostatočne vysoký, chýbali v ňom však žalúzie, preto boli na oknách po celý rok zimné okenice.

(...)

A taký jednoduchý ako byt bola aj strava a domácnosť. Na obed vždy musela byť libra hovädzieho a hovädzí vývar. No okrem toho bol len prívarok, a to bez mäsa. Cestoviny sme jedli len výnimočne, pečienku zasa len počas jarmočných a sviatočných dní. Na večeru sme jedli to, čo zostalo z obeda. Na jeseň vyšli kočiš, dve slúžky a my, deti, na Vandhát, kde v berkoch rástli tisícky divých hrušiek a jabloní, ktoré nemali majiteľa. Natrhali sme ich za tri – štyri vrecia. Mama ich na povale rozložila na rohožku a v zime bola na večeru skyva chleba a dva divé plody. Až neskôr, keď sme boli väčší a naši milí rodičia čosi nahospodárili, sa strava zlepšila.

V mojom detstve bol v Čabe len jediný obchod – na hlavnom námestí, patril Andrásovi Dombárovi –, kde sa dal kúpiť cukor, dokonca aj káva a nejaké látky. Okrem toho tu bol ešte obchod, ktorý patril nejakej vdove menom Kosztan, ale v ňom sa dal kúpiť len grajciarový tovar, ako aj obchod Sándora Omastu, ale ten bol zbúchaný z dosák a celý obchod spolu s tovarom nemal väčšiu hodnotu než 50 forintov. Mama v obchodoch nakupovala len v najväčšej núdzi, lebo tam bolo všetko drahšie a nedala sa v nich zjednávať cena. Z času na čas chodili do Čaby takzvaní bobkári z Chorvátska, ktorí nosili tovar v debne na chrbte. Od takýchto bobkárov kupovala mama šafran, čierne korenie, zázvor a podobne na celý rok. No letný jarmok v Gyule bol pre rodinu vždy veľká udalosť. Mama už niekoľko dní vopred spísala, čo by sme tam potrebovali kúpiť a zoznam predostrela otcovi. Potom si moji rodičia vymieňali diplomatické nóty.

Podľa otca sa dali niektoré položky zo zoznamu vyčiarкнуť, no mama, hoci bola veľmi šetrná, neustúpila, až sa napokon dohodli, čo treba kúpiť. Potom sme kočom odišli do Gyuly, kde sme vždy boli ubytovaní u sedliackej vdovy menom Rospel, u ktorej spravidla bývali aj učители Andrassovicz, Szemian a Sztraka. Bola to veľká vymoženosť, keď ma rodičia vzali so sebou, a mohol som s nimi na horúcom slnku chodiť od šiatra k šiatru.

V mojom detstve pôsobili v Čabe tieto honorácie, teda tí, čo nosili nohavice: dvaja evanjelickí farári, otec a András Uhrinyi,¹¹¹ katolícky farár József Erdélyi¹¹² a jeho kapláni. Piaty evanjelický učiteľ György Andrassovicz,¹¹³ Pál Szemian,¹¹⁴ Samuel Czukker,¹¹⁵ Károly Sztraka¹¹⁶ a Pál Vozárik¹¹⁷; hlavný slúžny János Stummer; župný vyberač daní József Beliczay; traja obecní notári János Koričsánszky, János Vidovszky a Mátyás Petrovszky; panský kasnár Stang, správca panstva Pálenik, panský právny zástupca Zsigmond Omasta, poštový majster Samuel Omasta; advokát Zsigmond Omasta st., ktorý však nemal pojednávania, preto žil skôr z hospodárenia; chirurg menom Liszt; lekárnik György Hamaliar, syn superintendenta Mártona Hamaliara; obchodník György Saak, ktoré-

¹¹¹ András (Ondrej) Uhrin (1769 – 1841), v rokoch 1799 – 1841 čabiansky evanjelický farár.

¹¹² József Erdélyi, čabiansky katolícky farár v rokoch 1824 – 1844.

¹¹³ György (Juraj) Andrassovicz (1776 – 1852), čabiansky učiteľ v rokoch 1802 – 1852.

¹¹⁴ Pál (Pavol) Szemian (1787 – 1856), čabiansky učiteľ v rokoch 1818 – 1856.

¹¹⁵ Samuel Czukker (1769 – 1833), čabiansky učiteľ v rokoch 1799 – 1833.

¹¹⁶ Karol Straka (1803 – 1863) – učiteľ, pomológ a autor básní, piesní a bájok, v roku 1853 v Sarvaši vydal knihu *Původní mravní bájky*. Gašpar Fejérpataky-Belopotocký ho v roku 1849 navštívil v Čabe a v spomienkach uviedol, že sa ho ostatní príslušníci miestnej honorácie stránili ako „pansláva“.

¹¹⁷ Pál (Pavol) Vozárik (1804 – ?) od roku 1825 čabiansky učiteľ.

ho obchod bol však väčšinou zatvorený, lebo ľudia z Čaby si potrebné veci nakúpili na jarmokoch v Gyule a do obchodu by za celé dni takmer nikto neprišiel, keby nepredával aj soľ a la minuta; obchodník András Dombár, katolícky učiteľ, kantor, kapitán na dôchodku a napokon krčmár Lipót Herodeczk. Bol tam jediný žid menom Lőrincz, ktorý obchodoval s kožami, perím a najmä králikmi, a bol veľmi chudobný. Ostatní, aj majstri, chodili v gatiach, v lete v kabanici alebo kožúšku, v zime v bunde. Len sem-tam bolo na niektorých majstroch vidieť ošúchaný modrý dolomán. Veľmi dobre si pamätám, ako ľudu a majstrom klálo oči, keď sa maliar János Such vrátil z potuliek domov do Čaby a nosil nohavice pantalon. Považovalo sa za neprístojné, že János Such má už takéto ašpirácie a chce sa podobať pánom. Medzi honoráciami nepanoval srdečný vzťah. Každý žil pre seba. Slúžny či farár neboli u nás ani raz. Najlepší dom patril Koricsánszkym, ku ktorým niekedy chodievali moji rodičia a aj oni chodievali k nám.

(...)

Takzvaná lúka bola v mojom detstve a mladosti skutočná lúka. Od súčasného trhoviska až po Békés a súčasných domov Bogárovcov až po Gyulu boli moria vody, ktorá sa liala cez hrádze, a na tieto dve miesta sa na jar dalo dostať len člnom. Podžupan Simai so slúžnym neraz šli na župné zasadnutie v Gyule člnom. Tam, kde je dnes trhovisko, sme mali v mladosti vyviazané člny, v ktorých sme sa s puškami pustili po lúke na divé kačice a divé husi a nikdy sme sa nevrátili domov bez úlovku. Vtedy bolo toľko divjej zveri, že keď sa voda vyliala, mohli sme divé kačice strieľať aj z okna starej pošty. Ešte v roku 1844 som ako kaplán pochovával muža menom Sebian Petrovsky, ktorý sa utopil tam, kde sú teraz popri békešskej ceste najkrajšie dvory. Na lúke sa pestovala šašina a pozemok bol rozdelený medzi obyvateľov na takzvané šípy. V júni potom množstvo národa kosilo seno. Človek si nedokáže ani len predstaviť prach, ktorý pokrýl celé

mesto, keď kvantá vozov naraz privádzali seno do mesta. Na mieste tejto lúky sú dnes najúrodnejšie majery.

Keď som bol dieťa, otec bol jediný v Čabe, kto mal objednané noviny. Išlo o Röslerov *allgemeine pesther ofner vereinigre Zeitung*, ktorý dvakrát do týždňa vychádzal v Budíne a jeho prílohou bol *Gemeinmützige Blatter*. Vďaka spolužiakovi Jóskovi Omastovi, ktorý bol synom poštového majstra, som bol v tridsiatych rokoch celý deň na pošte. Vtedy už do Čaby chodili asi tri výtlačky maďarských novín, ale listov neprišlo viac ako 10 – 15 do týždňa. Aj tie si museli adresáti vyzdvihnúť na pošte, lebo sme nemali doručovateľa. Niekedy sa list povaloval na pošte aj dva – tri týždne, kým sa adresátovi dostalo do uší, že má list a poslal poňho čeládnika. Peniaze alebo iná zásielka sa z Čaby poslať nedali, lebo čabianska pošta bola len listová. Keď som šiel študovať do Prešova, dal mi otec peniaze na celý rok. V roku 1836 mi však tieto peniaze nestačili. Ako mi mal otec poslať peniaze do Prešova? Musel počkať, kým jeden môj známy pôjde do Pešti, otec mu dal peniaze a on mi ich potom z peštianskej centrálnej pošty alebo takzvanou *diligence* do Prešova poslal. V Čabe vtedy ešte panovali takéto prvotné pomery.

V mojom detstve sa ešte v obchode nedali kúpiť sviečky. Mama preto každú jeseň kúpila vo výseku niekoľko libier loja a sama namáčala sviečky na celý rok. Neskôr však medzi vecami nakúpenými na jarmoku v Gyule vždy bola aj debnička sedmohradských lojových sviečok, ktoré sme zažívali len na mimoriadne príležitosti, napríklad, keď sme mali nejakú návštevu. O zápalkách sme vtedy ani len nepočuli, oheň sa úmorne zapaloval kresaním. Keď napríklad v noci v dedine horelo, rodičia zobudili sluhu a dali z kólne priniesť za hrst suchej slamy. Dovtedy môj otec kresal, horiace práchno dal sluha do slamy a dovtedy ňou krútil vo vzduchu, kým nevzplanula. ňou potom zapálili sviečku.

Výučba maďarského jazyka v Békešskej Čabe

Po návrate do Čaby 27. septembra¹¹⁸ mi dala cirkev mesiac na odpočinok. Za ten čas sa dal do poriadku môj byt a školu. Do školy som nastúpil 8. novembra. Z každej školy boli ku mne premiestnení väčší chlapi a už v prvom roku ich bolo 79. Názov školy Vyššia maďarská škola poukazuje na jej cieľ. Jej cieľom bolo, aby sa v nej deti naučili viac ako v elementárnych školách, a po druhé, aby sa naučili po maďarsky, a rodičia nemuseli, ako to bolo dovtedy zvykom, posielat' svoje deti učit' sa maďarský jazyk – na nemalý úkor mravov – do susedných maďarských obcí Békés, Orosháza atď. Tento cieľ som mal na očiach, keď som učil rôzne predmety, ktoré sa v elementárnej škole neučili, konkrétne okrem náboženských predmetov zemepis, dejiny Maďarov, svetové dejiny, fyziku, prírodopis, vzťahy poddaného k zemepánovi, poľný žandársky zákon, zdravotvedu, počítanie s vyššími číslami atď. Predmety boli rozdelené do istých ročných cyklov a učili sa, prirodzene, po maďarsky.

Po maďarsky som dokonca vyučoval aj náboženstvo, čo teraz priznávam, bola chyba, mal som ho prednášať v materinskom jazyku. Aby som dosiahol druhý cieľ, teda aby sa moji žiaci naučili rozprávať po maďarsky, zaviedol som zvyk, že nikto nemohol hovoriť inak než po maďarsky. Tomu, kto po maďarsky hovoril zle, sa ani za svet nesmelo posmievať, bolo ho treba opraviť, toho, kto ho opravil, som vždy pochválil. Ten, kto rozprával po slovensky, čo sa stávalo veľmi zriedka, zostúpil o stupeň nižšie. Tým som vonkoncom nechcel dosiahnuť, aby sa z mojich žiakov stali Maďari a zabudli svoj slovenský materinský jazyk, alebo nebudaj ním pohrdali. Och, takéto myšlienky sú mi skutočne vzdialené! Chcel som dosiahnuť, aby škola docielila vytýčený cieľ, že sa v nej žiaci naučia po maďarsky. A s Božou pomocou sa to aj podarilo. Ten, kto dva roky chodil do mojej

¹¹⁸ V roku 1842.

školy, hovoril a písal takou bezchybnou maďarčinou, akoby sa učil v Kecskeméte.

Hovorím, nielen rozprával, ale aj písal. V tom čase ešte neboli tlačené učebnice, ktoré by zodpovedali cieľom našej školy. Preto som každú úlohu napísal na tabuľu a odtiaľ si ju žiaci odpísali. Keď ju napísali, dal som im ju niekoľkokrát prečítať, najprv som im ju preložil do slovenčiny, každé ťažšie slovo som im adekvátne vysvetlil, potom som ju dal päťkrát, šesťkrát preložiť im, úlohy som zozbieral a pravopisné chyby doma červeným atramentom opravil. Pravda, bolo to náročné, ale odmenou bolo to, že som dosiahol svoj cieľ. Pravda, spočiatku si moji žiaci veľmi ťažko privykali na to, že musia hovoriť len po maďarsky. Ťažko, najmä v prvom roku. V druhom roku to bolo už oveľa ľahšie, lebo mi z prvého roka zostali žiaci, ktorí hovorili dobre po maďarsky a boli príkladom pre nováčikov. V treťom roku to šlo už tak ľahko, že sa len zriedka stalo, že by niekto čo i len slovo preriekol po slovensky. V každom prípade veľa zavážil aj fakt, že moji žiaci boli už starší, mali jedenásť, dvanásť rokov. Povedal som im: „Vidíte, milí žiaci, rodičia vás zapísali do maďarskej školy, aby ste sa naučili po maďarsky: Keď sa však rozprávate po slovensky, tak tu trávite čas zbytočne, lebo tak sa po maďarsky nenaučíte.“ Pravdivosť týchto slov pochopili aj moji žiaci a poslúchli ma.

Spoločenský život v meste

Keď som sa roku 1842 vrátil z Nemecka do Čaby, už v tom čase sa v Čabe tak rozrástla vrstva inteligencie, že v novembri toho istého roka sme založili Casino. Už v prvom roku malo vyše sto členov. Prvým predsedom bol Zsigmond Omasta, podpredsedom Andor Ursziny a zapisovateľom som bol ja. Odvtedy bolo Casino centrum, kde sme sa stretávali, rozprávali, prichádzali s návrhmi, ktoré sme sa snažili v meste a cirkvi zrealizovať.

Vplyv reformného hnutia v Békešskej Čabe v štyridsiatych rokoch 19. storočia

Už v tom čase boli po celej krajine vo veľkom spustené slobodnejšie hnutia, ktoré pripravili pôdu pre revolúciu roku 1848. Pál Nagy Felsőbüki, Ödön Beöthy, János Balogh, Ferencz Kölcsey, Gábor Klauzál, Ferencz Deák a iní poslanci snemu so svojimi burácavými prejavmi, gróf István Széchenyi so svojím *Úverom* a inými prácami prebúdžali národ a podnietili opozičného ducha voči Metternichovi a viedenskej kamarile. Potom so svojimi ohromnými prejavmi na zhromaždeniach v Peštianskej župe vystúpil Lajos Kossuth, ktorý agitoval najmä vo svojich novinách *Pesti Hírlap*. Boli to krásne časy! My, mladí, sme hltali Kossuthove úžasné úvodníky a nadchýnali sme sa pre nové idey. Nadchýnali sa však aj starí. Pred očami sme mali ideál, našu krásnu vlasť sme videli veľkú a slávnu, aká bola v časoch kráľov Ľudovíta Veľkého či Mateja. Našli sa síce aj takzvaní konzervatívci, ale v Békešskej župe ich bolo veľmi málo.

1845: prvá monografia o Békešskej Čabe

Presbyterium ma poverilo aj tým, aby som pri tejto príležitosti vydal monografiu o dvoch kostoloch a pokiaľ budem mať údaje aj o meste Čaba, najmä s ohľadom na dejiny tunajšej evanjelickej cirkvi. Túto úlohu som prijal. Tak sa zrodila moja prvá samostatná práca

Pamětnosti BČabánské, ktorá bola po slovensky¹¹⁹ vytlačená v Budíne v univerzitnej tlačiarni, a po maďarsky s názvom *BCsaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról* vyšla vo Veľkom Varadíne v tlačiarni Alajosa Tichého. Nenáročné dielko prijali maďarské, nemecké a slovenské noviny s najväčším uznaním. V slovenskom časopise *tatrasky Orol* o ňom napísal dlhý článok Lajos Štur, vo viedenských nemeckých novinách o ňom ešte dlhšiu stať zverejnil známy János Csaplovics,¹²⁰ autor *Gemalde v. Ungarn*.¹²¹ Známy peštiansky farár János Kollár a môj ujec Salamon Petényi mi poslali blahoprajné listy, v ktorých ma vyzvali, aby som ďalej pracoval na literárnom poli. Dielko som predával za strieborný desiatnik a bol oň taký záujem, že za týždeň som predal všetkých päťsto slovenských výtlačkov a aj maďarské výtlačky sa minuli takmer všetky.

¹¹⁹ Toto vydanie publikoval ešte v tzv. biblickej češtine (podobne ako v spoluautorstve s kolegom – farárom monografiu Nadlaku: *Dějeпис starého i nové-ho Nadlaku, který k půlstoletnj jubilegnj Slawnosti tamegssj ewangelické a. w. Cjrkwě sepsali a widáli Daniel Zayác a Ludewit Haan*. Sarvaš: Leopold Réthy, 1853). Až druhé rozšírené vydanie vyšlo skutočne v slovenčine a dokonca podľa najnovšej pravopisnej normy Martina Hattalu: *Pamětnosti bé-keš-čabánske sdělil Ludewit Haan*. Pešť: Horňánsky a Hummel, 1866.

¹²⁰ Ján Čaplovič (1780 – 1847), zakladateľ uhorskej etnografie, zaoberal sa národopisom Maďarov, Slovákov, Rusínov, Cigánov, uhorských Židov.

¹²¹ V uvedenom periodiku sa nám nepodarilo nájsť Štúrov článok, ale je tam pochvalný článok podpísaný Jánom Čaplovičom (vo veci Štúrovho vyjadrenia sa zrejme Haan pomýlil). Čaplovič okrem iného napísal: „*Toto je všetko pekne, ale najkrajšie je, že obivateľja, čiri Slováci, v mravnosti, statočnosti, pracovitosti a v pobožnosti mnohých iných previšujú ... Čo p. kaplán Haan ešte o običajach Čabanou, o ich hospodárstve atď. rozpráva, hodnuo je čítaťja, aspoň mňa sa veľmi páči.*“ *Orol Tatránski*, I. roč., č. 42 (22. 9. 1846), s. 334. Ján Čaplovič vo svojom 636-stranovom rukopisnom diele *Etnografia Slovákov v Uhorsku* viackrát z Haanovej knižky citoval.

Chýr o peštianskej revolúcii z 15. marca 1848 v Békešskej Čabe

Mal som vtedy predplatený *Pesti divatlap*, ktorý redigoval Imre Vahot.¹²² Keďže ešte neboli železnice a telegrafické kancelárie, v Čabe sme o týchto hnutiach nič nevedeli. Noviny som dostal 17. marca. Otvoril som ich. Začínali slovami „Sloboda, rovnosť, bratstvo! Nech žije naša vlasť!“ Potom na osobitnej strane nasledovalo dvanásť bodov, na druhej strane bola Petőfyho pieseň a prílohou bola obrázok, ako ľud oslobodzuje z väzenia Sztancsicsa¹²³ a víťazne ho nesie do Pešti, napokon správa, že jej výsosť akceptovala nezávislú uhorskú vládu, zrušenie nevoľníctva, domobranu, predsedom vlády je Lajos Batthyány, ostatní ministri sú Lajos Kossuth, Ferencz Deák, knieža Pál Eszterházy, Bertalan Szemere, gróf István Széchényi, Lázár Mészáros. S novinami sa hneď ponáhľam do izby manželky a odtiaľ k Wilimovcom do školy v kaštieli. Do dverí vletím s výkrikom: „Sloboda, rovnosť, bratstvo! Nech žije naša vlasť! Nech žije Lajos Kossuth!“ Nevedeli, čo si majú myslieť. Potom som im ukázal noviny a nastala všeobecná radosť, chudák starý tata Wilim od radosti plakal ako dieťa!

1848: budovanie domobrany

Začiatkom júna prišlo do župy nariadenie, že banátski Srbi povstali, najmä okolo Becskereku a zabarikádovali sa v obciach Perlas a Szenttamás, kde bolo málo vojska, životy a majetky tamojších Maďarov boli teda v najväčšom nebezpečenstve: Békešská župa mala preto neodkladne vyzbrojiť tritisíc domobrancov a poslať ich zatiaľ,

¹²² Imre Vahot (1820 – 1879), maďarský novinár, redaktor, spisovateľ.

¹²³ Mihály Táncsics (1799 – 1884), maďarský pedagóg, spisovateľ.

kým nepríde ďalšie nariadenie, do Makova. Nedá sa opísať hrôza, ktorá po týchto udalostiach opantala obyvateľov Békešskej župy, najmä pokojamilovných čabianskych Slovákov. Maďari z Békésa a Sárreú boli po malom capatitacio pripravení podriaďiť sa nariadeniu, ale nie Slováci z Čaby. Väčšinu z nich premohla takzvaná Canonenfieber!¹²⁴

1855: zvolenie za farára v Békešskej Čabe; spolupráca Ľudovíta Haana a Gusztáva Szeberényiho

Keď som s Božou pomocou v Čabe zaujal svoj úrad a trochu som sa porozhliadol, čoskoro som zistil tieto veci: po prvé som videl, že Szeberényi¹²⁵ túži po všetkom, čo je v prospech cirkvi a jej rozvoja, ale nie vždy napreduje po adekvátnej ceste smerujúcej k tomuto cieľu, nie vždy má adekvátne spôsoby; ďalej som videl, že Szeberényi na rováš rozmáhajúceho sa pomaďarčovania inklinuje k slavizmu, čo neraz aj do očí bijúco demonštruje; videl som, že rozmaznáva ľud, no o takzvanej honorácii uvažuje pohrdlivo, čo neraz aj prezentuje; videl som, že z toho dôvodu má veľa nepriateľov, čo viedlo k tomu, že niektorí o ňom zbierali materiály, usporadúvali tajné stretnutia, na ktorých hovorili o tom, ako by sa ho cirkev mohla zbaviť, dokonca sa snažili do tohto spolku vtiahnuť aj mňa. Videl som aj to, že Szeberényi má veľké, šlachetné ambície, ktoré sa nedajú zatradiť, keďže je evidentné, že jeho bystrý um, dôkladná príprava, a keď bude chcieť, aj príjemné spôsoby ho predurčujú na viac, než aby zostal obyčajným vojacom. Po týchto skúsenostiach som sa zamyslel a položil si tieto otázky: po prvé vediac, že o čabiansku honoráciu sa nedá spoľahlivo

¹²⁴ Kanonenfieber (nem.), triaška pred bitkou.

¹²⁵ Gusztáv Szeberényi (1816 – 1890), Haanov duchovný spolupracovník v Békešskej Čabe, neskôr superintendent.

oprieť – tu je cirkev ľud a keby som sa opieral o honoráciu, tak by sa cirkev stratila –, povedal som si, že kým je to počestné, budem so Szeberényim v dobrom kolegiálnom vzťahu a nedovolím, aby ma využili proti nemu. Mám pred očami Nyíregyházu, kde honorácia práve z takýchto dôvodov chcela z kňazského úradu vystrnadiť Lászlóa Jeszenszkého, a aby to dosiahla, postavila dvoch kňazov proti sebe a ako sa to skončilo? Tak, že napokon vyhodili oboch.

(...)

Vidiac a okúsiac Szeberényiho ambície, povedal som si, že mu nebudem stáť v ceste, nebudem naháňať úrady, nech pracuje na administratívnom poli, nech je z neho senior atď. Naopak, aby som si aj ja urobil nejaké meno, vydám sa literárnym smerom, kde ma Szeberényi nemôže nasledovať. Tak si nebudeme navzájom prekážať, naše cesty sa nebudú križovať a bude medzi nami svätý pokoj.

1859: protestantský patent

Tento rok je pamätný aj tým, že 1. septembra tohto roka sa zrodil cisársky a kráľovský patent, ktorý riešil vnútorné pomery v evanjelickej cirkvi; 2. septembra zasa príslušné ministerské nariadenie. Je nesporné, že keby jej výsosť tento patent vydala začiatkom päťdesiatych rokov, tak ho cirkev bez akejkoľvek nevôle prijme. V roku 1859 však už bolo neskoro, hoci ani v tomto čase k nemu nedokázali zaujať postoj ani osvietenejšie hlavy. V septembri som sa v Pešti stretol so Székácsom¹²⁶ a barónom Gáborom Prónayom. Môžem povedať, že ani jeden z nich nebol veľkým odporcom patentu a zdalo sa, že sú ochotní ho s nejakými zmenami prijať. No v krajine nevládla taká atmosféra. (...)

¹²⁶ József Székács (1809 – 1876), neskôr evanjelický superintendent.

Čo sa mňa týka, som si vedomý, že naša protestantská autonómia má veľmi veľa výhonkov a náš ľud na ne ešte nedozrel, preto sa protestantská sloboda zvrháva v samopaš: no nebol som preto prívrženec patentu. Môj kolega¹²⁷ po patente trochu poškuľoval, ale nemal odvahy to verejne prejať. (...)

Práve v čase patentu som, prirodzene bez akéhokoľvek vedľajšieho úmyslu, vydal *Időszaki tábla a magyarhoni evang. egyház történelméhez*. (...) Verejnosť toto dielo vnímala ako demonštráciu proti patentu, preto ho každý kupoval, a za dva týždne sa celé prvé vydanie minulo, to znamená 1 500 maďarských a rovnaký počet nemeckých výťažkov, a musel som pripraviť druhé vydanie, ktoré sa takisto rýchlo rozchytalo. Na znak vlastenectva a protestu ho kupovali aj katolíci, dokonca aj židia.

1860: maďarské bohoslužby v Békešskej Čabe

Roku 1860 sme zaviedli pravidelné nedeľné maďarské bohoslužby, ktoré sa odvtedy nepretržite konajú v malom kostole, vždy o desiatej. Doteraz boli len štyri maďarské bohoslužby do roka, a to na Vianoce, Veľkú noc, v prvý turíčny sviatok po slovenskej bohoslužbe a v deň svätého Štefana, vždy vo veľkom kostole. (...)

Keďže sme zaviedli osobitné maďarské bohoslužby, malo to prirodzený dôsledok, že tí, ktorým cirkev dala poverenie na maďarské kázne, sa zatúžili osamostatniť. Chceli, aby sa vytvorila osobitná maďarská cirkev. Verejnosť však takúto vôľu nemá, lebo tá hústka, ktorá chodí na maďarské bohoslužby, si veľmi jasne uvedomuje, že by nedokázala užiť osobitného farára, učiteľa a školu. Inak cirkvi najmenej prispievajú práve tí, ktorí chodia do maďarského kostola, takzvaná honorácia.

¹²⁷ Gusztáv Szeberényi.

1870: Békés vármegye hajdana

V tomto roku som vo dvoch zväzkoch vydal svoje dielo *Békés vármegye hajdana*. Prvý zväzok obsahuje historický text a druhý príslušné listiny. Dielo vydal peštiansky kníhkupec Vilmos Lauffer, ktorý mi za hárok prvého zväzku zaplatil 10 forintov a za druhý zväzok 15 forintov, teda za túto prácu som dostal približne 490 forintov. Samotná župa kúpila 200 výtlačkov a rozdala ich v škole. Tlač prijala moje dielo veľmi priaznivo. Nie však slovensky cítiaci a moji neprajníci. V slovenskom plátku *Hlásnik*,¹²⁸ ktorý asi v dvadsiatich výtlačkoch chodí aj do Čaby, vyšli dva ohavné články, v ktorých ma podozrievajú z toho, že som svoje dielo vydal po maďarsky preto, aby som v Békešskej župe pomadařčil Slovákov. Pod jedným článkom nebol nijaký podpis, pod druhým bolo meno „Lisecky“. Autorom prvého článku bol nesporne môj kolega,¹²⁹ lebo bol napísaný jeho štýlom, dokonca to boli jeho myšlienkové pochody. On to síce popiera a napísal mi aj list, v ktorom autorstvo odmieta, ale netreba mu veľmi veriť. Druhý článok napísal farár Jeszenszky¹³⁰ z Berénya, z čoho ho upodozrievam preto, že vrch Lisec je v Turci nad obcou Horné Jaseno, teda pseudonym Lisecky neznamenaá nič iné než Jeszenszky. Ešte v tom istom roku som navštívil liptovské kúpele Korytnica a odtiaľ som si urobil výlet do Turčianskeho Svätého Martina, kde som vyhľadal redaktora novín a vyzvedal som od neho, kto boli autori týchto článkov a moje tušenie sa potvrdilo. Priznal mi to, čo som správne tušil.

¹²⁸ *Národný hlásnik* vychádzal v Turčianskom Sv. Martine v rokoch 1868 – 1914, najskôr ako mesačník, od r. 1897 ako dvojtýždenník a od r. 1911 ako týždenník.

¹²⁹ Gusztáv Szeberényi.

¹³⁰ Karol Jesenský st. (1815 – 1898) vydal v Arade v roku 1861 monografiu *Osada Mezö-Berény a gegé Cjrkew ew. augsp. wyzn. slowenská* (70 strán) určenú jeho cirkevníkom v raji s cieľom rozšíriť ich poznanie a podporiť vzťah k obci a cirkvi.

V Liptovskom Svätom Mikuláši, pri pozostatkoch Tranoscia

V lete, ako som spomínal, som s manželkou navštívil korytnické kúpele a päť týždňov som strávil v tomto rozprávkovom regióne. Stretol som sa tam s oravským seniorom a svojím bývalým prešovským spolužiakom Sámuelom Novákom,¹³¹ ktorého som od roku 1839, kedy som odišiel z Prešova, nevidel. Urobil som si odtiaľ výlet do Liptovského Svätého Mikuláša, kde som navštívil svojho priateľa a farára Frigyesa Baltika.¹³²

(...) Baltikova kázeň ma však neuspokojila, hoci sa považuje za veľkého rečníka. Títo hornozemskí krajanovia rozprávajú takým kvetnatým štýlom a tak povýšenecky, že keď som vyšiel z kostola, sotva som dokázal povedať, o čom vlastne kázeň bola. A prostý ľud, ako môže rásť prostredníctvom takýchto vycifrovaných kázní? My, dolnozemskí farári, rečníme úplne inak: populárne, aby nám každý rozumel. Keby sme rečnili ako naši hornozemskí bratia, kostol by bol veru čoskoro prázdny. Slávnym rečníkom na Hornej zemi je aj Schulek z Ratkovej. Zaslal mi jednu svoju kázeň, ktorú venoval zosnulej Lateriákovej, no bola napísaná v takom nezrozumiteľnom štýle, že niektoré vety som si musel prečítať viackrát, aby som im porozumel. Čo potom ľud? Inak cirkev v Liptovskom Svätom Mikuláši – cirkev, v ktorej pracovali Blaho a Hodzsa¹³³, a jej zvesť sa šírila po celej Hornej zemi – som si predstavoval oveľa oslňujúcejšiu, než akú som ju spoznal. Keď sme vošli do mesta, ukázal som na

¹³¹ Samuel Novák (1816 – 1895), evanjelický farár, oravský senior.

¹³² Frigyes (Fridrich) Baltik (1834 – 1919), evanjelický farár, biskup Preddunajského dištriktu.

¹³³ Michal Miloslav Hodža (1811 – 1870), popredný predstaviteľ slovenského národného hnutia, v rokoch 1837 – 1862 evanjelický farár v Liptovskom Svätom Mikuláši.

kostol s vežou a opýtal som sa povozníka, či je to evanjelický kostol. Odpovedal mi, že nie, že to je rímsko-katolícky kostol, rovnako ako druhý. Kde je potom evanjelický kostol, pýtam sa. „Evanjelický kostol nemá vežu,“ hovorí on. Náš skromný kostol je postavený v odľahlom dvore spolu s farou a školou. Kostol, v ktorom pôsobil Tranoscius¹³⁴ a je v ňom aj pochovaný, je teraz hlavným kostolom katolíkov. Hovorí sa, že keď si ho katolíci privlastnili, boli Tranosciove pozostatky z krypty vyhádzané. Chcel som vedieť, či sa v cirkvi nezachovala nejaká ústna tradícia o Tranosciovi a jeho tamojšej činnosti, no zo srdca veriacich zmizla aj spomienka na neho, akoby tam nikdy ani nebýval.

O slovenskom národnom hnutí

Odtiaľto som s manželkou cestoval do Turca, aby som navštívil obec, v ktorej sa narodil otec mojej manželky, môj dobrý svokor a békeškočabiansky učiteľ János Vilim, teda Bystričku. Turčiansku župu neopíšem, veď čitateľ môže jej opis nájsť v ktoromkoľvek zemepise. V tom čase sa už pripravovala výstavba železnice, ktorá vedie z Kralovian cez Turiec do Zvolena. Krajinská cesta sa hmýrila Talianmi, lebo kompetentná spoločnosť zverila prípravné práce Talianom, sčasti preto, že tomu lepšie rozumejú, sčasti preto, že sú lacnejší ako uhorskí nádenníci. Počas tejto cesty som strávil deň v Turčianskom Svätom Martine. Svätý Martin je dnes hniezdom a centrom uhorského slavizmu alebo panslávov, ako ich s obľubou označuje maďarská tlač. Bolo to ešte v Bachovej ére, keď hor-

¹³⁴ Juraj Tranovský (1592 – 1637), náboženský spisovateľ, evanjelický farár v Liptovskom Svätom Mikuláši, zostavovateľ najdôležitejšej zbierky duchovných piesní slovenských evanjelikov *Cithara sanctorum*, ktorá sa podľa neho nazýva *Tranoscius*.

nouhorskí Slovania, na čele ktorých stáli Károly Kuzmany, Hurban, Hodzsa, Francisci, Vilmos Tóth-Pauliny¹³⁵ a viacero katolíckych kňazov, založili slovenské literárne združenie „slowenská Matica“. Bachova vláda ich protežovala, aby pomocou Slovákov vyvážila maďarský prvok, preto ochotne schválila jej stanovy. Stanovy síce vylučujú akúkoľvek politiku a združenie je zaregistrované ako čisto literárny ústav, avšak je nepopierateľné, že pod literárnou zámkou naháňa politické ciele. Nech si každý prečíta *Národné Nowiny*, ktoré združenie vydáva, a presvedčí sa o tom sám. Noviny pod zámkou, že Slovania sú v Uhorsku utláčaní, dôsledne vyvolávajú nenávisť voči maďarskej rase. Toto nie je v krajine ako Uhorsko politika? Cez všetky tendencie novín transpiruje známe Palackého tvrdenie, že Slovanov zasiahol najväčší úder koncom 9. storočia, kedy sa v Podunajsku rodila veľká slovanská ríša. Vtedy sem prišli Maďari, ktorí sa vkladli medzi Slovanov, a na tisícročie skoncovali so zjednotením Slovanov do veľkej ríše. Azda ani slovanskí krajanovia združení v Matici ešte nevedia, aký cieľ spomínaním takýchto a podobných vecí sledujú. Chcú sa odtrhnúť od materskej krajiny a s Českom a Moravou vytvoriť osobitnú slovanskú ríšu? Poukazuje na to fakt, že na svätomartinskom zhromaždení¹³⁶ vystúpili s požiadavkou, aby Horná zem obývaná Slovanmi bola s názvom „slovenský kapitanát“¹³⁷ osobitným obvodom krajiny, a la srbská Vojvodina. Alebo sa chcú spojiť s banátskymi Srbmi, Chorvátmi atď. a zbaviť tak hegemonie maďarský prvok, aby v Uhorsku potlačením, záhubou Maďarov triumfovali Slovania, kto vie? Zatiaľ len podnecujú nenávisť voči Maďarom,

¹³⁵ Vedúci predstavitelia slovenského národného hnutia Karol Kuzmány (1806 – 1866), Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888), Michal Miloslav Hodža, Ján Francisci (1822 – 1905), Viliam Pauliny-Tóth (1826 – 1877).

¹³⁶ 6. a 7. júna 1861 na memorandovom zhromaždení.

¹³⁷ Slovenské Okolie.

hlásajú, že Slovania sú utláčaní, ale príde deň víťazstva, lebo maďarský prvok nie je plodný a o dvesto rokov vyhynie atď.¹³⁸

Nenávisť voči maďarskej rase je u nich stará vec. Už v štyridsiatych rokoch povedal Lajos Stúr Maďarovi, ktorý mu oponoval: Pozri si mapu Európy, Maďarov je päť miliónov a Slovanov 80 miliónov. Rusko je hlava, Poľsko hrudník, Srbsko, Chorvátsko a Montenegro sú nohy, Uhorsko je brucho, vy ste v bruchu len červy a hlísty. Keď budeme chcieť, tak vás vyserieme!

Všetci koryfeji Matice sú moji starí známi. Nikdy som sa však nedal medzi nich, hoci sa nehanbím za to, že som Slovan. Nedal som sa medzi nich, lebo za oveľa vznešenejšiu ideu ako národnosť považujem kresťanstvo a náboženstvo. Mojmým cieľom sú kresťanstvo, náboženstvo a kresťanská civilizácia, jazyk a národnosť sú len prostriedok vedúci k tomuto cieľu. Som presvedčený o tom, že Kristova svätá cirkev bude mať večné trvanie. Nebo a zem pominú, ale jeho slová v nijakom prípade nepominú. No národnostné trenice, národnostné aspirácie, čo sú dnes v celej Európe moderné idey, dokonca aj samotné národnosti časom pominú, zaniknú. Čo sa týka náboženstva, dnes sa mnohí považujú za „confessionslosen“, teda nepatria k nijakému náboženstvu: časom sa budú množiť „nationalitatslosen“, teda tí, čo sa nehlásia k nijakej národnosti. Je možné, že o niekoľko storočí vznikne osobitný

¹³⁸ Ľudovít Haan bol riadnym členom Matice slovenskej. Patril do „*býkešské-bo*“ (békešského) jednatelstva Matice slovenskej spolu s Karolom Jesenským (ev. farárom v Poľnom Berinčoku), Jánom Slujkom (ev. učiteľom v Poľnom Berinčoku), Štefanom Koreňom (gymnaziálnym profesorom v Sarvaši), Jánom Kvačalom (študentom sarvaškého gymnázia), Jánom Novákom (mešťanom v Békešskej Čabe), svojim zaťom M. Zsilinszkým (vtedy profesorom v Sarvaši) a niekoľkými ďalšími. Haan aktívne posielal odpisy slovenských (českých) listín z archívov, ktoré získal napr. počas výskumov v rámci Maďarskej historickej spoločnosti, do archívu Matice a po jej zatvorení ich posielal už priamo F. V. Sasinkovi pre ním vydávaný *Slovenský letopis*. Viď. listy č. 9 a 14.

svetový jazyk, ktorý bude vedeckým a komunikačným nástrojom celého ľudského pokolenia, čím sa zmyjú ostré protiklady, ktoré dnes panujú medzi národnosťami. A ako budú pribúdať a zdokonaľovať sa dopravné prostriedky, podľa mňa to časom dospeje k tomu, že ľudia sa budú dopravovať vo vzduchu, o to viac zaniknú hranice, ktoré doteraz medzi krajinou a krajinou, národom a národom tvorili pohoria, rieky atď. Nebude nacionalizmus, ale všeobecný humanizmus, a ako dnes považujeme za zvláštne, že ľudia v minulosti pre náboženstvo viedli plieniace vojny, tak sa nám naši prapravnici budú smiať, že sme sa nadchýnali národnosťou, vzájomne sme sa nenávideli a brojili jeden proti druhému. Tento čas, prirodzene, nadíde až o niekoľko storočí, a to vtedy, keď slovanský prvok zohrá svoju historickú misiu: Nepochybujem o tom, že ho čaká takáto misia. Božia prozreteľnosť nestvorila osemdesiatmiliónový národ nadarmo. Vo svetových dejinách ešte musí zohrať svoju rolu. V staroveku figuroval grécky prvok, neskôr latinský prvok, v stredoveku nemecký prvok, teraz bude nasledovať slovanský prvok. Keď aj on prestarne a zohrá svoju rolu, nastane vyššie načrtnuté obdobie, teda nie nacionálne obdobie, ale všeobecné humánne obdobie kresťanstva, ktoré v sebe roztaví každý národ.

Vo Svätom Martine som navštívil farára Horvátha, Vilmosa Tótha Paulinyiho, Jánoša Francisciho, redaktora Ferjencsika.¹³⁹ Strážca Matice Sasinek¹⁴⁰ vo Svätom Martine nebol, teda som ho nemohol navštíviť. Svätý Martin sa podobá skôr na veľkú dedinu, sú v ňom len dve poschodové budovy, Hostinec a Matica.

Odtiaľto som si urobil výlet do Bystričky. Pozrel som si sedliacky domček, v ktorom sa narodil môj svokor. Aj dnes patrí Wilimovcom. Vlastnia ho synovia brata môjho svokra.

¹³⁹ Jozef Horváth (1819 – 1906), turčianskosvätomartinský farár, Mikuláš Ferjenčík (1825 – 1881), novinár, redaktor.

¹⁴⁰ František Vítázoslav Sasinek (1830 – 1914), katolícky farár, tajomník Matice slovenskej, historik.

1871: voľby v Maďarskej akadémii vied

V marci som dostal list od superintendenta Székácsa,¹⁴¹ v ktorom sa veľmi pochvalne zmiňuje o mojom diele *Békés vármegye hajdana*, a žiada ma, aby som mu zaslal zoznam mojich doterajších prác. Napísal mi, že teraz mi nepovie, prečo to žiada; napíše mi to neskôr. Jeho pranie som splnil, vediac, že to žiada preto, lebo ma chcú zvoliť za člena akadémie. O niekoľko týždňov ma informoval, že Arnold Ipolyi,¹⁴² vtedajší egerský kanonik, sa podujal ma odporúčať, Lónyay,¹⁴³ Antal Csengery, biskup Mihály Horváth, Flóris Rómer atď. prislúbili svoje hlasy. Ipolyi ma aj odporúčal, ale ja som krásne prepadol.¹⁴⁴ Chýbali mi dva hlasy. Dostal som pätnásť hlasov, na zvolenie som ich potreboval sedemnást'. Tak som ešte tri razy prepadol, až som bol konečne v roku 1877 zvolený.

1872: zvolenie Gusztáva Szeberényiho za biskupa

1. januára toho istého roku sa József Székács vzdal postu superintendenta, o čom cirkevné obce informoval obežníkom a vyzval ich, aby zvolili nového superintendenta. Bola to nečakaná správa, všetkých nás veľmi prekvapila. Nerozumeli sme dôvodu, pravda, Székács mi už v minulosti tento svoj úmysel spomínal, ale s priateľom Andrásom Fabóm¹⁴⁵ sa nám podarilo ho od neho odhovoriť. Teraz, po jeho ráznej abdikácii, som šiel do Pešti a priateľsky som vyzvedal

¹⁴¹ Vid. poznámka č. 126.

¹⁴² Arnold Ipolyi (1823 – 1886), katolícky biskup, historik.

¹⁴³ Menyhért Lónyay (1822 – 1884), politik, ministerský predseda, predseda Maďarskej akadémie vied.

¹⁴⁴ Vid list č. 4.

¹⁴⁵ András Fabó (1810 – 1874), evanjelický farár, historik.

dôvod jeho abdikácie. Priateľsky mi povedal, že to urobil preto, lebo vidí, že sa cirkevné záležitosti stále viac komplikujú a znepríjemňujú život superintendenta. Taký je, napríklad, prípad zo Sarvaša, taký je prípad z Komlóša, kde si cirkvi nechcú zvoliť kňaza, len za nižší plat. Takouto vecou je najmä to, že slovenskí bratia farári ho v novinách, na zhromaždeniach a súkromných stretnutiach neustále urážajú za to, že nevie po slovensky, že na kanonických vizitáciách v slovenských cirkvách hovorí lámanou slovenčinou, ďalej ho podozrievajú, že nie je pravý veriaci, nie je ortodoxný, že superintendentskú prísahu nezložil na Svätú trojicu, ale len na živého Boha (to však nie je pravda), že v štyridsiatych rokoch podporoval úniu a aj teraz koketuje s kalvínmi. Povedal mi aj to, že na všetkom má úskočne a falošne veľký podiel aj môj kolega Szeberényi. On je už starý človek, urážky a množstvo hádok ho už zunovali. On si už svoju povinnosť splnil, keďže post superintendenta zastával dvanásť rokov. Nech teda teraz dostane priestor niekto iný, mladší.

Voľba superintendenta teda v celom dištrikte vzbudila veľký rozruch a vyvolala veľké vzrušenie. V prvom hlasovaní dostal Szeberényi 94 hlasov, pilišský farár Sámuel Sárkány¹⁴⁶ 56 a banskobystrický kňaz Sándor Dolezsall zasa 46 hlasov. Prví dvaja sa teda mali zúčastniť nových volieb a záležitosť sa ešte viac vyostрила. Maďarské noviny agitovali proti Szeberényimu, slovenské noviny ho zasa podporovali, a to ako jedna, tak aj druhá strana veľmi drsným, nevyberaným spôsobom. Okrem iného vyšiel pamflet s podpisom „viacerí svetskí a cirkevní členovia Banského dištriktu“. Ako všetci vieme, jeho autorom je iršiansky farár József Margócsy¹⁴⁷ a jeho druhovia. Tento tlačný pamflet vplyvnejším veriacim a cirkvám osobne doručovali alebo poštou posielali Szeberényiho protivníci, šírili ho teda všetký-

¹⁴⁶ Sámuel Sárkány (1823 – 1911), evanjelický farár, po Szeberényim aj superintendent.

¹⁴⁷ József Margócsy (1837 – 1917), evanjelický farár v Irši.

mi možnými spôsobmi. V pamflete agitovali proti Szeberényimu s tým, že spolu s bratom Jánosom bol patentista a tajne je ním aj dnes; to je dôvod, prečo dostal od viedenskej teologickej fakulty doktorát z teológie; keď ho vláda v roku 1860 vyslala do Nyíregyházy, aby upokojil tamojšie nepokoje, aj tam spolu so svojím vyslaným druhom Jánosom Franciscim burcovali za patent; že je pansláv, že je dôverným priateľom Hurbana a šíri jeho knihy; že napriek tomu medzi Maďarmi predstiera, že je Maďar, čo dokazuje aj to, že pod slovenské články sa podpisuje ako Seberini, pod maďarské zasa ako Szeberényi; že v čase platnosti patentu zákerne udal viacerých svojich čabianskych veriacich, ktorí by boli aj uväznení, keby cisár nebol donútený 15. mája patent odvolať; že je hierarcha, čo dokazuje aj to, že v čabianskej cirkvi robí všetko preto, aby nebol zvolený svetský dozorca. Skrátka pamflet vykydol na Szeberényiho všetku možnú špinu, no slovenské noviny podobne grobiansky Szeberényiho podporovali, konkrétne Hurban¹⁴⁸ vo svojich novinách *Stráž na Šione* označuje Margócsiho a jeho druhov za psov štekajúcich na driečnych rytierov cválajúcich dedinou, za lúpežníkov, ktorí Božích ľudí spoza kríkov prepadávajú valaškami, on však slovenskej cirkvi odporúča Szeberényiho, ktorý je ctihodným synom statočného otca, je odhodlaným seniorom najväčšieho seniorátu, vzorným farárom najväčšej cirkvi, zapisovateľom štyroch obvodov, nikdy nezapredal vlastné presvedčenie, pochádza zo slovenského ľudu a v jeho lone pracuje pre jeho dobro. Skrátka boli to škaredé agitácie. Nemyslím, že by niekedy boli voľby superintendenta také špinavé. Zašlo to až tak ďaleko, že v noci na Szeberényiho fare vybili všetky okná a do izby mu vhodili výhražný list omotaný okolo tehly. Chudák Szeberényi bol počas volieb taký podráždený, že vážne ochorel, a dá sa povedať, že istý čas bol medzi životom a smrťou.

¹⁴⁸ Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888), slovenský evanjelický farár, spisovateľ, vedúci predstaviteľ slovenského národného hnutia.

Napokon boli otvorené hlasovacie lístky. Sámuel Sárkány dostal 104 hlasov, Gusztáv Szeberényi 105 hlasov, a tak bol o jeden hlas za superintendenta zvolený Szeberényi. Pre jeho uvedenie do úradu bolo na 30. septembra zvolané do Pešti zasadnutie dištriktu. Szeberényiho protivníci aj tu urobili všetko preto, aby jeho zvolenie prekazili, spochybňovali oprávnenosť, platnosť jednotlivých hlasov. Diskusia trvala až do jedenástej doobeda, potom emócie utíchli a Szeberényiho jeho predchodca Székács obvyklým spôsobom uviedol v kostole do úradu.

V tábore slovanských krajanov teda panovala veľká radosť. Szeberényi však ich očakávania nenaplnil, ako sa dalo aj čakať. Asi rok po svojom zvolení vydal obežník, v ktorom bratov vyzval, aby zbory na svojich zasadnutiach vyhlásili, že nie sú nijako solidárne s hornozemskými prepiatymi Slovanmi, že sú verní maďarskí vlastenci, podporujú integritu krajiny a ríšu svätoštefanskej koruny. Onedlho vydal ďalší obežník, v ktorom navrhol, aby sa matriky všade viedli v maďarskom jazyku a tento jeho návrh bol na najbližšom zasadnutí dištriktu schválený ako uznesenie. Keď sa roku 1874 na generálnom zhromaždení rokovalo o zatvorení slovanských škôl v Revúcej a Svätom Martine, Szeberényi nepreriekol ani slovo. Prirodzene, v slovanskom tábore to vyvolalo veľký rozruch. Teraz ho začali vo svojich novinách haníť Slovania. Označili ho za renegáta, za maďarsko-matrikulárneho rytiera, maďaróna atď., v ktorom sa veľmi sklamali. Tak je to až dodnes. V podstate mu neverí a nedôveruje ani jedna, ani druhá strana. No on ako múdry človek a hrozný politik si frázami použitými vo vhodný čas dokáže zaviazat' aj jednu, aj druhú stranu tak, že aj jedna, aj druhá ho považuje za svojho človeka.

1872: Cithara Sanctorum, její historia, její původca a tohoto spolupracovníci

V tomto roku som vydal monografiu Tranoscia, autora nášho vyše dvestoročného spevníka. Názov monografie je *Cithara Sanctorum, její historia, její původca a tohoto spolupracovníci*.

Dielo sa delí na tieto časti:

nábožensko-cirkewný zpew wůbec.

náb. cirkewný zpew u Slovanů.

Jaké zpewníky užíwali slov.ewanjelici před časy Tranowskýho.

Které písne naše chrámowé pochodí z doby predtranosciusowe?

Cithara Sanctorum a její rozličná wydání.

Jiri Tranowský a jeho spolupracovníci.

Doba racionalismu. Domnení Hamaliarowo o tom, čoby se w nowem wydání Tran. promenit mělo.

Zřízení výboru pro obstarávaní knih ewang. náboženských.

V prílohe je notový zápis niekoľkých svätých piesní tak, ako ich spievali husiti.

Rukopis som pred vytlačeníím poslal redaktorovi slovenských cirkewných novín Hurbanovi, lebo som ho chcel vydať na základe predplatení.¹⁴⁹ Redaktor mňa a moje dielo strašne vychválil, že som diamant ukrytý v puste, že moje dielo je jediné v slovanskej literatúre a zveční moje meno atď. To bol dôvod, že moje dielo malo, čo som

¹⁴⁹ Viď listy č. 5 a 6, ako aj a Prílohu.

nečakal, vyše osemsto predplatiteľov a z tohto skromného diela som mal čistý zisk 400 forintov.¹⁵⁰

Ľudovít Haan o súrodencoch

Keď píšem tieto slová (koncom roka 1890), všetci moji súrodenci ma už predbehli na večnosti. Posledný bol Antal, ktorý zomrel v máji 1888. Za Vilmosa som vrátane mnohoročných úrokov vyplatil dlh 11-tisíc forintov, za Bercziho zasa 2-tisíc forintov. Títo dvaja ma finančne natoľko zničili, že som počas mnohých bezsenných nocí žiadal Boha, aby ma od týchto finančných problémov oslobodil. Dobrotivý Boh sa nado mnou zľutoval. Mladší brat Antal, ktorý skončil na ostrove Capri, ma ustanovil za jediného dediča. Zostala po ňom pekná vila s veľkou záhradou a vinohradom v najkrajšej časti Capri, oproti Neapolu a Vezuvu.¹⁵¹ Vilu sa mi začiatkom roka 1890 podarilo predať za 30-tisíc frankov, teda 14-tisíc forintov. A tak to, čo mi dvaja bratia vzali, mi Boh prostredníctvom tretieho nahradil.

¹⁵⁰ Haan sa v histórii Transocia najviac priblížil ideovej základni slovenského národného hnutia, najmä v súvislosti s reflexiou veľkomoravských reálií a poslania cyrilometodskej tradície. Okrem iného napísal: „*Slowáci nassi slaužiwali bohům swým pod holým nebem, w lesich a hájeh, které se tehdaž oslawowáním bohů a byhyň ozýwali. [...] Te hdáž horni Uhorsko s Morawau twořilo jednu welikau řissi a řisse tato jmenowala se králowstwím Welkomorawským. Rastislaw, tehdejsi kniže welkomorawské, slysew o blahodějném náboženstwí Krystowem, poslal schwálně posly do Carihradu (Konstantínopole) k císaři řeckému Michalowi s tau prosbau, aby mu poslal wěrozwestů, kteříby jej a jeho národ náboženstwí křestanskému poučili a potom pokřestili. Císař poslal i hned k němu dwau bratrů, totiž: Cyrilla a Methoda... [...] Tito dwa bratrowé kteří již několik roky předtim byli Bulhariůw – též slowanský kmen, obrátili k náboženstwí křestanskému, poněwadž znali slowanský jazyk, w mateřské řeči učilí nassich otcůw prawdám ewanjelium.*“ Haan, Ludewit: *Cithara sanctorum*, její historia, její půwodce a tohto spolupracovníci. Pešť: Viktor Horňanský, 1873, s. 66.

¹⁵¹ Vid' list č. 20.

Príloha

1. Ján Kollár Ľudovítovi Haanovi pred rokom 1839

Přemilý Slowane a Přjteli!

Ačkoli snad w žádný garmarek geště tolikeryjmi pracemi zawalen sem nebyl gako prawě w přjtomný tento, anť mimo garmarek i senioratnj Konvent, pohřebnj počestnost čili exequie zwěčnělému p. G. Inspektorowi Pronaymu¹⁵² atd'. se držj: nic méně wšak nechtěl sem opustiti abych Was nowého Slawobratra w kolu našem nepřjwjtal aspoň několika slowy, s tým slibem, že co nynj pro okoličnosti nelze, to budaucně snad skrze Pipku neb jinau Prešovskau do Peště i krom garmaku chodjci příležitost wynahradjm.

Gá giž předtjm sice slyšel sem chwálu Waši ze mnoho stran: ale teprw nynj z Wašich gak Mně tak přjteli Wrchowskému psaných listůw přesvědčil sem se o tom, že Wy negen milownjkem národu ale i učinliwým a vzdělaným milownjkem gste. O kýž se gen počet mladjků Wám podobných množj w našich školách: tak nám krásná budaucnost odplatu dá za trpkau přjtomnost.

O knihách mogjch Wám ku prodagi zanechaných psal mi pan Srenka při geho odchodu: to račte časem podle Wašj pohodlnosti zprawiti.

¹⁵² Sándor Prónay (1760 – 1839) generálny inšpektor evanjelickej cirkvi v Uhorsku.

*Mé neynowěgšj djlo (Indico-Slavica)¹⁵³ Sláwa bohyně téměř již do-
tištěné gest a však tohto garmarku geště cele dokončeno býti nemohlo.
Wybladejte w Presowě Pipku furmana a naložte mu aby se budaucně
u mne pokaždě ohlásil.*

*Kázně Dr. p. Muňayho¹⁵⁴ rozdám nynj p. fararům. Wyřid též gemu
mé srdečné pozdrawenj, giž předtým wysoce sme ho sobě wážili gako
může učeneho a šlechetného, nynj ho ale nadto geště i milugeme jako
ochránce našeho gazyka a syna Sláwy.*

Mějte se blaze

2. Pavel Rell Ludovítovi Haanovi¹⁵⁵

Z Abelovej Oct 1872.

Brat a Priátěl mój drahý!

*Radostou rozpomienkou vše zaznieva srdce moje, ked na Vás pomys-
lim, zvlášte od toho času, ako som sa zas s Ĥebou zišol; cez pamät my
prechodja tie blahje dni, kterje som dakedy na Čabe, aj vo vašom priá-
telstve prežil.*

*Vdačně som chcel vyhoveť Tvojej žiadosti, hned po mojom návrate z
Pešti, ale zaňešený druhými starostmi a prácami dosial som nevystihol;
ačpráve som den smrti tvojho starýho pána otca hned v prvých dnoch
ponavate vynašol.*

V matriky našej Abelovskej takto o jeho smrti stojí:

¹⁵³ Jan Kollár: Sláwa Bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanův. Pešť: Tis-
kem J. M. Trattner-Károlyoho, 1839.

¹⁵⁴ Anton Munyay (1787 – 1849), teológ, historik, od roku 1832 profesor teo-
lógie na evanjelickom kolégiu v Prešove.

¹⁵⁵ Pavel Rell (1823 – 1891), evanjelický farár, botanik, bratranec Haana.
V rokoch 1850 – 1852 evanjelický kaplán v Békešskej Čabe.

Mortui A. 1783.

Abelova

Madacska¹⁵⁶

Nedelisste.

Mares foeminae

adulti infra 15 adultae infra 15

F. 3. Joannes Hahn uxoratus Loci Rector a[nn]o[rum] 29

F. znamená Február.

Tvojmu pánu otcovi som sice raz, keď mi v liste podotknúť, že už ťelko bude mať rokou, – bol odpísal z našej matriky den jeho narodenia; neviem či sa aj Ťebe nezavďačím, keď Ti ho tu udám.

O jeho narození takto stojí:

Annus 1779.

Abelova Negyliste Madacska

Mares Foem.

Febr. 3. Joannes p. Joannes Hahn loci Rector m. Maria Bohn. Sponsor Georgius Bánik, Matthias Veszteg, Paulus Mravik, Matthias Deak Gregor Anna Blasius Pastrix, Catharina Bánik

Krstil ho Samuel Blasius, ktorý od roku 1772 marc. začal ako farár abelovskej úradu až do 1783. 18 Oct pisał matriku. –

Už ale 1783 24. novembra stojí v matriky:

Sub ministro Gabriele Petian, – ktorý bol otec tvojej drahej matky.

Kde sa poďel Blasi, či odišol do druhej cirkvi a či zomrel, to neznám. Jeho dcera Eva ako vdova Korcsek to bývala na Abelovej u môjho pána svokra Fridricha Korcsek, bola mu tetka; jej muž bol Cassae perceptor v Miškolci.

Ako že sa mávate? Ráč vyrádiť moje a mojich srdečné pozdravenia: tvojej drahej ženičky, bratovi Vilhelmovi, Berczimu a Tonimu.¹⁵⁷ Po-

¹⁵⁶ Madačka a Nedelište, časti obce Ábelová.

¹⁵⁷ Amália Haanová – manželka Haana. Vilmos, Albert a Antal Haan – bratia Ľudovíta Haana, a tiež bratrance Rella.

zdravujem aj mojich bývalých priateľov a známých. Z úprimným vinšom stályho zdravja a s srdečným pozdravom som vždy

*Tvoj
dúverný brat a priateľ
Pavel Rell*

[Mojí doma zostali vám službu vzkazujú.]

Službu vzkazujem pánu Superintendentovi

Dr. Gust. Szeberinyimu.¹⁵⁸

Na dilo cithara Sanctorum,¹⁵⁹ její historia a. td. sa s predplatkom hlásim, – [prednejškom] na 5 exempl., ak viac sossbieram, oznámim.

3. Pavel Rell Ľudovítovi Haanovi

Z Abelovej 3 Dec. 1872

Brat môj drahý Lajko!

Hned po prijati tvojho mne milýho lista, v ktorom si mi tvoju milú podobizen poslal, – ktorú Ti srdečne dakujem, – prichytil som sa bol k hladanú tých dátou, ktoré by si ešte vedieť žiadal; mezitým sa mi trochu práci prisporilo, na krátky čas som písania lista odložil, jsúc v tej nádeji, že sa za to na mňa mrzeť nebudeš.

Aby som nezabudol, hned z počiatku Ťa prosim, za Wilím báčiho¹⁶⁰ podobizeň a životopis; aj Vilmos by mi mohol poslať, aj Berczi, ved by

¹⁵⁸ Gusztáv Szeberényi (1816 – 1890), evanjelický kňaz v Békešskej Čabe a superintendent.

¹⁵⁹ Ľudovít Haan: Cithara sanctorum její historia, její půwodce a tohoto spolupracovníci. Pest, 1873.

¹⁶⁰ Ján Wilim (1800 – 1871), evanjelický učiteľ v Békéskej Čabe, Haanov svokor.

som jim nezostál ani ja dlžen. Ráč jim oznámiť moje srdečnô pozdravenia. Či Toniho fotografia nemate na zbyť?¹⁶¹

Smrt alebo radšej den umretia Tvojej starej Pani matky, bolo trochu tažko vynajst; iba ked som Šteutsok Janovho Iho syna, a podla toho kedy sa Steutsok druhý raz s Annou Bernátovou znova oženil, potom kedy sa z prvýho manželstva pošlá Zuzka narodila vyzvedel, – iba potom mezi tými roky som chybně udanú – Annu Steutsok mohol najst. No ale som hu preca našol, a tak, čo si vedieť žiadal, Ti vdačne zdelujem.

Prezerajúc matrike našol som kedy môj starý otec Ján Rell s vdovou Annou Petian do stavu stúpil manželskýho; to ale že som našol tebe môžem ďakovať, že si ma požiadal, v našej matriky data hľadať.

Zdraví sme chvala Bohu; to mi píšu aj moje deti z Prešporku Palík, z Bystrici Žiga, a z Lučenca Milka a Marika; dve mám doma Belku a Ferka. Iba moja žienka v budinskom bláznici, nič ni lepšie.¹⁶²

Lutujem Ťa, že sa ti domáce trápenia pre nemoc tvojej drahej žienky množi! Ako dobre vyzerala, ked som Vás ešte ja navštívoval.

Možno, že aj ja, ak mi päta k uchu bude [dochnút] (=že sa celky nevytrovim,) viedenskú vystavu navštívim, ked si pre syna do Prešporku pôjdem.

Srdečne Ti ďakujem aj za historičnú stránku lista mne písanyho, tak do podrobnosti všecko čo ma zajíma opisujícího. O Orvošky nič inšô neznám, len to, že do kostola pilne chodievala, zaslúžila lepši los.

Pozdrav všeckých srdečne: Vilmoša ai s familiou, Bercziho, – a úbec všeckých ktorí sa na mna rozpominajú. Toni už bezpochyby odišol¹⁶³ – Pán Boh ochráni Molnároucou¹⁶⁴ ked budeš písať, pozdrav jich odo mna. Panu Superint. Szeberínimu ráč podať moje služby.

¹⁶¹ Vilmos, Albert a Antal, bratia Ľudovíta Haana a Rellovi bratrancei.

¹⁶² Prvá manželka Rellova, rodená Korcseková (Korčeková), ktorá sa podľa Haana, „pobláznila“.

¹⁶³ Viď poznámka č. 157.

¹⁶⁴ Vilhelmina Molnárová, rodená Haanová, Haanová sestra.

Dobre sa maj, aj s tvojou drahou Malikou, aj s Zsilinskovci.¹⁶⁵ Zostane v ochranu božít poručení. Moji Vás srdečne pozdravujú

*Tvoj
úprimný brat
Pavel Rell*

*Predplatky na Cithara Sanctorum
Snad i Ty primeš? mám do 15. –*

*Poznamenania slávnej familii
Haan sa tykajúce:
z matrik Abelovskej a. v. evanj. Cirkvi*

1783ho d. 3 Febr. zomrel:

„Joannes Hahn, uxoratus loci Rector ao 29.”

1789ho 23 Febr vydala sa jeho vdova Maria Hahn za Jana Steucsok (Makaj) v Abelove.

zpomína sa, že bol: sartor.

dietke mali: Annu, Mariu, Susannu, táto nar 1895. 13. aug. Z tých r. 1872ho ani jedna nežila.

najmladšia Zuzanna zomrela 1855ho 11 aug. na cholera.

— —

V matriky zomrelých je meno premenenô, tu sa

z r. 1803. Nov 1. zpomína:

„Anna Steucsok nata Bohn Carponensis

„olim huius Rectrix anno 48.”

Z toho vysvitá, že je táto Anna tá jistá, ktorá sa vdala za Jana Steucsok – r. 1789. 23. Febr a sice ako Maria Hahn.

Vydal v Abelové 3 Dec. 1872 Pavel Rell

ev. a. v. farár

¹⁶⁵ Mihály Zsilinsky za manželka Karolina, rodená Haan, Haanová dcéra.

Dielo Ľudovíta Haana – výberová personálna bibliografia

Dielo Ľudovíta Haana (výber)

1845

Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára. N. Várad, 1845, s. 36.

Pamětnosti B. Čabanské, ku stoletní památce taměgssjho starého ew. chrámu. Budin, 1845, s. 38.

1847

Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 1. vydanie. Szarvas, 1847.

1853

Ó és Új Nagylaknak történetei az ottani evang. ágost. hitv. egyház félszázados ünnepekor / emlegették ZayácZ Daniel, Haan Lajos. Szarvason, 1853, s. 35.

Děgepis starého i nowého Nadlaku který k půlstoletnj jubilegnj Slawnosti tamegssj ewangelické a. w. Cjrkvě sepsali a widáli. Sarvaš, 1853, s. 39. (Spoluautor Daniel Zayác)

1858

Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenesi adscriptorum. Gyulae, 1858, s. 180.

1859

Időszaki tábla a magyar protestáns egyház történetéhez. Pest, 1859.

1860

Énekes könyv a békés-csabai ev. egyház külön használatára. Arad 1860.

Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 2. vydanie. Arad, 1860.

1863

Statisztikai jegyzetek Békés-Csaba mezővárosáról, különösen az ottani ágostai hitv. evang. egyházzól. In Statistikai Közlemények. A hazai állapotok ismeretének előmozdítására. Red. János Hunfalvy. 1863, V. roč., s. 300 – 307.

1866

Pametnosti Békeš-Čabánske. Pešt, 1866, s. 82.

Békés Csaba mezővárosa hajdanáról 's mostani állapotjáról. 2. rozšírené vydanie. Pest, 1866, s. 60.

Időszaki tábla Magyarország történetéhez. Pest, 1866.

1867

Békésvármegye főispánjai. In *Századok*, 1867/3, s. 272 – 278.

1869

A szent-antal-selmeecz-korponai bizottság jelentése. In *Századok*, 1869, s. 608 – 625. (Spoluautori: Kálmán Thaly, Vilmos Frankl, Gyula Dessewffy, Ferenc Supala)

1870

Békés vármegye hajdana I. Pest, 1870.

Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 3. vydanie. Pest, 1870.

1872

Még egy szó Dürer Albert származási helyéről és családi nevééről. In *Századok*, 1872/9, s. 646 – 647.

1873

Ajtósi Ajtós volt-e Dürer? In *Századok*, 1873/1, s. 70 – 72.

Cithara sanctorum, jeji historia, jeji půwodce a tohoto spolupracovníci. Pest, 1873, s. 83.

1874

Kollár János és Sláwy dcerája. *Magyarország és a Nagyvilág*, 4. 10. 1874, č. 40, s. 492 – 493; 11. 10. 1874, č. 41, s. 505.

1875

Jelentés a radványi levéltárról. In *Századok*, 1875/2, s. 113 – 115.

B. Haruckern Ferencz udvara Gyulán 1743 – 1758. *években*. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve I.* 1874 – 1875, s. 12 – 28.

Az 1543-iki gyulai országgyűlés In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve I.* 1874 – 1875, s. 76 – 78.

1876

A történelem előtti korszak. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve II.* 1875 – 1876, s. 34 – 42.

Békés megye III-ik. Károly alatt. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve II.* 1875 – 1876, s. 57 – 71.

Česko-slovenské listiny. In *Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu*. 1876/1, s. 64 – 65.

1877

Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal. Összegyűjt. és közrebocsájtja Haan Lajos és Zsilinszky Mihály. Budapest, 1877, s. 275.

Békésmegyei agyag-, ércz és csontnemű régiségek In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve III.* 1876 – 1877, s. 48 – 58.

Szegedi Kis István élete. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve III.* 1876 – 1877, s. 114 – 129.

Márki Sándor: Sarkad története. 1877. In *Századok*, 1878, s. 290 – 294. Recenzia.

1878

Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről. Békés-Csaba, 1878, s. 55.

1879

Bél Mátyás. Pest, 1879. (Székfoglaló. *Értekezések a tört. tud. köréből VIII.* 8.

Huzain bég, gyulai várparancsnok magyar levele és magyar köriratú pecsétje 1604 évből. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve V.* 1878 – 1879, s. 33 – 36.

A szarvasi, túri és szent-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve V.* 1878 – 1879, s. 62 – 67.

Seniorát békešký. In *Korouhev na Sionu.* 1879, s. 7 – 9, 20 – 21, 35 – 36.

Seniorát bačsrjemský. In *Korouhev na Sionu.* 1879, s. 180 – 182, 197 – 199.

Jiří Tranowský. In *Ev Luth. Kalendár.* 1891, s. 41 – 44.

1880

Gyula város tanácsának levele 1560. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve VI.* 1879 – 1880, s. 81 – 85.

1881

Zipser Geschichts- und Zeitbilder. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte von S. Weber, evang Pfarrer in Bela. In *Századok*, 1881/1, s. 81 – 83. Recenzia.

1882

A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest, 1882, s. 183.

1883

Regesták Békésvármegye közgyűléseinek jegyzőkönyveiből. (1715 – 1795). In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve IX.* 1882 – 1883, s. 78 – 99.

1884

Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 4. v. ydanie. Pest, 1884.

Regesták Békésvármegye közgyűléseinek jegyzőkönyveiből. (1728 – 1794) In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve X.* 1883 – 1884, s. 43 – 118.

1885

Regesták Békésvármegye közgyűléseinek jegyzőkönyveiből. (1715 – 1795) In *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve XI.* 1884 – 1885, s. 101 – 155.

1887

Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 5. vydanie. Békés-Csaba, 1887.

1968

Békéscsaba története. Békéscsaba, 1968, s. 106.

1971

Haán Lajos naplója. Részletek. Ed. János Papp. Békéscsaba, 1971, s. 116.

1976

Szabó Károly huszonöt levele Haán Lajoshoz. Ed. Pál Lipták. Békéscsaba, 1976.

Szeghalom. In *Írások Szeghalom múltjából.* Ed. Jenő Miklya. Békéscsaba – Szeghalom, 1976, s. 9 – 17.

1984

Haán Lajos levelei Márky Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Ed. Tibor Somlyói Tóth. Békéscsaba, 1984, s. 32.

1991

Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Red. Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991, s. 215.

Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről. Red. Ferenc Szabó. Gyula, 1991, s. 61.

1992

Pamätnosti Békés-Čabianske sdelil Ludewit Haan. Do súčasnej spisovnej slovenčiny prepísal Miroslav Kmeť. Red. Edita Pecsényová. Békéscsaba, 1992, s. 174.

1994

Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett Haan Lajos. Budapest, 1994, s. 36.

Odborná literatúra o Ľudovítovi Haanovi (výber)

Katona, Csaba: „A templomba járó öregeket faggattam [...] a régi Csabáról.“ Haan Lajos mint ember és történész. In *A múlt felfedezői.* Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat múltjából. Red.: Ádám Erdész – Csaba Katona. Gyula, 2011, s. 16 – 34.

Király, Péter: Ludwjk Haan, Pamětnosti B. Čabaské (1845) – Štefan Jančovič, Slovník a mluvnica (1848). In *275 rokov v Békešskej Čabe.* Prednášky sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993. Red.

Ondrej Krupa. Békešská Čaba, Slovenský výskumný ústav, 1995, s. 27 – 33.

Kmeť, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Nadlak, 2010, s. 53 – 76, 136 – 148, 194 – 202.

Kmeť, Miroslav: *Ludovít Haan a Michal Žilinský (Zsilinszky) ako slovenskí cirkevní historici*. In *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds.: Eva Krekovičová, Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková. Békešská Čaba, 2010, s. 328 – 335.

Krupa, András: Haan Lajos és Békéscsaba néprajza. In *Honismeret*. 1994/5, s. 16 – 19.

Márki, Sándor: Haan Lajos emlékezete. In *Századok*, 1893/4. 289–304. p.

Pesty, Frigyes: Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. 2 zv. Pest, 1870. In *Századok*, 1870/7, s. 478.

Sedláková, Katarína: *Študentské roky Ludovíta Augusta Jaroslava Haana v Prešove (1834 – 1839)*. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť, 14. – 15. 10. 2005. Red. Anna Divičanová, Alexander Ján Tóth, Alžbeta Uhrinová. Békešská Čaba, 2006, s. 433 – 438.

Székely, Lajos: Haan Lajos, a történetíró. In *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Red.: Gyula Kristó – Lajos Székely. Békéscsaba, 1970, s. 169 – 187.

Székely, Lajos: Néhány szó Haan Lajosról. In *Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Red.: Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991, s. 7 – 11.

Székely, Lajos: Haan Lajos a történetíró és a magyar-szlovák barátság úttörője. In *Emberek, sorsok, forradalmak.* Történelmi arcképvázlatok a társadalmi haladás és nemzeti megbékélés jeles képviselőiről. Red. András Hegyi. Szeged, 1983.

Zsilinszky, Mihály: *Emlékbeszéd Haán Lajos lev. tagról.* Budapest, 1893.

Csaba Katona: „Učiaci sa teológiu, píšuci maďarské a slovenské básne.“

Portrét kňaza/historika s dvojakou identitou

„Je zvláštne, že Lajos Haan, ktorý mal jazyk vo svojej moci na kazateľnici, vo verejnom živote i korešpondencii, v troch jazykoch písal pekné básne a jeho prítlačlivý prednes vždy upútal poslucháčov, nikdy nezúžitkoval svoj rozprávačský talent v samotnej literatúre a nikdy sa nesnažil o pekný štýl.“¹⁶⁶ Tieto v podstate kritické slová povedal znamenitý historik Sándor Márki¹⁶⁷ o svojom staršom kolegovi, evanjelickom kňazovi v Békešskej Čabe Ľudovítovi Haanovi, ktorý je dodnes aj jedným z najvýznamnejších bádateľov histórie Békešskej župy a v rámci nej najmä histórie Békešskej Čaby. Lajos Székely,

¹⁶⁶ Cituje Székely, Lajos: Néhány szó Haan Lajosról. In Haan Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Red.: Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991, s. 7–11. (Fekete Könyvek, 14).

¹⁶⁷ Erdész, Ádám: Ami a tarisznyába került – Márki Sándor indulása. In *A múlt felfedezői. Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat múltjából*. Red.: Erdész, Ádám–Katona, Csaba. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2011. s. 77–97. Na stránkach časopisu *Századok* neskôr Márki zverejnil nekrológ Haana, ktorého si maximálne vážil: Márki, Sándor: Haan Lajos emlékezete. In *Századok*, 1893, č. 4, s. 289–304. O vzťahu Márkiho a Haana: Somlyóí Tóth, 1984. Tu poznamenám, že v poznámkach sa neodvolávam na biografiiu osôb spomínaných v štúdiu a príslušnú odbornú literatúru, poľahky sa dajú nájsť v prácach venovaných miestnym dejinám či v iných prácach. Výnimku robím len v prípade, keď tieto biografie pochádzajú od Ľudovíta Haana.

ktorý bádala Haanova životné dielo v 20. storočí, o ňom napísal: „*Viacero svojich diel vydal paralelne v maďarskom a slovenskom jazyku bez toho, aby musel v niektorom z jazykových variantov pre zaujatost zmeniť čo i len jedinú vetu.*“¹⁶⁸

Tieto dva citáty napovedajú, že Haan nemal farbistý či pútavý štýl. Teda heroicky/romanticky/nabubrene nezveličoval, ako to bolo v 19. storočí zvykom a už vonkoncom sa nehlásil k historiografii zahalenej do nacionalizmu. Ako človek, ktorý vyrástol a žil v dvojjazyčnom (slovenskom a maďarskom) prostredí, navyše mal nemecky znejúce meno, to logicky ani nemohol urobiť, hoci sa dajú nájsť aj mnohé opačné príklady. V tejto stati však nechcem skúmať Haanov dejepisecký štýl a nebudem sa snažiť ani o jeho biografiiu, ktorá už bola napísaná.¹⁶⁹ Namiesto toho sa sústredím na zopár charakteristických rysov Haanovej osobnosti.

¹⁶⁸ Székely, 1991, s. 9.

¹⁶⁹ Székely, Lajos: Haan Lajos, a történetíró (Dejepisec Ludovít Haan). In *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Békéscsaba, 1970. Red.: Gyula Kristó – Lajos Székely.

Biografia v cocke

Aspoň krátko sa však patrí spomenúť najdôležitejšie zastávky Haanovej životnej cesty. Ludovít Haan, plným menom Ludovít Ágoston Haan¹⁷⁰ – matrika teologickej fakulty Jensekej univerzity¹⁷¹ uvádza jeho meno v podobe Haan, Ludw. Ag.¹⁷² –, sa narodil v Sámsonháze v Novohradskej župe.¹⁷³ Jeho otec Ján Haan¹⁷⁴ v obci pracoval ako evanjelický kňaz, no krátko po narodení syna sa presťahoval do Békešskej Čaby, kde chlapec vyrástol.¹⁷⁵ Môžeme povedať aj to,

¹⁷⁰ EOL IX/2. Ord. kvek. B. I. zv. (1801 – 1855), s. 334; *Haan Lajos naplója. Részletek.* Red.: János Papp. Békéscsaba, 1971. Bibliotheca Bekesiensis, 6, s. 7. Haan, Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Red.: Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991. (Fekete Könyvek, 14). s. 8. Za pomoc pri výskume prameňov v Národnom evanjelickom archíve ďakujem kolegovi a priateľovi, riaditeľovi archívu Miklósovi Czenthemu.

¹⁷¹ Jeho silné jenské väzby signalizuje latinské dielo o študentoch z Uhorska, ktorí na univerzite od jej založenia roku 1558 študovali (Haan, Ludovico: *Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum.* Gyula, 1858.), ako aj fakt, že s druhou manželkou Amáliou Vilim navštívili Jenu pri príležitosti 300. výročia založenia univerzity. Haan, 1971, s. 81–82; Haan, 1991, s. 94.

¹⁷² UAJ VLS, 1841. Za prístup k matričným údajom Jensekej univerzity ďakujem Thomasovi Pesternekovi, pracovníkovi Univerzity Friedricha Schillera v Jene.

¹⁷³ Tu si treba položiť otázku, či Haan nie je v príbuzenskom pomere s Haanovcami, ktorých erbová listina z roku 1818, teda v roku jeho narodenia, sa zachovala v pozostalosti Ivána Nagya. MNL NML XIV. 3. D. 5. No. 26. Haan család nemeslevele.

¹⁷⁴ Jeho biografiiu vid'. Haan, 1991, s. 77–85. Fotografia jeho portrétu: MNL BéML XV. 9./1604.

¹⁷⁵ Zaujímavou paralelou je, že aj slávny sarvašský evanjelický kňaz Samuel Tešedík ml. sa dostal do Békešskej župy tak, že sa v nej v čase jeho raného detstva usadil jeho otec, takisto kňaz, a rovnako to bolo aj v prípade Jána a Ludovíta Haanovcov. Haanov silný vzťah k Čabe, ako aj potrebu kritiky prameňov signalizuje fakt, že v matrike Jensekej univerzity je ako rodisko Ludovíta Haana uvedená Čaba: „Geburtsort: Csaba“. UAJ VLS, 1841.

že rozhodujúcu rolu v tomto prípade zohrala láska k alkoholu, hýrivý a márnотratný spôsob života. Pravda, nešlo o alkoholizmus Jána Haana, ale jeho predchodcu Mihálya Bosziho,¹⁷⁶ ktorého čabiansky evanjelický zbor pre pijanstvo odvolal a na jeho miesto povolal Jána Haana.¹⁷⁷ Ľudovít Haan začal svoje štúdiá v gymnáziu v Mezöberényi,¹⁷⁸ keď sa však škola presídlila do Sarvaša, v štúdiu pokračoval v hornouhorskom Prešove sčasti aj preto, aby sa zdokonalil v nemčine.¹⁷⁹ V rokoch 1841 – 1842 študoval na nemeckých univerzitách, najprv v durínskej Jene, potom v pruskom Berlíne. Roku 1842 mu v Békešskej Čabe ponúkli post pomocného kňaza a učiteľa.¹⁸⁰ V revo-

¹⁷⁶ Jeho životopis: Haan, 1991, s. 77.

¹⁷⁷ Haan, 1971, s. 7.

¹⁷⁸ O gymnáziu: Elek, László: A Vajda Péter nevét viselő gimnázium első ötven éve (1802 – 1852). In *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. századtól a XIX. század derekáig)*. Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1985, s. 174–247.

¹⁷⁹ Rodiny posielali svoje deti na hornouhorské školy spravidla aj preto, aby sa naučili po nemecky. Z Horného Uhorska zasa študenti s nemeckým materinským jazykom študovali na školách na Dolnej zemi, aby sa naučili po maďarsky. Vid' napr.: „*Z radov inteligencie sa podarilo zmapovať len životnú dráhu niekoľkých študentov, respektíve evanjelických kňazov a učiteľov, ktorí sa vrátili do cirkevného zboru. Na základe výskumu niekoľkí študovali ďalej v hornouhorských mestách, najšťastnejší sa dostali aj na zahraničné, najmä nemecké univerzity. Po dokončení štúdia si na precvičenie nemčiny väčšinou vybrali školy v Kežmarku alebo Levoči, pre osvojenie maďarčiny si zasa najčastejšie vybrali kolégiá v Debrecíne alebo Blatnom Potoku, no našli sa aj takí, ktorí sa po maďarsky učili «súkromne» v Nagyálló.*“ Kujbusné Mecsei, Éva: Migráció és peregrináció Nyíregyháza (1753 – 1848). In *Nyíregyháza*. Red.: Sándor Frisnyák. Nyíregyháza, 2003, s. 95–115.

¹⁸⁰ EOL IX/2. Ord. kvek. B. I. zv. (1801 – 1855), s. 334. Vďaka vysväteniu v Banskej Štiavnici sa v ordinačnom registri zachoval jeho krátky životopis. Pri príležitosti vysviacky kňazi podľa dištriktov vlastnoručne zapísali svoj životopis do tzv. ordinačných kníh. Dodnes sa zachovali dve knihy Banského dištriktu.

lučnom roku 1848 bol strážca národa a poľný kňaz, roku 1849 sa stal kňazom v Nadlaku a od roku 1855 pôsobil v jeho srdci milej Békešskej Čabe. Stal sa známou postavou verejného života, okrem iného bol zakladajúcim členom békeškého kasína.¹⁸¹ Skonal v roku 1891.

Popri svojej kňazskej činnosti napísal základné diela o histórii Békešskej Čaby a Békešskej župy.¹⁸² Venoval sa aj rodine Albrechta Dürera,¹⁸³ ktorá mala békešské korene, a keďže študoval aj v Jene, považovanej v 19. storočí za baštu evanjelického školstva, zozbieral aj údaje o uhorských študentoch Jenskej univerzity.¹⁸⁴ Vydal evanjelický spevník,¹⁸⁵ s názvom *A keresztény egyház története*¹⁸⁶ vydal knihu kresťanských príbehov a redigoval aj menoslov uhorskej evanjelickej cirkvi.¹⁸⁷ To, že bol akceptovaným historikom, signalizuje fakt, že sa stal členom Maďarskej akadémie vied, respektíve členom výboru Maďarskej historickej spoločnosti.

¹⁸¹ Elek, László: Békés megye színeszeti emlékei a Bach-korszak első éveiben. In *Művelődés, irodalom Békés megyében II. (A XIX. század derekától az 1880-as évekig)*. Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1988. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 13, s. 54.

¹⁸² Haan Lajos: *Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról*. Nagyváradi, 1845. Haan Lajos: *Békés-Csaba története*. Békés-Csaba, 1858. Haan Lajos: *Békés vármegye hajdani I–II.*, Pest, 1870–1877. Haan Lajos: *Békés-megyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal*. Budapest, 1877.

¹⁸³ Haan Lajos: *Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről. 1 kétoldalas térképvázlattal*. Gyula, 1878.

¹⁸⁴ Haan, 1858.

¹⁸⁵ Haan Lajos: *Énekeskönyv ágostai hitvallású evangéliumi hívek számára*. Pest, 1871.

¹⁸⁶ Haan Lajos: *Keresztény egyház története protestáns algymnasiumok és polgári iskolák számára*. Pest, 1865

¹⁸⁷ Haan Lajos: *A magyarhoni ág. hitvallású evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára*. Budapest, 1880.

Prvý dodatok k osobitému portréту – skromnosť

V Archíve Békešskej župy Maďarského národného archívu sa nachádzajú dve fotografie Ľudovíta Haana, na jednej z nich s vážnym výrazom hľadí do diaľky.¹⁸⁸ Druhá fotografia sa evidentne zrodila v ateliéri, Haan na nej stojí v hrdej napoleonskej póze pred fotelom a zasklenou knižnicou, jednu ruku má schovanú pod kabátom a druhú vsunutú do vrečka nohavíc.¹⁸⁹ Fotografia jeho portrétu,¹⁹⁰ ktorú takisto uchováva župný archív, však ukazuje, že maliar si svoj model trochu zidealizoval: Haanove črty sú jemnejšie, na hrudi má vyznamenanie. Snímky vyvolávajú dojem, že Haan bol strohý, zaťažený človek bez humoru, ktorý životné radosti nahrádzal prácou. Tento pocit umocňujú aj niektoré jeho denníkové zápisy, napríklad, keď členov Maďarskej historickej spoločnosti na obvyklom výjazdovom zasadnutí s veľkou pompou prijalo jeho bývalé školské mesto, Prešov: *„Ročné výjazdové zasadnutie Maďarskej historickej spoločnosti¹⁹¹ sa konalo v Prešove. (...) Cez Miškovec a Košice sme do Prešova dorazili okolo ôsmej večer. Železničná stanica bola vyzdobená kvetmi a osvetlená lampiónmi, vedenie župy a mesta nás vívalo v slávnostnom šate. Privítaciu reč predniesol hlavný župan. (...) Potom sme vysadli na koče a za jasú dvesto faklí sme vošli do vysvieteného Prešova ozdobeného zástavami. (...) Žiaľ, Prešovčania nás tak zamestnali rôznymi slávnosťami (bál, divadelné predstavenie, slávnostné obedy atď.), že na prácu nám zostalo len málo času.“¹⁹²*

Z jeho denníkových záznamov sa však rysujú aj kontúry iného portrétu. Haan slová necifruje, vyhýba sa zbytočným prívlastkom,

¹⁸⁸ MNL BéML XV. 9./100.

¹⁸⁹ MNL BéML XV. 9./1808.

¹⁹⁰ MNL BéML XV. 9./1803.

¹⁹¹ Roku 1881.

¹⁹² Haan, 1971, s. 112.

mohli by sme povedať, že píše jednoducho. Jednoducho, ale nie nudne – črtá sa pred nami osobnosť skromného, odmeraného človeka, ktorý je napriek úderom osudu¹⁹³ vyrovnaný, nemá v srdci hnev, akceptuje Božiu vôľu a má jemný humor. Haanov zmysel pre humor si všimol už Gyula Dedinszky. Jednu z podkapitol svojej state *Veselá Čaba (Príbehy – rozprávky)*¹⁹⁴ nazval *Stará Čaba* a v tejto súvislosti poznamenal: „*Príbehy zhrnuté pod týmto názvom sa našli v zápisniciach, starých publikáciách a najmä v rukopisoch Lajosa Haana.*“ Haan si teda zapisoval aj humorné príbehy, hoci ich nezverejnil. To, že aj on dokázal písať farbisto a trefne, ak to práve považoval za vhodné, potvrdil Dedinszky aj konkrétnym príkladom: „*Roku 1744, kedy bol za kňaza zvolený Samuel Tešedík,*¹⁹⁵ *pripomínala Čaba bzučiaci a nepokojný úl. Tešedík však železnou rukou urobil poriadok, z rôznych fragmentov ľudu sformoval jednotný ľud, ako duchaplné konštatoval Lajos Haan: Tešedík mnoho hláv vtlačil do jedného klobúka.*“¹⁹⁶

Na potvrdenie vyššie spomínaného si pozrieme úvod k denníku, ktorý Haan napísal preto, lebo to, čo on nazýva denník (text nazýva denníkom aj táto stať, ako aj doterajšia odborná literatúra), nie je zväčša nič iné než memoáre. „*To, čo som doteraz každý týždeň zameškal, vynahradím zo svojich spomienok až do dnešného dňa, kedy som denník začal písať, a to do 16. januára 1870. Je možné, že zabudnem zaznamenať niečo, čo by mohlo byť zaujímavé: čitateľa však môžem*

¹⁹³ Haan roku 1848 stratil svoju prvú manželku Karolinu Vilim a zostal sám s dvojročnou dcérou Linkou (Karolinou). Haan, 1991, s. 95. Roku 1874 zasa pochoval svoju dcéru, ktorá sa medzičasom vydala za Mihálya Zsilin-szkého. Haan, 1971, s. 100–101.

¹⁹⁴ Vidám Csaba (Történetek – mesék).

¹⁹⁵ Čabiansky kňaz Samuel Tešedík starší. Jeho biografiiu vid' Haan, 1991, s. 65–72.

¹⁹⁶ Dedinszky, Gyula: Vidám Csaba (Történetek – mesék). In *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából*. Red.: Gyula Erdmann. Gyula, 1993. Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 5, s. 288.

*ubezpečiť, že všetko, čo napíšem, je pravda a stalo sa to tak, ako som napísal.*¹⁹⁷

Formuluje teda jednoducho a čisto, bez pochybností a jeho tón sa až do konca nezmení. Nepíše rozvláčne, napríklad, o tom, prečo a ako ho začala zaujímať minulosť Békešskej Čaby, v ktorej vyrástol, v podstate uvádza len fakty: „*Vždy, keď to bolo možné, som nešiel do školy a vo dverách starého kostola som od starcov vyzvedal, aká bola stará Čaba.*“¹⁹⁸

V jeho posolstve nie sú emócie ani vtedy, keď by to bolo sčasti odôvodnené a sčasti by sa aj téma „odvďačila“, že sa pokúša pôsobiť na city. Jeho hlas nie je sentimentálny, napríklad, ani pri opise toho, že takmer o polstoročie neskôr bol v Prešove ubytovaný na rovnakom mieste ako v študentských časoch, dokonca je pri spomienke na študentské časy, keď skúšal svoj básnický rozlet, citeľný skôr istý nenápadný humor: „*Bol som ubytovaný u Vandráka*¹⁹⁹ *v tej istej izbe, kde som pred 44 rokmi býval ako študent, učiaci sa teológiu a píšuci maďarské a slovenské básne.*“²⁰⁰

Pre Haanov pohľad na svet je typické, že takmer nikdy nelamentuje, jeho skromnosť sa zasa prejavuje v tom, že ani v závažnejších prípadoch necíti právo súdiť.²⁰¹ Opisuje, napríklad, bujaré študent-

¹⁹⁷ Haan, 1971, s. 5.

¹⁹⁸ Haan, 1971, s. 9.

¹⁹⁹ Citujúc Lászlóa Eleka: „*András Vandrák, ktorý zostal navždy verný kolégiu, sa ako Gregussov nástupca stal všemajstrom filozofickej triedy.*“ Elek, László: Sárosi Gyula és költészetének Békés megyei vonatkozásai. In *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. Századtól a XIX. század derekéig.)* Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1985, s. 150.

²⁰⁰ Haan, 1971, s. 112.

²⁰¹ V súvislosti s Mihályom Boszim, ktorý bol vyhodený pre svoj alkoholizmus, bol však Haan raz predsa len popudlivý. Boszi, ktorý prišiel do Čaby z Aszódu, na dvore fary vlastnoručne dvanásťkrát udrel prútom kočiča len preto, aby si pamätal, kedy ho do Čaby priviezol. Haan sa vtedy nezdržal a napísal: „Hlupák!“ Haan, 1991, s. 77.

ské pitky v Jene, hoci ako hlboko veriaci človek, ktorý bol bytostne a z presvedčenia zástancom práce a disciplíny, sa s tým nedokázal stotožniť: „*Nás, Madarov, mali všetci radi a vážili si nás, hoci nepatríme do jednej spoločnosti, radi nás videli na svojich comersoch.*“²⁰² *Pamätám si, že raz sme boli na comerse Vetsfálčanov.*²⁰³ *Už okolo dvanástej sa sotva dalo s niekým triezvo porozprávať. Senior opitý na mol ležal pod stolom, dekan na lavici atď.*“²⁰⁴

Druhý dodatok k osobitému portrétu – humor

Už vyššie sme poukázali na to, že v Haanových riadkoch často cítiť akýsi tichý humor, niekedy dokonca aj jemnú iróniu bez akéhokoľvek hnevu. Je možné, že človek, ktorý detailne opísal nižšie citovaný príbeh zo župných volieb, si nevšimol jeho tragikomické zafarbenie? „*Keď sa volili komisári, opäť sa spustil obrovský vresk a hrmot. Kandidovali dvaja: Sándor Jeszenszky a János Kunos. Jedna strana schytila Jeszenszkého, druhá zasa Kunosa a vyše pol hodiny ich vláčili hore-dole po dvore bez prestania vykrikujúc: Jeszenszky! Kunos! Obaja chudáci boli bledí ako stena. Niekedy ich niesli tak blízko seba, že si takmer buchli hlavy. Zrazu sa Kunosovi, zrejme ako dôsledok mučenia neustálym vláčením, stala ľudská vec: pocikal sa! Viac nebolo treba. Keď kortešom začala po rukách tiecť nečakaná tekutina, razom ho zhodili a začali kričať, »Fuj! Pomočil sa! Pomočeného nechceme!« Tak sa skončila komédia, Jeszenszky zostal sám a vyhral.*“

²⁰² „... v isté dni sa síce stretávali na takzvaných comersoch či comptatiách, ale u nich nebolo hlavné jedlo a pijatika, ale sebvavdelávanie.“ Haan, 1971, s. 27.

²⁰³ Podľa Haanovho denníka sa mládež na Jenskej univerzite združovala do troch väčších geografických landsmanschaftov: vestfálskeho, francúzskeho a durínskeho. Haan, 1971, s. 27.

²⁰⁴ Haan, 1971, s. 27.

Pri vtipnejších epizódach mal Haan sklony – prirodzene, v porovnaní so sebou – byť obšírnejší, jeho skutočný, jedinečný humor sa však zaskvel vtedy, keď si dovoľil „úsmev“ v súvislosti s vážnou vecou, ktorá sa ho osobne týkala. A to spravidla vtedy, keď sa rozhodlo o nejakej dôležitej veci, či už v jeho prospech, alebo neprospech. Po nezdare si u Haana neprečítame nariekanie či nadávky, no ani samochválu po zdare. Vynikajúcim príkladom jeho humoru spojeného so skromnosťou je to, keď opisuje, ako ho roku 1867 Maďarská historická spoločnosť (o ktorej ešte bude reč) zvolila za člena svojho vedenia: „*V tom istom roku vznikla v Pešti Maďarská historická spoločnosť. Hneď na prvom zasadnutí som bol aj ja zvolený za člena riadiaceho výboru.*“²⁰⁵ Za touto vetou naznačujúcou veľkú poctu si však prečítame slová, ktoré čitateľa nútia veci ihneď prehodnotiť a zároveň si čerstvého člena výboru väčšmi oblúbi: „*Celkovo je nás 45.*“²⁰⁶

Spoznajme napokon aj Haanovu schopnosť znášať neúspechy, právom sa totiž tvrdí, že je ľahké byť skromný, keď človek práve zožal úspech. Haan však nepoužíval veľké slová ani v prípade, že mu niečo nevyšlo. Ide konkrétne o to, že bol navrhnutý za člena akadémie, pričom mu svätosväte prisľúbili, že jeho zvolenie je isté. Nebolo to však tak a on so sympatickou skromnosťou napísal: „*V marci 1871 som dostal list od superintendenta Székácsa. (...) Žiada ma, aby som mu zaslal zoznam mojich doterajších prác. Napísal mi, že teraz mi nepovie, prečo to žiada; napíše mi to neskôr. Jeho pranie som splnil, vediač, že to žiada preto, lebo ma chcú zvoliť za člena akadémie. O niekoľko týždňov ma informoval, že Arnold Ipolyi, vtedajší egerský kanonik, sa podujal ma odporúčať, Lónyay, Antal Csengery, biskup Mihály Horváth, Flóris Rómer atď. prisľúbili svoje hlasy. Ipolyi ma aj odporúčal, ale ja som krásne prepadol. Chýbali mi dva hlasy. Dostal som pätnásť hlasov,*

²⁰⁵ Haan, 1971, s. 95.

²⁰⁶ Haan, 1971, s. 95.

*na zvolenie som ich potreboval sedemnášť. Tak som ešte tri razy prepadol, až som bol konečne v roku 1877 na piaty raz zvolený.*²⁰⁷

Haan sa po viacerých neúspešných pokusoch napokon stal členom Akadémie, o čom informoval časopis Maďarskej historickej spoločnosti *Századok*: „*Korešpondujúcimi členmi sa stali Haan a Leo Beöthy. Prvý je monografista Békešskej župy, druhý zasa píše o národnom hospodárstve.*“²⁰⁸ Aj v tejto súvislosti zacytujem samotného Haana, ktorý významnú udalosť zachytil opäť fakticky, svoje slová na rozdiel od prvého pokorujúceho neúspechu necifroval: „*V Békešskej župe som dnes jediný člen Akadémie.*“²⁰⁹

Krátke zhrnutie

V tejto stati som sa pokúsil načrtnúť osobnosť Ľudovíta Haana. V závere svojej štúdie sa s Haanom rozlúčim od neho vypožičanou vetou, ktorou síce charakterizoval svojho otca Jánosa Haana, no môžeme s istotou tvrdiť, že v jeho prípade platí porekadlo, že jablko nepadá ďaleko od stromu: „*Nikdy ho neopúšťala dobrá nálada a humor, ktoré pramenili z čistoty duše.*“²¹⁰

²⁰⁷ Haan, 1971, s. 98.

²⁰⁸ Tárcza. In *Századok*, 1877, č. 11, s. 571.

²⁰⁹ Haan, 1971, s. 104.

²¹⁰ Haan, 1991, s. 83.

Pramene a literatúra

1. *Pramene*

MNL BéML	Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula
XV. 9.	Gyűjtemények. Fényképek
EOL	Evangelikus Országos Levéltár, Budapest
IX/2. Ord. kvek.	Tematikus gyűjtemények. Ordinációs könyvek
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Kt.	Kézirattár
MNL NML	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára, Salgótarján
XIV. 3. D. 5.	Nagy Iván akadémikus, történész iratai. Különféle levéltárakból összegyűjtött iratok. Nemeslevelek.
UAJ	Universitätsarchiv, Jena
VLS	Verzeichnis der Lehrer und Studierenden

2. *Vydané pramene a odborná literatúra*

- Dedinszky, Gyula: Vidám Csaba (Történetek – mesék). In *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából*. Red.: Gyula Erdmann. Gyula, 1993. Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 5, s. 287–324.
- Elek, László: A Vajda Péter nevét viselő gimnázium első ötven éve (1802–1852). In *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. századtól a XIX. század derekáig)*. Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1985, s. 174–247.
- Elek, László: Sárosi Gyula és költészetének Békés megyei vonatkozásai. In *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. századtól a*

- XIX. század derekái*). Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1985, s. 141–173.
- Elek, László: Békés megye színészeti emlékei a Bach-korszak első éveiben. In *Művelődés, irodalom Békés megyében II. (A XIX. század derekától az 1880-as évekig)*. Red.: Ferenc Szabó. Békéscsaba, 1988. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 13, s. 20–58.
- Haan, Lajos: *Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról*, Nagyvárad, 1845.
- Haan, Lajos: *Békés-Csaba története*. Békés-Csaba, 1858.
- Haan, Lajos: *Békés vármegye hajdانا I–II.*, Pest, 1870–1877.
- Haan, Lajos: *Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal*. Budapest, 1877.
- Haan, Lajos: *Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről. 1 kétoldalas térképvázlattal*. Gyula, 1878.
- Haan, Ludovico: *Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum*. Gyula, 1858.
- Haan, Lajos: *Énekeskönyv ágostai hitvallású evangéliumi hívek számára*. Pest, 1871.
- Haan Lajos: *Keresztyén egyház története protestáns algyimnasiumok és polgári iskolák számára*. Pest, 1865.
- Haan Lajos: *A magyarhoni ág. hitvallású evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára*. 1880.
- Haan Lajos levelei Márky Sándorhoz és Szinnyi Józsefhez*. Zost.: Tibor Somlyó Tóth. Békéscsaba, 1984.
- Haan Lajos naplója. Részletek*. Red.: János Papp. Békéscsaba, 1971. Bibliotheca Bekesiensis, 6, s. 1–116.
- Haan, Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Red.: Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991. (Fekete Könyvek, 14).
- Horváth Mihály beszéde a Történelmi Társulat első közgyűlésén, 1867-ki május 15-én. In *Századok*, 1867, č. 1, s. 11–12.

- Kujbusné Mecsei, Éva: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753 – 1848). In *Nyíregyháza*. Red.: Sándor Frisnyák. Nyíregyháza, 2003, s. 95–115.
- Márki, Sándor: Haan Lajos emlékezete. In *Századok*, 1893, č. 4, s. 289–304.
- Székely, Lajos: Haan Lajos, a történetíró (Dejepisec Ludovít Haan). In *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Békéscsaba, 1970. Red.: Gyula Kristó – Lajos Székely, s. 169–187.
- Székely, Lajos: Néhány szó Haan Lajosról. In Haan Lajos: *Békéscsaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Red.: Lajos Gecsei. Békéscsaba, 1991, s. 7–11. (Fekete Könyvek, 14).

Adresáti listov Ľudovíta Haana

Bodorovský, Samuel (1825 – 1891) – banskobystriický mestský notár, advokát, zakladajúci člen Matice slovenskej.

Haan, Vilma (1813 – 1882) – staršia sestra Ľudovíta Haana, manželka lekárniko Józsefa Molnára z Veľkého Varadína.

Hroboň, Ľudovít (1817 – 1880) – evanjelický kňaz, spisovateľ, starší brat Sama Bohdana Hroboňa.

Hroboň, Samo Bohdan (1820 – 1884) – básnik, prekladateľ, predstaviteľ slovenského romantizmu.

Hurban, Jozef Miloslav (1817 – 1888) – evanjelický kňaz, spisovateľ, jeden z vodcov slovenského národného hnutia, vedúca osobnosť slovenských vojenských výprav roku 1848.

Leška, Ján (1831 – 1909) – slovenský evanjelický kňaz, spisovateľ, novinár, prekladateľ.

Odescalchi, Artur (1837 – 1925) – srijemské knieža, hornouhorský veľkostatkár, pod pseudonymom napísal mnoho štúdií, vo svojom kaštieli žil spôsobom života stredovekých rytierov.

Pajor, István (1821 – 1899) – právnik, statkár. Z jeho literárneho diela sú významné najmä jeho umelecké preklady. Prekladal prevažne z nemčiny a latinčiny, ako prvý preložil dielo Jána Kollára Slávy dcéra.

Pesty, Frigyes (1823 – 1889) – historik, zohral významnú rolu pri založení Maďarskej historickej spoločnosti, respektíve časopisu *Századok*. Venoval sa najmä historickej geografii a histórii južného Uhorska.

Roy, Pavel (1839 – 1909) – publicista, bibliograf, púchovský evanjelický kňaz.

Sasinek, František (1830 – 1914) – katolícky kňaz, historik, zakladajúci člen Matice slovenskej. Jeho diela o slovenskej histórii často vyvolávali polemiku s maďarskými historikmi, napr. s Mihályom Zsilinszkým.

Thaly, Kálmán (1839 – 1909) – historik, politik. V rokoch 1867 – 1875 bol tajomníkom Maďarskej historickej spoločnosti a redaktorom časopisu *Századok*.

Poznámka redaktora a poďakovanie

V tejto publikácii uverejňujeme najdôležitejšie časti úctyhodnej rukopisnej pozostalosti Ľudovíta Haana. Rozhodujúcimi aspektmi výberu bolo to, aby texty dovolili nazrieť do najvýznamnejších okamihov Haanovho života a boli relevantné pre slovenského čitateľa.

Mená uvádzame v podobe, v akej figurujú v prameňoch. V prípade známych slovenských osobností (napr. Ľudovít Štúr – Stúr Lajos; Ján Kollár – Kollár János; Ján Francisci – Francisci János atď.) to môže pôsobiť zvláštno, no považovali sme za dôležité naznačiť, že Haan píše o týchto osobnostiach v maďarskom kontexte, z hľadiska maďarského čitateľa. Haanovo meno neuvádzame jednotne, keďže ho používal v oboch jazykoch: tam, kde ho napísal po maďarsky, sme ho nechali v maďarskej podobe, inde ho uvádzame v slovenskej forme. Texty pôvodne napísané po slovensky sme od textov preložených z maďarčiny odlíšili kurzívou.

Tu publikované slovenské listy už vyšli v diele Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 1. (Kraków, Spolok Slovákov v Poľsku, 2014). Za súhlas s ich opätovným publikovaním spolu s poznámkovým aparátom ďakujeme redaktorom Miroslavovi Kmeťovi, Alici Kurhajcovej a Soni Polónyiovej. Ďakujeme aj archívom uchovávajúcim dokumenty, Slovenskej národnej knižnici v Martine, Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti, Békešskej župnej knižnici a Múzeu Mihály Munkácsyho v Békešskej Čabe. Významná časť Haanovej pozostalosti, najmä rodinná korešpondencia a fotografie,

sa nedávno stali súčasťou zbierkového fondu Múzea Mihálya Munkácsyho, kde ju spravoval János Kocsor. Pri príprave prílohy nám pomohol Ľuboš Kačírek.

Listy

1. Samovi Bohdanovi Hroboňovi. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenie (SNK – ALU), Martin, sig. 44 B 18. Vid'.: Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 1. Eds.: Miroslav Kmeť, Alica Kurhajcová, Soňa Polónyová. Kraków, Spolok slovákov v Poľsku, 2014. (Dokumenty, 2014.)
2. Vilme Haan. Munkácsy Mihály Múzeum, Békešská Čaba, Pozostalosť Ľudovíta Haana.
3. Frigyesovi Pestymu. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ľudovíta Haana
4. Frigyesovi Pestymu. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ľudovíta Haana
5. Jozefovi M. Hurbanovi. SNK – ALU, Martin, sig. 58 L 19 (Dokumenty, 2014.)
6. Jozefovi M. Hurbanovi. SNK – ALU, Martin, sig. 29 F 22 (Dokumenty, 2014.)
7. Pavlovi Royovi. SNK – ALU, Martin, sig. 29 F 22 (Dokumenty, 2014.)
8. Jánovi Leškovi. SNK – ALU, Martin, sig. 125 A 12 (Dokumenty, 2014.)
9. Frankovi V. Sasinkovi. SNK – ALU, Martin, sig. M 90 A 33 (Dokumenty, 2014.)
10. Kálmánovi Thalymu. Magyar Nemzeti Levéltár OL P. 1747. 17. k. 2310 – 2314.
11. Istvánovi Pajorovi. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ľudovíta Haana

12. Istvánovi Pajorovi. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ludovíta Haana
13. Ludovítovi Hroboňovi. SNK – ALU, Martin, sig. 44 RR 2 (Dokumenty, 2014.)
14. Frankovi V. Sasinkovi. SNK – ALU, Martin, sig. M 90 A 33 (Dokumenty, 2014.)
15. Samuelovi Bodorovskému. SNK – ALU, Martin, sig. M 6 A 5 (Dokumenty, 2014.)
16. Ludovítovi Hroboňovi. SNK – ALU, Martin, sig. 44 RR 2 (Dokumenty, 2014.)
17. Kniežaťu Arturovi Odescalchimu. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ludovíta Haana
18. Ludovítovi Hroboňovi. SNK – ALU, Martin, sig. 44 RR 2 (Dokumenty, 2014.)
19. Samuelovi Bodorovskému. SNK – ALU, Martin, sig. M 6 A 5 (Dokumenty, 2014.)
20. Frigyesovi Pestymu. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Listy Ludovíta Haana
21. Samuelovi Bodorovskému. SNK – ALU, Martin, sig. M 6 A 5 (Dokumenty, 2014.)
22. Samuelovi Bodorovskému. SNK – ALU, Martin, sig. M 6 A 5 (Dokumenty, 2014.)
23. Neznámemu adresátovi. Odpis Jána Chlebnického, Archív Výskumného ústavu CSSM, Békešská Čaba, bez sig. (Dokumenty, 2014.)

Denník Ludovíta Haana

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart. Hung. 1952.
Haan Lajos naplója.

Príloha

1. Ján Kollár Ludovítovi Haanovi. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, Kézirattár, Haan Lajos bcsabai ev. lelkészhez irodalmi tekintetben intézett levelek IV. 1.
2. Pavel Rell Ludovítovi Haanovi. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, Kézirattár, Haan Lajos örököseinek iratanyaga
3. Pavel Rell Ludovítovi Haanovi. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, Kézirattár, Haan Lajos örököseinek iratanyaga

Menný register

- Ágai, Adolf 42
Áchim, Adam 60
Andrassovicz, György 86
Bachat, Daniel 60
Bajza, József 80
Balašša, Štefan 48
Balogh, Ferenc 40
Balogh, János 91
Baltik, Frigyes 98
Baňo, Jozef 48
Batizfalvy, Štefan 48
Batthyány, Lajos 93
Beliczay, József 86
Beöthy, Leo 135
Beöthy, Ödön 91
Bodorovský, Samuel 46, 52, 54,
56, 139, 143
Boszy (Bosý), Mihály 77, 128,
132
Burian, Samuel 79
Csaplovics (Čaplovič), Ján 92
Csengery, Antal 30, 103, 134
Cservenák (Červenák),
Benjámín 82
Csorba, Mihály 82
Czucker, Samuel 86
Čepregi, Dord' 35
Deák, Ferenc 45, 91, 93
Dedinszky, Gyula 131, 136
Demmel, József 22, 23
Dežöfi, Otto 48
Dolezsall, Sándor 104
Dombár, András 85
Droppa, William 35
Dürer, Albrecht 16, 117, 119,
122, 129, 137
Elek, László 128, 129, 132,
136, 137
Erdélyi, József 86
Eszterházy, Pál 93
Fabó, András 103
Fejérpataky, Gašpar 26
Felsőbüki Nagy, Pál 91
Fest, Imrich 48
Francisci, Ján 100, 102, 105,
141
Györy, Elek 47, 48
Györy, William 48

- Haan, Albert 11, 70, 78, 108,
111, 113
- Haan, Antal 8, 11, 24, 108, 111,
108
- Haan, Anna Constantia 78
- Haan, Erzsébet Constantia 78
- Haan, Ján 13, 9, 127, 128, 135
- Haan, Karolina 29, 39, 67, 69,
73, 74, 82, 114, 131
- Haan, Vilhelmina 27, 29, 72,
113
- Haan, Vilmos 10, 11, 22, 78,
108, 111, 112, 113,
- Hamaliar, György 86
- Hamaliar, Márton 86
- Hanka, Václav 82
- Hlaváček, Michal 26
- Hodža, Michal Miloslav 98, 100
- Hornansky, Viktor 61, 98
- Horváth, K. Zsolt 23
- Horváth, Mihály 103
- Hroboň, Ľudovít 43, 47, 49,
139, 143
- Hroboň, Samo Bohdan 19, 21,
25, 139, 142
- Hurban, Jozef Miloslav 21, 33,
34, 35, 100, 105, 107, 139,
142
- Ipolyi, Arnold 56, 57, 103, 134
- Ivanka, Imro 48
- Jančo, Jozef 35
- Jeszenszky, Karol 97
- Jeszenszky, László 95
- Jeszenszky, Sándor 133
- Jungmann, Josef 82, 83
- Katona, Csaba 23, 122, 125
- Klauzál, Gábor 91
- Kmeť, Miroslav 7, 23, 122, 123,
141, 142
- Kölcsey, Ferenc 91
- Kollár, Ján 20, 21, 22, 26, 41,
42, 60, 65, 92, 109, 110, 117,
139, 141
- Koricsánszky, János 86
- Koricsánszky, Lajos 42, 43
- Kossuth, Lajos 91, 93
- Kubini, Arpád 48
- Kujbusné Mecsei, Éva 138
- Kunos, János 133
- Kuzmány, Karol 100
- Lacjak, Emil 49
- Lauffer, Vilmos 45, 97
- Leška, Ján 37, 139
- Linder, Karol 35
- Lónyay, Antal 103
- Major, Pawel 48
- Margócsy, József 104
- Márki, Sándor 119, 121, 123,
125, 137, 138
- Matuška, Peter 48
- Mészáros, Lázár 93
- Munyai, Ľudovít Anton 26, 110
- Nagy, Iván 136
- Novák, Samuel 98

Odescalchi, Artur 16, 50, 139, 143
 Omasta (Omaszta), Samuel 86
 Omasta (Omaszta), Sándor 85
 Omasta (Omaszta), Zsigmond, st. 86
 Omasta (Omaszta), Zsigmond 29, 86, 90
 Omasta (Omaszta), Jozef 88
 Ošťffý, Pawel 48
 Pajor, István 41, 42, 139, 142
 Palacký, František 82, 100
 Pauliny-Tóth, Viliam 100, 102
 Pechy, Tomáš 48
 Penzel Anton 55
 Pesty, Frigyes 15, 123, 139, 142
 Petényi (Petian), Salamon 22, 41, 78, 84, 92
 Petényi, Judit 78
 Petőfi (Petőfy) Sándor 93
 Petrovsky, Mátyás 86
 Petrovsky, Sebian 87
 Podmanicky, Bedrich 48
 Podmanicky, Jan 48
 Procopius, György 82
 Prónay, Dezider 48
 Prónay, Gábor 40, 95
 Prónay, Sándor 109
 Raab, Károly 49
 Radvánszky (Radwanský), Antal 8, 40, 48, 49, 57, 58
 Rell, Pavel 110, 114, 144
 Repiczky, János 84
 Réthy, László 14 – 16
 Réthy, Pál 28
 Rómer, Flóris 103, 134
 Roy, Pavel 36, 139, 142
 Saak, György 86
 Sárkány, Sámuel 104, 106
 Sárosy, Gyula 18, 136
 Sasinek, František 38, 45, 46, 47, 102, 140, 142, 143
 Slujka, Jan 37, 101
 Sontagh, Pawel 48
 Stummer, János 86
 Such, János 87
 Szeberényi, Gusztáv Adolf 34, 36, 49, 105
 Széchényi, István 91, 93
 Székács, József 32, 95, 103, 106, 134
 Székely, Lajos 24, 123, 124, 138
 Szemere, Bertalan 93
 Szemian, Pál 86
 Sztancsics (Táncsics), Mihály 93
 Sztraka, Károly 86
 Šafárik, Pavel Jozef 55, 82
Šoltés, Peter 23
 Šranc, Jan 48
 Štúr, Ľudovít 20, 21, 23, 84, 92, 101, 141
 Tešedik (Tessedik), Samuel 37, 131

Thaly, Kálmán 18, 39, 117,
140, 142
Tranovský, Juraj 58, 59, 60
Tranovský, Samuel 34, 60, 61,
98, 99, 107, 119
Uhrinyi, András 86
Urszinyi, Andor 90
Vahot, Imre 93
Vandrák, András 80, 132
Večey, Alexander 48
Vidovszky, János 86
Vilim (Wilim), Amália
(Haanová) 67, 74
Vilim (Wilim), Ján (János) 9,
10, 24, 27, 82, 93, 99, 112
Vilim (Wilim), Karolina
(Haanová) 9
Vörösmarty, Mihály 80
Vozárik, Pál 86
Wagner, Ludovít 55
Zsilinszky, Mihály 7, 11, 18, 22,
23, 24, 35, 39, 40, 45, 46, 69,
71, 76, 101, 114, 118, 123,
124, 131, 140
Žiwora, Dord 48

Kor/ridor Könyvek – Kor/ridor Knihy

1. Demmel, József: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban.* Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.
2. *Korunovácie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku.* Eds.: Tünde Lengyelová – Géza Pálffy. Budapest – Békéscsaba, MTA BTK TTI – MSZKI, 2016.
3. Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon.* Békéscsaba – Budapest, MSZKI – MTA BTK TTI, 2016.
4. Kowalská, Eva – Kantek, Karol: *Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története.* Békéscsaba, MSZKI, 2016.
5. Demmel, József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860 – 1872).* Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
6. *Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról.* Szerk.: Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
7. *Neznámy Ludovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov.* Ed. József Demmel. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
8. Kačirek, Ľuboš: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875.* Békéscsaba, MSZKI, 2016.

9. *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana*. Eds.: Csaba Katona a József Demmel. Békéscsaba – Budapest, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet. 2016.

V príprave:

10. *Szlovák lelkész, magyar történész. Haan Lajos emlékiratai és levelezése*. Szerk.: Katona Csaba és Demmel József. Békéscsaba – Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet. 2016.

Nyomdai előkészítés: Croatica Nonprofit Kft., 2016
Felelős vezető: Horváth Csaba

Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2016-ban.